

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
77-ї Міжнародної наукової конференції

Харків – 2024

УДК 93/94(063)

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 29 березня 2024 р.)*

Редакційна колегія:

- Нижнікова С. В. — (головний редактор) канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Сремєєв П. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії Східної Європи
Захарченко Є. Ю. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Каріков С. А. — докт. іст. наук, професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Кушнарьов С. С. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії Східної Європи
Любавський Р. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Павлова О. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Посохов С. І. — докт. іст. наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Скирда В. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Ховтура А. С. — канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Ченчик Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2024 р.). — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 156 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2024.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

Типи та форми кухонного посуду раннього періоду трипільської культури та їх деградація протягом середнього періоду (за матеріалами з поселень Верхнього та Середнього Подністрів'я)

Данильчук Назарій

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Борщівський обласний краєзнавчий музей
nazar.danulchuk12345678@gmail.com*

Трипільська культура у всі часи привертала увагу своїм вишуканим посудом та орнаментами. Водночас основний акцент майже завжди концентрувався на столових виробках тоді ж як кухонні часто потрапляли на вторинні позиції, хоча і вони є досить унікальними.

Кухонну кераміку зазвичай розглядають, як другорядну на відміну від столової і досить узагальнено характеризують її у публікаціях, однак на ранньому етапі вона займала від 35 до 54 % всього посуду, що вказує на її значну роль. Також за останні роки в науковий обіг були додані нові матеріали, а саме поселення: Козина, Залуква, Баговиця (шар етапу А) та інші. Недостатня вивченість та нові матеріали роблять цю тему досить актуальною.

Що стосується історіографії то можемо констатувати відсутність досліджень присвячених спеціально морфології кухонного посуду. Ця тема фігурує хіба, що під час публікації матеріалів з поселень і характеристиці знайденого посуду, але це відбувається досить поверхово та узагальнено. Джерельною базою для нас є статті та монографії В. Збеновича, С. Бібікова, Н. Бурдо, Т. Ткачука та інших про досліджені ними пам'ятки та знахідки в тому числі і кухонного посуду.

Кухонний посуд був досить чисельним і налічував наступні типи:

Горщики були найпоширенішою категорією і налічували такі підтипи за формами: широковідкриті округлотілі, округлотілі із вузьким горлом, біконічної, кратероподібної, зрізано-конічної, банкоподібної форм.

Миски теж часто траплялися на поселеннях і ділилися на наступні підтипи за формами: конічні, зрізано-сферичні, горизонтально-витагнуті зрізано-овальної форми із чітко виділеною придонною частиною, горизонтально-витагнуті зрізано-овальні та із прямими стінками.

Фруктівниці були досить поширені, але дуже фрагментарні, що ускладнює їх класифікацію. Через погану збереженість, ми будемо розглядати окремо верхню частину (миски) та окремо нижню частину (піддони) цих виробів, адже у нашій ситуації складно буде простежити закономірність поєднання мисок та піддонів різних форм.

Верхні частини (миски) були неоднорідні за формами: зрізано-конічної форми, зрізано-сферичної форми та вироби із закритою мискою округлої форми, але вони досить рідкісні.

Нижня частина (піддони), як і верхня були досить різноманітні: піддон із прямим, вигнутим та конічним профілем.

Жаровні зрізано-конічної, округлої форми. Покришки напівсферичні та плоскі. Цідилки, глечики площки.

Отже, можемо визнати, що кухонний посуд на ранньому етапі був досить чисельним та складним за своєю типологією та різноманіттям форм і міг конкурувати на рівні із столовим. Однак вже на середньому етапі ситуація кардинально змінюється. Якщо ще на етапі VI на поселеннях Василівка та Жури кухонна кераміка складає 25 і 30 % то вже на етапі VII ця цифра опускається до 1-3 % для поселень Збручанське та Коновка. Тобто можемо спостерігати постійне зменшення питомої ваги у керамічному комплексі. Якщо ж простежити динаміку змін типів, то тут теж все йшло до істотного зменшення та спрощення. Тепер на згаданих поселеннях кухонні вироби представлені лише горщиками та мисками, а такі вироби як фруктівниці, жаровні, покришки, цідилки, глечики та площки зникають.

Отже, проаналізувавши керамічний комплекс ранньотрипільських поселень, можемо визнати, що кухонний посуд був різноманітний за формами та складав від третини до половини всього посуду та міг нарівні конкурувати із столовим. Натомість вже у середньому періоді його питома вага все більше падає від третини на етапі VI до кількох відсотків вже на етапі VII, а кількість форм скорочується від восьми до двох, що вказує на деградацію цього виду кераміки та витіснення її столовою.

Сарматські елементи у похованнях ранньої фази культури Черняхів/Синтана-де-Муреш: проява та вагомість
Єфременко Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yefremenkoill@gmail.com

Існує проблема вагомості та прояву сарматських елементів на пам'ятках ранньої фази черняхівської культури (ступенів С1b, С2). Наукова актуальність роботи представлена тим, що поховання є майже єдиним джерелом, котре може надати інформацію про вплив різних культурних традицій на утворення «класичної» черняхівської культури. Сарматські елементи в похованнях черняхівських могильників є відображенням процесів впливів цієї спільноти на культуру, що формується в період середини III – початку IV ст. н. е.

З середини п'ятидесятих років минулого століття деякі науковці вважали, що сарматські впливи на формування черняхівської культури були досить вагомими, навіть сармати були творцями культури (Г. Б. Федоров). За склавшимся уявленням вони були представлені інгумаціями у північному секторі орієнтації. У статті О. В. Гудкової «Про участь сарматів у виникненні черняхівської культури», яка побачила світ у 2001 р., аргументовано доведено, що інгумації в північному секторі орієнтації не є характерною сарматською ознакою. Наразі домінує концепція сарматських впливів у особливих формах кераміки, поховальних конструкціях, певних матеріальних знахідках. У той самий час вибірка О. В. Гудкової аналізує виключно поховання регіону Правобережної України — Заходу України. Наша робота пропонує сконцентруватися і на інших регіонах, де знаходяться поховання ранньої фази черняхівських могильників.

Джерельна база нашої роботи складається з вибірки датованих ранньої фази черняхівської культури (ступені С1b, С2) поховань. На даний момент вибірка включає до себе 75 поховань на 26 могильниках (3 них на Лівобережній Україні — 4 поховання на 3 могильниках, На території Правобережної та Західної України — 44 поховання на 11 могильниках. В басейні річки Дністер — 9 поховань на 5 могильниках. В басейні річки Дніпро — 9 поховань

на 2 могильниках. В Північно-Західному Причорномор'ї — 3 поховання на 2 могильниках. На території Польщі — 1 поховання).

В роботі було виділено ознаки сарматської культури та проаналізовано визначені поховання з характерними сарматськими ознаками. Утворено статистичне відношення поховань з сарматськими ознаками до загальної кількості поховань. Зроблено оцінку проявленості та вагомості сарматської культури.

Загалом, ми робимо висновок, що елементи сарматських впливів в похованнях слабо представлені в черняхівській культурі ранньої фази. У той самий час, ми можемо простежити різну ступінь репрезентованості сарматських ознак в даних регіонах. Таким чином, підтверджується позиція О. В. Гудкової щодо слабкої розповсюженості сарматських ознак у похованнях ранньої фази могильників черняхівської культури.

Солярна символіка на давньоруських клеймах з Полтави

Запара Данило

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

daniiozapara82@gmail.com

Життя переповнене символами. Входить в культуру це розвивати в собі здатність бачити символи в сполученнях подій, кольорів і числах. Символи мають різний зміст, які відбивають різноманітні аспекти соціокультурного життя та взаємодії людей у спільності. Серед чисельних знахідок давньоруського посуду на місці розташування літописної Лтави були виявлені ряд знахідок з символами, представлені у вигляді клейм на денцях керамічних виробів.

Джерельна та історіографічна база дослідження середньовічних гончарних клейм починаючи з XIX ст. має чималу кількість статей присвячену проблемам: функції, семантики, появи та зникнення рельєфних знаків та їх загальній систематизації. Розв'язанню вище поставлених питань були присвячені роботи О. О. Котляревського,

Б. О. Рибокова, Р. Л. Розенфельдта, П. П. Толочко, В. Д. Гупало та ін. Дослідниками висувалися різні гіпотези щодо походження і призначення гончарних клейм. Деякі вчені, вважають, що гончарні клейми мали релігійно-символічне призначення, інші вважають їх знаками оберегами майстра-гончара.

Впродовж ряду охоронних археологічних досліджень на території міста Полтава для матеріалів давньоруського часу, на сьогоднішній день відомо близько 30 одиниць гончарних клейм. Передусім, наявні на них елементи репрезентують зображення, які умовно можна поділити на різні типи. Серед таких, ми маємо клейма із зображенням геометричних фігур, княжих знаків, зірок та солярних символів. Всі ці знаки належать до досить поширених типів в регіоні Дніпровського лісостепового Лівобережжя та всієї Київської Русі.

Знайдений на території Полтави давньоруський посуд з клеймами відноситься до X–XIII ст. Солярна символіка на денцях глиняних виробів представлена на посуді роменської культури X–XI ст. та давньоруської доби XII–XIII ст.

Солярна символіка на денцях артефактів найбільшого поширення набуває в давньоруський період, що пов'язано з використанням ручного гончарного круга у центрі якого встановлювалася з'ємна підставка з вирізаним на ній клеймом. В процесі виготовлення посудини глина заповнювала форму і залишала на виході випуклий малюнок.

Особливу увагу привертають клейма, семантика яких, на думку більшості дослідників, пов'язана із язичницькою солярно-аграрною символікою. Вони відображають давні традиції та вірування народів, їх зв'язок із землею, сонцем та природними циклами.

До найпоширеніших малюнків відносяться хрестоподібні знаки, основою якого виступає коло. Семантичне значення такого хреста може залежати від культурного та релігійного контексту, в якому він використовується. Цікавим є те, що масове розповсюдження клейм співпадає з введенням християнства на Русі, що вказує на певні трансформації в соціально-культурному житті спільноти, де обрядові язичницькі настанови поступово видозмінювалися з догматами християнства, що процесі привело до такого явища,

як народне християнство. В язичницькій ідеології, цей знак називають «косим або сонячним» хрестом, який часто тлумачать як символ вогню чи сонця. З проникненням християнства, сам гончар міг використовувати цей символ, як спрощений варіант хреста, що захищає від пристриту та темних сил.

Наступним типом клейм з солярною семантикою відносяться «колесоподібні» знаки. Загалом ця група зображень складається з двох концентричних кіл з радіусами між ними. Можливо цей символ являється «громовим знаком» пов'язаний з слов'янським богом Громовержцем. Підсиленням цієї гіпотези може слугувати клеймо з восьми спицями, на якому присутній стрілоподібний виступ за межами кола, який доповнює загальну картину її релігійно-обрядової функції.

Третій тип — клейма з чотирьох променевою свастикою. Власне зображена променева свастика є символом, що має дуже стародавнє коріння і широке поширення у різних культурах. Цей символ складається з перетину чотирьох однакових відрізків. В Полтаві відомі два таких клейма закручені ліворуч. Одне з яких має чіткі лінії і зосереджена в квадраті, інша форму у вигляді зігнутого кута в колі. Цей солярний знак виступав як символ сонця і вогню, який міг відлякувати нечисту силу та надавати речам цілющих властивостей. А так як, у кожній давньої спільноти, важливе місце в житті займав посуд, в яких зберігалася і готувалася їжа, то він мав бути захищеним завдяки певним знакам.

Отже, говорячи про солярну символіку, яка представлена на денцях глиняного посуду, і складає переважну кількість клейм на території літописної Лтави, вона відображає ключові аспекти традиційної побутової магії та релігійних вірувань, що стали невід'ємною складовою давньоруського народу. Аналіз зображень сонця, косих хрестів та інших солярних символів свідчить про глибокий зв'язок цих людей з природою, сонячними циклами та землею. Солярна символіка на клеймах не лише відображає важливі аспекти селянського життя та господарської діяльності, але й духовність та космологічні уявлення того часу.

Більський археологічний комплекс: актуальні завдання на сучасному етапі наукових досліджень**Корост Ігор***Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
korost_igor_1987@ukr.net*

Більське городище — об'єкт культурної спадщини світового значення, що вивчається археологами вже понад 115 років. За цей час в межах грандіозного комплексу та неподалік нього відкрито декілька десятків пам'яток (поселення, курганні та ґрунтові некрополі, оборонні зведення). Нині їх обліковується 55 од. У цілому, на даному етапі в дослідників Більського мікрорегіону є чітке розуміння щодо виникнення та функціонування славнозвісного городища, формування його широкої округи.

На даному етапі надзвичайно важливим завданням є проведення на теренах означеного мікрорегіону масштабних неруйнівних вивчень із використанням LIDAR технологій. Подібні дослідження здійснено в 2020 році на складових ділянках Історико-культурного заповідника «Більськ» (Глинське городище), вони довели свою ефективність. Нині видається необхідним проведення LIDAR зйомки заліснених ділянок, на яких розташовані оборонні споруди Більського городища (від с. Куземин Грунської територіальної громади Сумщини до с. Глинське Опішнянської ОТГ Полтавщини). Не менш важливим є дослідження цим же методом територій майданів «Великий Скоробір», «Малий Скоробір», Західного та Східного укріплень. Реалізація цього задуму — крок до відведення в постійне користування ІКЗ «Більськ» особливо цінних ділянок, накладення обмежень і обтяжень на власників, користувачів територій з пам'ятками. Застосування технологій LIDAR для обстеження Західного та Східного укріплень, у поєднанні з даними інших сучасних досліджень (наприклад, магнітометричних), дасть надзвичайно важливі та цікаві для науки результати. З поміж іншого, існуватиме можливість визначити точну площу укріплень, укласти їх нові плани, з'ясувати кількість та локалізацію зольників на Західному городищі. Зрештою, результати досліджень дадуть важливу інформацію про нові археологічні об'єкти в межах пам'яток, а також, ймовірно, дозволять точно зафіксувати межі розкопів 50–80-х років ХХ ст.

Актуальним питанням є також визначення меж Комплексу пам'яток території і округи Більського городища. При цьому, звісно,

слід враховувати чинні норми пам'яткоохоронного законодавства. Але й потрібно взяти до уваги особливості феноменального комплексу. Наприклад, врахувати те, що більшість пам'яток округи Більського городища локалізується в західному секторі, у першу чергу мова йде про урганні некрополі. Тут округу не можна визначати в межах умовних 500 м чи 1000 м від краю оборонних споруд фортеці. Ситуацію навпаки маємо у східній околиці городища. У цьому секторі відомі нині археологам пам'ятки розміщені фактично впритул до захисних споруд фортеці. Теж саме стосується й південної округи городища. Території північної, північно-східної, північно-західної околиць потребують проведення масштабних розвідок і розкопок. Ці ділянки з різних причин є найменш вивченими дослідниками. Аналіз наявних картографічних матеріалів та повідомлення жителів мікрорегіону про випадкові знахідки з цих терен указують на перспективність проведення тут всеосяжних археологічних робіт. Актуальними є дослідження в самому селі Куземин. Проведення розвідок та розкопок на теренах сумської частини Більського археологічного комплексу стане поштовхом до створення в цьому регіоні установи, що належно опікуватиметься об'єктами культурної спадщини.

Як видається, саме вивчення округи Більського городища приведе до розтлумачення феномену пам'ятки. Важливо, щоб паралельно з цим активно продовжувалися вже традиційні дослідження в межах курганного могильника Скоробір, Західного та Східного укріплень, численних поселень. У підсумку це дасть змогу відкрити новий пласт інформації про комплекс та сформувати чіткі уявлення про його складові об'єкти, межі та площі.

***Поховання із «бенкетним сервізом» на могильниках
вельбарської культури України і Білорусі***

Якимчук Тарас

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

taras13yak@gmail.com

Для досліджуваного періоду, а саме II–IV ст. н.е. — набір поховального інвентарю, його кількість, має важливе значення, адже дозволяє сформувати уявлення про суспільну роль похованого,

його професійну спрямованість. «Бенкетний сервіз» є широко розповсюдженою рисою поховального обряду серед культур пізньоримського часу. Саме тому нам би хотілось зупинитись цій категорії інвентарю, оскільки її вивчення у перспективі дозволить дати відповіді на питання пов'язані зі структурою вельбарського суспільства цього регіону. До категорії «бенкетний сервіз» ми зараховуємо такі види посуду як: глеки, кубки, кухлі, ритони та посуд зі скла.

Специфіка поховального обряду на могильниках вельбарської культури означеного регіону, полягає у наявності біритуальних рис, проте зі значною перевагою на користь трупоспалень. Вважається, що вельбарська культура україно-білоруського Полісся приходить уже в сформованому вигляді із теренів сучасної польської Мазовії, відтак риси поховальної обрядовості є тими ж, що і в попередньому регіоні. Традиція споряджати померлих посудом «для пиття» є однією з їхніх характерних особливостей, яка з часом тільки еволюціонує в залежності від різних факторів.

До аналізу були вибрані дані з п'яти могильників (Брест-Тришин, Велямичі, Дитиничі, Любомль, Баїв, Карів XIII) та одного відокремленого поховання (Рудка). Проаналізовано 148 поховань з котрих у 30 знаходились одна чи більше посудин із категорії «бенкетний сервіз». Відсоткове співвідношення поховань із сервізом для бенкету становить близько 20 % від загальної кількості аналізованих поховань. Основну низку поховань із таким посудом репрезентують ямні трупоспалення, рідше урнові, у трьох випадках це були тілопокладення. «Повний набір», що складався із глека та скляної посудини виявлено лише в одному випадку, в похованні 27 могильника Брест-Тришин. У 13 випадках «бенкетний сервіз» був представлений лише глечиком, лише кубком, кухлем, ритонном, склянню посудиною репрезентовані 15 поховань із загальної кількості. Із 29 виділених поховань, за виключенням поховання у Рудці, його варто розглянути окремо, окрім визначених нами посудин «для бенкету» в 23 похованнях був наявний інший посуд — горщики або миски у середньому по 3 посудини.

Поховання в с. Рудка Тернопільської області є тілопокладенням й характеризується багатим супровідним інвентарем, серед якого

предмети одягу, шпори, м'ясна їжа, а також сервіз для пиття, що складався з глека, скляного та глиняного кубків. Дослідники ранжують це поховання як «князівське», зокрема через наявний тут «бенкетний сервіз», який за деякими визначенням є обов'язковим елементом для поховань аристократії.

Досліджуючи звичай ритуального бенкетування у племен черняхівської культури Б. Магомедов зазначає, що виникнення саме черняхівської культури тісно пов'язане з просуванням із Прибалтики на південний схід германців-готів, з якими безпосередньо пов'язують носіїв вельбарської культури. Дослідник пише: «З розвитком у них (племен черняхівської культури) соціальних інститутів звичай бенкетування як елемент суспільного життя поширюється, охоплюючи прошарки середньої та малої аристократії на рівні громади. Бенкетний сервіз для вина спрощується, проте його значення в поховальному обряді зберігається, так як він є свідченням приналежності померлого до шляхетного прошарку суспільства, його права в потойбічному світі зайняти своє місце в колі бенкетуючих предків. ... Кубок був головною частиною ритуального сервізу і міг його повністю замінити».

Можна зробити висновок про те, що незважаючи на несталий поховальний обряд, покладання посуду для бенкетування у могилу є досить стійкою рисою характерною для усіх видів поховань вельбарської культури означеного регіону, хоча і досить рідкісною у кількісному порівнянні. Опираючись на твердження Б. Магомедова, можна припустити, що незважаючи на домінування тілопального обряду у вельбарській культурі, який частково унеможлиблює статтево-вікове визначення похованого, «бенкетний сервіз» може вказувати на вищий суспільний статус похованого. На нашу думку, підтвердженням такого висновку може також слугувати і кількісне співвідношення поховань із визначеними видами посуду та загальною кількістю проаналізованих поховань.

РОЗДІЛ II
ІСТОРИОГРАФІЯ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Образ Г. П. Ґалаґана у працях А. І. Степовича**Додух Валерій***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
vdoduh89@gmail.com*

Виявлення історіографічних образів яскравих діячів вітчизняної історії є одним з найбільш результативних та актуальних методів історіографічних досліджень персоналістичного характеру. Зокрема, у даному випадку здійснена спроба виявити образ Г. П. Ґалаґана (1819–1888), знакового представника дворянства Лівобережної України, який було сформовано зусиллями А. І. Степовича (1857–1935), відомого українського вченого, педагога, громадського діяча та публіциста.

Джерельну базу дослідження передовсім складають праці А. Степовича, в яких Г. Ґалаґан виступає головним чи другорядним героєм. Важливу роль також відіграли праці біографічного характеру, присвячені самому А. Степовичу, які допомагають з'ясувати ті умови, які вплинули на формування відповідних образів.

Незважаючи на те, що основним науковим інтересом А. Степовича була історія західних слов'ян, особа Г. Ґалаґана займає важливу місце в його творчості. Наш герой з малих літ виховувався у родині Ґалаґанів, був близьким другом сина Г. Ґалаґана Павлуся, разом із ним готувався до вступу в Чернігівську гімназію. Після трагічної смерті Павлуся А. Степович фактично став названим сином Г. Ґалаґана та одним із перших учнів новоутвореної Колегії Павла Ґалаґана.

Протягом всього життя наш герой зберігав високий рівень поваги до Г. Ґалаґана, вважаючи його майже ідеальним поміщиком, меценатом, громадським діячем та людиною високих моральних якостей. Крім того, А. Степович мав необмежений доступ не лише до особистого архіву Ґалаґанів, але й до архіву колегії, бо у період з 1893 по 1906 роки був директором цього освітнього закладу. У своїх дослідженнях він спирався на первинні джерела та намагався ввести їх до наукового обігу. Не дивно, що серед праць Степовича, присвячених Г. Ґалаґану, чимало публікацій документів (його листів, записів із щоденника та особистих документів).

Автор здійснював ретельний відбір матеріалу, намагаючись показати свого героя з найкращого боку. Цікаві риси до публічного реноме Г. Ґалаґана додали публікації виписок із його щоденника, які присвячені Галичині. А. Степович зазначив, що Ґалаґан протягом майже усього життя переймався тяжкою долею галичан, які, на його думку, зазнавали значних утисків. Він навіть збирав у своїй квартирі представників галицької інтелігенції та обговорював із ними питання визволення Галичини з-під ворожого, як він вважав, ярма — спочатку в культурному аспекті, а згодом й у політичному.

Показовим фактом є те, що А. Степович не зупиняв свою діяльність навіть після встановлення радянської влади, коли роль та місце дворянства в історії значно маргіналізувалося. У праці «К характеристике Г. П. Галагана», виданій у 1927 р., автор всіляко намагався підкреслювати, що його герой непохитно стояв на боці селян під час здійснення реформи 1861 року та був одним з найбільш активних та послідовних діячів на цьому поприщі.

У своїй праці «25-летие коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871 – 1 октября 1896)» А. Степович опублікував найбільш докладний генеалогічний нарис роду Ґалаґанів, в якому особа Григорія Павловича займає центральне місце. Він схарактеризований не лише як успішний поміщик та благородний дворянин, але й як справжній патріот своєї малої батьківщини та турботливий батько, який вгамував біль від втрати сина створенням колегії на його честь.

Отже, А. Степович зробив визначальний внесок у формування позитивного образу свого героя. Відчуваючи значну повагу та вдячність до свого вчителя, Степович сформував образ Ґалаґана як майже ідеального поміщика, успішного громадського діяча, представника української соціальної еліти, який переймався долею пригнічених соціальних груп та жителів окремих регіонів. Дослідник не зрікся своїх слів навіть у радянські часи, коли державна ідеологія формувала переважно негативний суспільно-політичний образ аристократії. Творчість А. Степовича є надзвичайно показовою як у контексті досліджень персони Г. Ґалаґана, так і для оцінки уявлень українських інтелектуалів щодо ролі дворянства у цілому.

**Міжнародні конгреси історичних наук (1900–1913 рр.):
особливості організації**

Доценко Марія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

m-i-dotsenko161@ukr.net

Міжнародні конгреси історичних наук являють собою наймасштабнішу форму наукової комунікації істориків, що успішно функціонує з 1900 р. і до сьогодні. Поява зазначених форумів була зумовлена декількома факторами: загальною кризою комунікативної моделі науки, яка утвердилася у другій пол. XIX ст., відсутністю ефективних механізмів міжнародного співробітництва істориків у межах академій наук та усвідомленням історії як науки, що вже не може розвиватися лише в кордонах національних держав і навіть великих імперій. Процес організаційного оформлення роботи даних заходів і формування специфічних культурних практик їхнього проведення припадає на період роботи перших чотирьох конгресів — 1900–1913 рр. Фрагментарне висвітлення процесів становлення даної форми наукової комунікації в історіографії зумовлює актуальність дослідження.

Джерельна база представлена матеріалами роботи конгресів (програми, резюме доповідей тощо), листами та спогадами їхніх учасників, публікаціями у тогочасних періодичних виданнях. Історіографічну базу роботи становлять праці з історії наукової комунікації у др. пол. XIX – на поч. XX ст. (Б. Шредер-Гудехус, А. Расмюссен та ін.), а також оглядові статті учасників форумів (Л. Галлюа, Г. Дженкс, Р. Кальємер, А. Маріані, Г. Монод, Ч. Хаскінс та ін.), в яких вони намагалися проаналізувати роботу перших конгресів.

Починаючи з конгресу у Римі (1903 р.), можна простежити формування певних організаційних принципів роботи цих форумів: відмова від практики їхньої організації у межах масштабних міжнародних суспільно-культурних заходів (Всесвітні виставки тощо), утвердження сталої періодичності проведення конгресів (раз на п'ять років), формування мережі країн — постійних учасниць форумів (передовсім провідні держави Європи та Північної Америки).

Відмова від практики проведення «тематичних» конгресів та орієнтація на широке коло проблем і різноманітні напрями історичних студій, впровадження тематико-хронологічного принципу організації засідань засвідчили намагання об'єднати істориків незалежно від специфіки чи спрямованості їхньої наукової творчості. Заснування під час форуму у Парижі (1900 р.) наукового журналу «Revue de Synthèse historique», що декларувався як комунікативний орган міжнародного співтовариства істориків, сприяло розгортанню курсу на активізацію міжнародної та міждисциплінарної кооперації істориків.

Здобутком діяльності конгресів у 1900–1913 рр. можна також вважати формування загальних принципів роботи засідань у рамках спільних чи хронологічних (тематичних) сесій, оформлення культурних практик організації дозвілля науковців під час форумів. Перші конгреси стимулювали створення національних комітетів істориків у 1920-х рр., які почали опікуватися підготовкою учасників від відповідної країни до наступного форуму.

Таким чином, поява Міжнародних конгресів істориків стала кроком на шляху координації світової спільноти істориків. Діяльність даних форумів у 1900–1913 рр. заклала основи регулярної наукової комунікації істориків з усього світу, сприяла обміну досвідом та розгортанню курсу на міждисциплінарність історичних досліджень.

Громадська діяльність Д. І. Яворницького в історіографії

Євтушенко Дмитро

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

dima_evtushenko1998@ukr.net

Д. І. Яворницький — видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник, дослідник історії українського козацтва, музеєзнавець, дійсний член НТШ (1914) та ВУАН (1929). Історик яскраво репрезентував неоромантичну методологію конструювання регіонального історичного наративу, яка знайшла своїх гарячих послідовників наприкінці ХХ – на початку

XXI ст. Народження незалежної України та значний суспільний попит на героїчну візію національної історії викликали сплеск інтересу наукової та громадської актуалізації творчості Д. І. Яворницького, переконливим свідченням чого є проект академічного 20-томного зібрання його творів.

В сучасних суспільно-політичних умовах постать ученого стала предметом активної інструменталізації задля конструювання нової історичної культури суспільства та переформатування історичної пам'яті. Особливо яскраво це відбувалося на регіональному рівні: головний проспект міста був названий його іменем, започатковані щорічні міські ритуали відзначення дня народження і смерті, в професійному середовищі традиційними стали наукові «Яворницькі читання», в процесі декомунізаційної політики обговорювалися ідеї надати ім'я Яворницького нашому місту. Наслідком реанімації протягом останніх трьох десятиліть інтересу до місцевого історика, він перетворився майже на сакральний символ міського історичного та історіографічного ландшафту.

Дослідження творчості Д. І. Яворницького розпочалася із кандидатської дисертації І. Ф. Ковальнової (1971), яка присвячена археологічним роботам історика, та монографії М. М. Шубравської «Д. І. Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність» (1972). Значний внесок у вивчення різних аспектів його життя та творчості зробили С. Абросимова, Н. Василенко, Г. Швидько, В. Заруба, І. Ковальова, Ю. Мицик, В. Савчук, С. Світленко. Все це дозволяє констатувати високий рівень наукового освоєння творчого доробку Д. І. Яворницького. Накопичення великого масиву праць, присвячених історичним поглядам та професійним здобуткам історика, робить актуальним їх історіографічний аналіз.

Важливо зазначити, що Д. І. Яворницькому, була притаманна багатогранна суспільна активність. Її наукове дослідження розпочалося наприкінці ХХ ст. і знайшло своє найґрунтовніше втілення у монументальному 7-томному археографічному проекті Дніпропетровського національного історичного музею «Епістолярна спадщина Д. І. Яворницького». Він репрезентує наукові, літературні,

родинні, приятельські, інституційні комунікації історика, його участь у суспільно-політичних акціях, громадських ініціативах, представляє його як центральну фігуру музейної та архівної справи регіону, як популяризатора української культури та козацької історії.

Найбільш значимим дослідницьким текстом, що репрезентував суспільну діяльність ученого стала монографія С. Світленка «Дмитро Яворницький: Вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві» (2017). Автор показав роль і місце свого героя в українському національному русі, у численних комунікаціях з його діями та інституціями.

Діяльність історика в місцевих наукових та культурних товариствах (Просвіта, Катеринославська учена архівна комісія) стала об'єктом уваги у статтях О. Журби, С. Абросимової, В. Заруби.

Внеску Д. І. Яворницького у розвиток музейної та архівної справи присвятили свої праці П. Матвієвський, Н. Юзбашева, О. Журба, С. Абросимова, К. Тележняк. Педагогічна робота історика була відображена у текстах Г. Швидько та А. Портнова.

Значення Д. І. Яворницького у розвитку української видавничої справи, популяризаторської лекційної діяльності, літератури та музичного мистецтва переконливо показали у своїх працях Н. Василенко, О. Негодченко, В. Воронова, О. Журба, Я. Тимошенко.

Аналіз зазначених вище праць засвідчив суттєве розширення проблематики вивчення життя та діяльності Д. І. Яворницького, намагання авторів вийти за межі традиційних історіографічних підходів, формування інформаційної бази для створення у майбутньому фундаментальної інтелектуальної біографії видатного історика. Водночас, наявна історіографічна ситуація переконує у необхідності подолання неоромантичних підходів до біоісторіографічних студій, освоєння і застосування методологічного інструментарію сучасної історичної науки.

**Дворянство Лівобережної України першої половини XIX ст.
в інтерпретаціях сучасних українських істориків**

Компанієць Сергій

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

kompaniec130@gmail.com

У дослідженні вітчизняної соціальної еліти кінця XVIII – першої половини XIX ст. останніми роками відбулись суттєві зрушення. «Реабілітованим» після тривалого мовчання козацькій старшині, шляхті, дворянству різних українських регіонів присвячуються не тільки численні статі, а й дисертації, монографії, археографічні видання. Значна кількість такої наукової продукції потребує історіографічного узагальнення, що варто здійснювати як в регіональному, так і в проблемно-тематичному розрізі. Тому у даному разі в центрі уваги опинились праці сучасних українських істориків, які присвячені еліті Лівобережної України (колишній Гетьманщини), регіону, який протягом другої половини XVII–XVIII ст. мав особливий політико-правовий статус в системі імперії, власну соціальну організацію та духовно-культурні практики. Це визначало специфіку цього краю і в подальшому.

Оскільки у визначений період соціальна еліта регіону була представлена саме дворянством, попередня експертиза показала, що виявлений історіографічний масив доречно піддавати аналізу за жанровим та проблемно-тематичним принципом. У зв'язку з цим виділено наступні блоки історіографічних джерел: дослідження, які присвячені господарській діяльності еліти, родинному життю, суспільній активності дворянства, ключовим його репрезентантам. При цьому усвідомлювалось, що такий поділ є лише орієнтиром, адже окремі твори можуть містити різні тематичні складові. Наприклад, дисертації А. Тимошенка («Державна, господарська і громадська діяльність Г. П. Ґалагана»), Т. Ткаченко («Громадська та благодійна діяльність Ґ. П. Ґалагана»), В. Опанасенка («Роль чернігівського дворянства в суспільно політичному житті України 1785–1860 рр.»), ряд статей М. Будзар, Є. Ковальова, присвячених Г. П. Ґалагану, статті О. Доніка, Н. Герасименко, Н. Товстоляк,

монографії Н. Барабаш, Н. Герасименко з історії певних представників соціальної еліти та дворянських родів, І. Кочергіна, Т. Литвинової, Н. Темірової, Л. Циганенко з історії регіональних дворянських спільнот або Наддніпрянщини в цілому містять інформацію, яку можна аналізувати під кутом зору різних тематичних блоків.

За жанровим принципом, крім праць щодо різних аспектів історії досліджуваного регіону, історії соціальної еліти Наддніпрянщини або її регіонів, дворянських родів та персоналій, де виявлялась необхідна щодо тематичних блоків інформація, в окремий блок виділено історико-історіографічні твори (С. Бараненко, Н. Темірова, Л. Якименко та інші), історіографічні розділи дисертацій, монографій, аналіз яких дозволив виявити зроблене сучасними істориками у царині вивчення історії еліт різних українських регіонів «довгого» XIX ст., визначити тематичні пріоритети та лакуни.

В окремий блок виділено археографічні публікації як поодиноких різних за видовими ознаками джерел, так і цілих комплексів. Серед них щодо досліджуваного періоду особливе значення мають опубліковані М. Будзар та Є. Ковальовим три збірки матеріали родини Ґалаганів під загальною назвою «З Ґалаганівського архіву», оприлюднене цими ж авторами листування В. Тарновського та П. Редкіна, введена до обігу О. Федоруком значна частина епістолярної спадщини П. Куліша тощо. Ці видання можна вважати справжньою подією в сучасній історіографії.

Отже, попередній історіографічний аналіз дозволяє стверджувати, що на даному етапі пріоритетним в дослідженні дворянства Лівобережжя стало вивчення історії окремих персоналій та старшинсько-дворянських родів, участі представників еліти в суспільно-політичному та національному русі, меценатська та благодійницька діяльність. Водночас позначився інтерес до історії соціальної взаємодії, участі дворянства у проведенні селянської реформи 1861 р., історії повсякдення, культурних практик дворянства, історії почуттів тощо. В оцінках місця та ролі дворянства Лівобережжя історики все більше відходять від народницько-радянської традиції представляти дворянство виключно в негативних конотаціях.

**Вплив електронних документів на формування
фондів особового походження**

Остапчук Валерія

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Valery400@ukr.net

Пріоритетним завданням будь-якого громадянського суспільства є збереження національної історичної та культурної спадщини, зокрема, у кризові та воєнні періоди, що допомагає йому скористатися досвідом минулих поколінь та організувати ефективні дії для виходу із несприятливих ситуацій. Архівні установи в умовах воєнного стану мають удосконалювати засоби комплектування та збереження документів, які все більше створюються в електронній формі, що ускладнює формування фондів особового походження.

Наповнення фондів особового походження документами в електронній формі дає можливість суттєво збагатити документну базу архівів відомостями про видатних політичних, наукових і культурних діячів, за якою дослідники зможуть в більш повному обсязі відтворити відповідні події в житті особи і реконструювати історію суспільства та країни. Через це розробка нормативно-правової бази та технологічних засобів, які чинять вплив на формування фондів особового походження електронними документами та визначення ролі електронних носіїв в їх структурі, є досить актуальним науковим питанням.

Наведена проблема знайшла відгук у наукових працях українських і закордонних дослідників, а саме: Ю. С. Ковтанюка, Л. Ф. Приходько, А. А. Кисельової, Т. В. Шульги, С. Аллегреца (S. Allegrezza), М. Гілберт (M. Hilbert), П. Лопес (P. Lopez) та інших вчених, де запропоновано декілька напрямів її вирішення: по-перше — вказано на необхідність збільшення зусиль з розробки та удосконалення нормативної документації, завданням якої є полегшення роботи з електронними документами; по-друге — наголошено на створенні «цифрових архівів» (digital archives) з визначенням пріоритетів щодо більш відповідального зберігання інформації, її каталогізації та покращення умов доступу для широкого кола зацікавлених осіб.

Розвитку електронних документів сприяє доступність цифрових технологій та розповсюдженість сучасних технічних засобів (фото- та відеозйомка, збільшення обсягів зберігання даних, диктофонний звукозапис, месенджери на телефонах чи планшетах), загальна цифровізація в світі та Україні, а також розбудова вітчизняного електронного урядування. Значна частина комунікаційних заходів, які було переведено в режим он-лайн, продовжують там своє існування (виробничі наради, лекції, публічні захисти, виступи, концерти тощо), що призводить до лавиноподібного збільшення обсягів відео- та аудіоматеріалу за участю певних осіб. У подальшому ці електронні документи можуть бути використані при формуванні фондів особового походження.

Наявність електронних документів в особових архівах потенційних фондоутворювачів посилює актуальність пошуку принципово нових підходів під час проведення комплектування фондів особового походження в архівних установах, що дасть можливість гармонізувати процес їх формування. До яких можна віднести:

- вивчення специфіки електронних документів, що характеризують діяльність потенційних фондоутворювачів;
- використання засобів електронного пошуку за персоналіями та визначення важливих електронних документів особи з урахуванням її професійної діяльності;
- залучення електронних засобів комунікації (сайт архівної установи, сторінки у соціальних мережах, ведення професійних особових блогів фахівцями-архівістами тощо).

Відповідно, значне збільшення електронних документів в діяльності видатних осіб, обумовлює необхідність удосконалення нормативної бази, технічного переоснащення архівних установ та пошуку нових підходів у роботі архівів з потенційними фондоутворювачами, а використання засобів електронного пошуку та залучення електронних засобів комунікації з ними, дозволить оптимізувати склад документів при формуванні архівних фондів особового походження.

**Формулярні списки чиновників провінційних канцелярій
та комісарств як джерело до історії бюрократичного апарату
Слобідсько-Української губернії (1765–1780)**

Поролова Крістіна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kremenizakristina@gmail.com

Протягом другої половини XVIII століття на теренах Слобожанщини відбувається процес реформування регіональної системи управління. 3 березня 1765 року Катерина II видала наказ «Об учреждении изъ Слободских полков 5 полевых гусарских», що фактично означало ліквідацію слобідських козацьких полків. Старий полково-сотенний устрій почав переводитися на загальноімперську губернську систему за рахунок створення нових державних інстанцій. Представники колишньої козацької еліти переводилися на службу до державних установ, отримуючи певний чин. Для комплексного дослідження процесу реформування та уніфікації управлінської системи Слобідської України у другій половині XVIII ст. недостатньо аналізувати тільки законодавчу та нормативно-правову базу. Залучення додаткових груп масових джерел дозволить на іншому рівні проаналізувати особливості зазначених процесів, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета роботи полягає в аналізі формулярних списків чиновників провінційних канцелярій та комісарств як джерела інформації про особовий склад регіонального бюрократичного апарату. Інформація з формулярних списків дозволяє зробити комплексну соціально-культурну характеристику чиновництва як окремого соціального стану.

Історіографічна база дослідження містить праці як джерелознавчого характеру (С. Потапенко «Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття», В. С. Шандра «Табель про ранги 1722»), так і загального характеру, в яких йдеться про історію чиновництва на Слобожанщині (М. В. Бармак «Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII–XIX ст.)», С. І. Дегтярьов «Інкорпорація українського чиновництва до бюрократичної системи Російської імперії в другій половині XVIII ст.» та ін.).

Джерельна база дослідження представлена матеріалами з фондів 1709 та 1710 Центрального державного історичного архіву України в м. Київ. Найбільшу цінність для дослідження становлять «Формулярні списки чиновників провінційних канцелярій та комісарств» за 1769 р. та «Рапорти та відомості провінційних канцелярій та комісарств про чиновників та їхніх дітей».

В роботі використані загальноісторичні та спеціальні джерелознавчі методи дослідження, зокрема текстологічне вивчення та джерелознавчий аналіз, історико-хронологічний та просопографічні методи.

Формулярні списки чиновників провінційних канцелярій та комісарств — важлива група історичних джерел, яка допомагає отримати детальні відомості стосовно осіб, які перебували на державній службі у період існування Першої Слобідсько-Української губернії. Протягом другої половини XVIII ст. формулярні списки перетворились на основний обліковий документ чиновництва Російської імперії. Вони містять інформацію, що стосується віку, освіти, походження, національності, сімейного стану, участі у військових походах, а також відомості про звання та чин державних службовців.

Досліджуючи матеріали документообігу на теренах 5 провінцій Слобідсько-Української губернії, ми можемо зробити висновок, що формулярні списки мали загальну структуру, але могли мати й певні особливості. Так, наприклад, формулярні списки Харківської та Сумської провінції мали відмінності в структурі документу, що свідчить про особливості ведення документації та недотримання чиновниками інструкцій з документообігу. Найбільш інформативними виявилися формулярні списки Острогозького полку за 1769 р., які містили в собі таку інформацію: прізвище, ім'я та чин; вік особи на момент створення документу; сімейний стан; рік вступу на службу; посади, які раніше займав чиновник; у яких військових походах брав участь; інформація про штрафи та судові справи; чи може продовжувати службу; чи удостоївся чиновник підвищення.

Таким чином, ретельне дослідження та введення до наукового обігу формулярних списків чиновників другої половини XVIII ст.

сприяє подальшому поглибленню дослідження історії бюрократичного апарату на теренах Слобожанщини. Інформація з формулярів може бути використана для генеалогічних та просопографічних досліджень, зокрема для персоніфікації чиновників Першої Слобідсько-Української губернії, створення бази даних для подальшого вивчення колективного портрету зазначеної соціальної групи.

***Дослідження життя та діяльності В. Ястребова:
історіографія проблеми***

Собчук Ольга

*Центральноукраїнський національний технічний університет
vsobchuk@ukr.net*

Володимир Миколайович Ястребов (1855–1898) — історик, археолог, етнограф, педагог. Народився він у Самарській губернії, втім, усе своє коротке життя присвятив вивченню історії українських земель.

В історіографії постать вченого представлена у вигляді коротких біографічних статей, кількох некрологів та коротких наукових розвідок. Метою цього дослідження є характеристика зазначеного історіографічного доробку.

Аналіз наявних публікацій про В. М. Ястребова дозволяє виокремити чотири історіографічні періоди: I-й (1894–1898 рр.); II-й (1899–1929 рр.); III-й (1930–1990 рр.); IV-й (1991 р. – по сьогоднішній день).

Перший період (1894-1898) охоплює останні роки життя В. Ястребова і характеризується згадкою імені дослідника у працях відомих тогочасних науковців, а також появою перших спеціальних публікацій про В. Ястребова. Зокрема, на дослідження В. Ястребова у 1894 році спиралися М. Уманець та А. Спілка при підготовці «Словаря російсько-українського». Французький археолог С. Райнах та чеський вчений Л. Нідерле звернули увагу на В. Ястребова як на археолога. Однак, вперше, окрема стаття, присвячена постаті В. Ястребова, була написана М. Сумцовим та опублікована у 1895 році.

Другий період (1899–1929) відзначається появою некрологів та заміток у тогочасних енциклопедичних виданнях, увагою до постаті В. Ястребова з боку українознавчих інституцій ВУАН та публікацією найповнішого на сьогодні дослідження про життя та діяльність В. Ястребова. Авторами некрологів були К. Мороз, М. Сумцов, О. Маркевич, М. Грушевський, О. Шульгін. Найбільш повний у плані інформативності та новизни був некролог авторства О. Маркевича (1900). У 1920-ті роки постать В. Ястребова привертає увагу М. Грушевського, А. Кримського, Б. Грінченка. М. Грушевський згадує В. Ястребова в «Історії України-Руси», «Історії української культури», «Початки громадянства», а А. Кримський у статті «Дещо про В. М. Ястребова». Б. Грінченко, готуючи монографію з історії українського фольклору, спирається на напрацювання В. Ястребова. До другого періоду відноситься поява статті Н. Бракер «Володимир Миколайович Ястребов. До тридцятих роковин смерті» (1928). Дослідниця описала життя В. Ястребова, додаючи власні спогади й зробивши «замальовку» його психологічного портрета. Починаючи з 30-х рр. ХХ ст., ім'я В. Ястребова зникає із поля зору науковців.

Третій період (1930–1990) визначається тим, що у цей час ім'я В. Ястребова лише побіжно згадується у вузькогалузевих монографіях дослідників довоєнного періоду. У повоєнні роки відомості про історика можна знайти лише у вигляді коротких енциклопедичних заміток у радянських енциклопедичних виданнях та енциклопедичних виданнях української діаспори. 70-ті-80-ті роки ХХ ст. знаменуються увагою до постаті В. Ястребова викладачів Кіровоградського педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна. Дві публікації про В. Ястребова підготував мовознавець В. Чернецький. Наприкінці 1980-х років Кіровоградський педагогічний інститут організував кілька наукових конференцій з археологічної тематики, під час яких було згадано й про внесок В. Ястребова у вивчення скіфських старожитностей краю, зокрема у дослідження славнозвісної «Литої Могили».

Четвертий період (1991 р. – по сьогоднішній день) характеризується поступовим поверненням прізвища В. Ястребова у науковий

дискурс. Діяльність В. Ястребова як етнографа вивчають Н. Пазяк, Н. Карповець, С. Шевченко, А. Примак. За останні два десятиріччя різні напрямки діяльності В. Ястребова вивчалися М. Тупчієнком, К. Шляховим, О. Музичком, С. Шевченком, О. Босим, Л. Босою, В. Пархомчук, О. Притюпою, О. Філоненко, І. Гулейковою, О. Пономаренком, Л. Іванніковою, Н. Петровою, Т. Окольнічною, П. Рибалком, С. Микитчуком, В. Туркевич, Н. Руденко, В. Хмарським, О. Собчук та іншими.

До 150-річчя від дня народження науковця, у 2005 році, було надруковано ряд статей як у місцевій, так і у загальнодержавній періодиці, які присвячені науковій спадщині вченого. Спільним у всіх цих публікаціях було визнання внеску В. Ястребова у дослідження історії та культури України.

У 2000-х роках з'являються дослідження, пов'язані із віднайденням архівних матеріалів, пов'язаних з іменем В. Ястребова. Зокрема, йдеться про публікації Н. Руденко (12 листів до Ф. Вовка), М. Тупчієнка (1 лист до М. Сумцова), О. Пономаренко (3 листи до М. Грушевського), О. Собчук (11 листів до Ф. Лебединцева, О. Лашкевича, В. Науменка, Д. Анучіна). Співпрацю В. Ястребова із часописом «Київська Старовина» вперше розглянуто О. Собчук. У 2021 році О. Музичко опублікував дослідження, метою якого було визначення ролі Новоросійського університету у формуванні В. Ястребова як вченого.

Отже, можемо констатувати, що історіографія досліджень життя та діяльності В. Ястребова є незначною як у кількісному, так і в якісному вираженні та не містить узагальнюючих чи комплексних досліджень. Кожен етап у історії вивчення постаті В. М. Ястребова є віддзеркаленням тих чи інших історичних процесів, які прямо чи опосередковано вплинули на якість та обсяг досліджень життя та діяльності цього історика.

РОЗДІЛ III
ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ

Виробництво і рецепція твору мистецтва в ранній УСРР**Бірюк Наталія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**nataliabiriuk1998@gmail.com*

Револьюційну реальність художники авангарду сприймали як можливість створення нової людини, нового соціалістичного суспільства, нових типів виробництва.

Уповноважені члени Всеукраїнської федерації пролетарських письменників і митців (Микола Хвильовий, Віра Стрельникова, Ємануїл Хазін, Микола Розанельський, Валер'ян Поліщук, Володимир Гадзінський) у тексті декларації федерації 1922 року проголосили відмову від автономії мистецтва (позиції «мистецтва для мистецтва») та «феодальної й буржуазної естетики». Проголошуючи «добу шукань в пролетарському мистецтві», пролетарські письменники й митці оголосили принцип колективної творчості, розуміючи її, «не тільки як творчість одиниці, відбиваючи настрої колектив, але і літерально, яко гуртову працю для створення єдиного твору мистецтва».

Видом мистецтва, у якому найліпше вдалося втілити колективістські ідеали виробництва твору мистецтва, замінивши «буржуазне» індивідуальне виробництво, є театр. Теоретик Пролеткульту (Пролетарські культурно-просвітні організації), як стверджує Клер Бішоп, Платон Керженцев ратував за відмову від «буржуазного» репертуару. Робітники писали п'єси спільно, і найвдаліші твори надходили до репертуару Пролеткульту. Постановки Пролеткульту виконувалася робітниками, а не професійними акторами. Пролеткультівські театральні групи набували форми колективних інституцій, де кожен член театру — від робочого сцени до актора — брав участь у всіх етапах виробництва — від пошиття костюмів та виготовлення реквізиту до режисури сцен та вибору п'єс. В інших видах мистецтва, попри проголошені заклики до «колективної творчості», залишалася дистанція між художником та глядачем. Виробництво твору мистецтва залишалося індивідуальним, а не колективним.

Художники практикували ліве пролетарське мистецтво орієнтоване на колективну рецепцію — монументальні твори (бойчукісти), плакати, афіші, обкладинки журналів та книжок (Василь Єрмілов, Ганф Юрій, Казимир Малевич, Іван Падалка, Маренков Олексій, Ніна Генке-Меллер), вироби з кераміки (Василь Седляр, Михайло Жук, Павло Іванченко, Оксана Павленко), костюми до балетів та вистав (Олександра Екстер, Вадим Меллер, Майя Симашкевич).

Лада Наконечна стверджує, що рання радянська політика глядацтва «навертала» через «навчання» нових глядачів — пролетаріїв/ок, селян/ок — до буржуазного способу рецепції мистецтва, підкріплюючи своє твердження текстом 1929 року «Як оглядати музеї» Василя Дубровського. Текст «Як оглядати музеї» є радше спробою переформулювати (однак зберегти) відносини пролетаріату з буржуазним мистецтвом та знанням у рамках радянського просвітницького проекту, аніж «посібником», який спрямований на скасування колективної глядацької рецепції та участі. Василь Дубровський наголошує на «практичній підготовці» глядача/ки. Глядачам/кам потрібно брати участь у відшуванні, обстеженні, вивченні, підготовці пам'яток для експозиції та записатися до «гуртка друзів музею», які існують при багатьох державних і місцевих музеях. Володимир Ленін, за твердженнями Белли Еренгросс, посилено пропагував відвідування музеїв і картинних галерей екскурсіями з фабрик, зі шкіл, заводів, військових частин.

Попри розходження теоретиків стосовно місця та ролі «буржуазного» мистецтва й знання в лівій пролетарській культурі, вони, теоретики, виступали саме за колективну, а не індивідуальну рецепцію твору мистецтва. Ключова суперечність між теоретиками 1920-их років полягала насамперед щодо потреби «виховання» рецепції пролетаріїв/ок, селян/ок через освіту та теоретичну підготовку, засновану на «буржуазному» знанні.

Іронія Полішинеля**Демченко Дарія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**dariademchenko22@knu.ua*

Пульчинелла стає центральною фігурою у творчості Джандоменіко Тьєполо у час падіння Венеціанської республіки у 1797 році. Як пише Джорджо Агамбен у роботі «Пульчинелла або розваги для дітей», художник звертається до нього як до того, хто здатний пережити будь-яку катастрофу. Здається, подібним чином розглядає Полішинеля і Едуард Мане. За словами історикіни мистецтв Маргарет Верт, він не просто присвятив йому серію ескізів, Мане перетворив Полішинеля на складну фігуру часу, на кшталт фланера чи повії.

Крім Маргарет Верт, фігуру Полішинеля Мане розглядали Лінда Нохлін, Теодор Рефф, Майкл Фрід, Джон Гаттон, Мерилін Браун та інші. Найчастіше його сприймають як політичну карикатуру на маршала Патріса де МакМагона, президента Третьої Французької республіки. Водночас, існує думка, що герой втілює самого художника та є агентом іронії, що ми і прагнемо розвинути у нашому дослідженні на основі картини «Бал-маскарад в опері» (1873).

Агамбен згадує, що Пульчинелла є частим учасником карнавалів, а також, разом із Арлекіном та Дзанні, входить до демонічної свити Б'яджо, короля шутів. Однак, пише автор, кожен карнавал традиційно закінчується судом. Обрану жертву звинувачують в усіх «гріхах» гуляння: хтивості, обжерливості, жорстокості, вульгарності тощо, — і оголошують їй смертний вирок. Після цього, традиційно знищують або солom'яну ляльку (утілення карнавалу), або Арлекіна, або ж і Пульчинеллу. Маскарад Мане ніби вже перетворився на похорон. Критик Юліус Мейер-Грефе порівняв його із «м'ясним ринком», натякаючи на присутніх повій, що пропонують себе чоловікам. Зрештою, робота буде засуджена журі Паризького салону 1874 року саме через надмірні «брутальність і чуттєвість», як зазначила Нохлін.

На картині глядач бачить лише половину фігури Полішинеля, і то — зі спини (але й драматург Девід Гаррік говорив, що спина коміка говорить набагато більше, ніж обличчя будь-якого серйозного актора). З одного боку Полішинель знаходиться посеред натовпу. Повернувшись до нас спиною, він спрямовує свій погляд на учасників маскараду (у «темряву свого часу»). З іншого — він стоїть у стороні, обрізаний рамою. Його іронічність і грайливість дозволяють йому тримати дистанцію з іншими. На фоні ж чорної «монотонної» маси його яскравий костюм і зухвалі жести здаються зовсім недоречними. Ці одночасні включеність у подію та певна невідповідність їй роблять Полішинеля «сучасником» свого часу у розумінні Агамбена. Фактично, його погляд стає тим самим «поглядом на сучасне суспільство», який хотів передати Мане (за словами Стефана Малларме у тексті «Журі живопису 1874 року і месье Мане»).

Додам, що, хоча ми дійсно не бачимо обличчя Полішинеля, імовірно, він все ж таки «дивиться» на нас — через автопортрет Мане у правій частині картини. Твердження щодо ототожнення Полішинеля і автора чи аспектів його творчості, зокрема у графіці, висували Теодор Рефф та Майкл Фрід.

У «Бал-маскарад в опері» Мане відображає усе «невпорядковане і скандальне», як писав Малларме. Іншими словами — вади і розкладання сучасного йому суспільства. Можна згадати також про наслідки франко-прусської війни 1870–1871 рр. (у якій художник брав участь), падіння Паризької комуни у 1871 році, розстріли, що послідували за цим тощо. Картина демонструє всю цю кризу, яку бачить перед собою її автор. Однак посеред неї є й іронічний Полішинель. Він так само дивиться на катастрофу і прагне остаточно вийти за раму, адже «де катастрофа, там і шлях до відступу» (італ. *Ubi fracassorium ibi fuggitorium*), каже Пульчинелла Тьєполо. Відступ для Пульчинелли — не капітуляція, а вихід. Він не дозволяє собі розчинитися у катастрофі. Однак він витримує дистанцію зі своїм часом, відступає до висхідної точки і вивільняється через іронію та гру.

**Образ німецького солдата у Першій світовій війні
(на прикладі збірки проповідей «Ein feste Burg» («Міцна фортеця»))**

Кізима Юлія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

julja.kizyma@gmail.com

Проблема, яку має на меті дослідити авторка тез, — це потенціал ілюстрованої літератури часів Першої світової війни та повосенних років як засобу формування уявлень про ідеал та місію солдата.

Джерелом, на прикладі якого розглядається ця проблема, слугує збірка проповідей німецьких євангелістських священиків, виголошених у 1914–1915 рр., під назвою «Ein feste Burg» («Міцна фортеця»). Праця вийшла за редакцією придворного проповідника Бруно Дерінга та містить ілюстрації роботи кількох відомих на той час академічних художників. Вперше опублікована у 1914 або 1915 р. (точна дата невідома), книга була перевидана у 1917 або 1918 р., 1919 р. та 1921 р. з певними змінами.

Вибір дослідницької проблеми обумовлений, по-перше, відносно невисоким рівнем дослідженості ілюстрованої публіцистичної та науково-популярної літератури як засобу пропаганди; по-друге, актуальністю для української гуманітаристики тем, пов'язаних з репрезентацією війни.

Попри те, що збірка «Ein feste Burg» видавалась великими накладками впродовж кількох років, вона досі не була предметом наукових досліджень. Винятком є підрозділ у монографії Міхаеля Фішера. Однак цей текст має оглядовий характер і зосереджується на проблемі інтерпретації у проповідях образів із церковного гімну, який дав назву збірці.

Для аналізу ілюстрацій були застосовані іконографічний та іконологічний методи аналізу творів мистецтва, сформульовані Е. Панофським. Вони передбачають співставлення твору з усталеними схемами/елементами зображення певних сюжетів/образів і його дослідження у широкому контексті культури періоду. Водночас авторка бере до уваги ідеї щодо агентності (здатності до впливу на емоційний стан та поведінку людини) зображення (А. Джелл, Х. Бредекамф)

та його субституційної дії, тобто потенціалу заміщувати собою спогади або знання про історичні події (Р. Вольфайл), а також рекомендації, сформульовані дослідницями ілюстрованої літератури (Е. Сітція, К. Маурер).

Центральними темами проповідей, що увійшли до «Ein feste Burg», є моральний обов'язок німецьких солдатів і цивільних перед народом і Богом. Автори уславлюють самопожертву військових як найвищий прояв християнської любові та найбільше досягнення, доступне людині.

На зображеннях, що супроводжують ці тексти, солдати постають у ідеалізованому світлі. Наприклад, на ілюстрації до проповіді «Gott für uns» («Бог за нас») художник Артур Кампф зобразив загиблого чи тяжко пораненого вояка. Читач-глядач не бачить жодних ран на його тілі. Навіть форма не зазнала помітних пошкоджень. У руці він стискає прапор. Вірогідно, ця деталь є символом вірності країні, за яку солдат віддав життя. Також прапор може бути алюзією на іконографію Воскресіння Христового.

На ілюстрації до проповіді «Euer Herz erschrecke nicht!» («Нехай ваше серце не боїться!») А. Кампф зобразив атлетичного юнака у костюмі, що нагадує вбрання раннього Ренесансу. Герой самостійно б'ється з цілою групою демонів. На невідомій ілюстрації до проповіді «Tust du deine Pflicht?» («Чи виконуєш ти свій обов'язок?») перед нами постає полеглий лицар у обладунку, що нагадує пізньосередньовічний/ранньоренесансний, та лавровому вінку. Два янголи схиляють коліна перед ним. У культурах західноєвропейських країн, що упродовж «довгого 19 століття» переживали захоплення романтизованою версією середньовіччя, така «медіалізація» була типовою для ідеалізованих зображень солдатів.

Отже, ілюстрації підсилюють емоційний ефект проповідей, втілюють абстрактні ідеї проповідників у зображеннях, натхненних релігійною іконографією та романтизованим баченням минулого. При цьому ігнорується реальність «матеріальної війни» (*Materialschlacht*), у якій новітня військова техніка спотворювала тіла солдатів до невпізнаності. Більше того: на жодній з ілюстрацій до першої частини збірки (у виданні 1917/1918) не зображені бойові дії як такі. Відповідно до уявлення

про «субституційну дію образу», такі ідеалізовані зображення певною мірою заміщували спогади або уявлення про реальність бойових дій.

Культурна місія Леонтовича в Покровську

Коняєва Карина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

karinakonjaeva@gmail.com

У 1919 році Симон Петлюра, звертаючись до Олександра Кошиці вимагав: «За тиждень, щоб була zorganizована для закордонної подорожі Капеля, а то, розстріляю». Тоді він говорив про Українську республіканську капелу, яку дійсно було створено 24 січня 1919 року. Голова Директорії таким чином здійснював «культурну дипломатію», щоб про Україну склалося ставлення як про самостійну державу, а не частину Російської імперії. Адже вже скоро, у 1919 році, повинна була вирішитися доля українських земель на Паризькій мирній конференції. Головною візитівкою цієї капели став «Щедрик» Миколи Леонтовича.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні ми багато знаємо про життя та творчість Миколи Леонтовича у Вінницькій області, але мало хто згадує, що він їздив з культурною місією в місто Покровськ Донецької області. Сьогодні це дуже важливо з огляду на російсько-українську війну, особливо для доведення того, що Донецька область завжди була українською й дала нам багато шедеврів культури, про які ми не здогадуємося.

Мета: визначити, в чому полягала культурна місія Миколи Леонтовича на Донеччині.

Питання життєвого шляху досліджувалося в працях таких українських дослідників, як Григорій Нудьга, Тіна Пересунько. Джерельна база охоплює спогади Болеслава Яворського та Сергія Протопопова, які були сучасниками Леонтовича. А також спогади учнів хору залізничників у сучасному Покровську.

Для опрацювання джерел був використаний метод аналізу. За допомогою нього вдалося дізнатися, що в 1904 році М. Леонтович

став викладачем співів у залізничній школі станції Гришине (нині Покровськ). Він організував перший хор, де співали залізничники. Автор «Щедрика» навчав робітників співу, нотної грамотності тощо. Хор виступав на мітингах, що звісно одразу привернуло увагу поліції до композитора. Тому вже у 1908 році він змушений був повернутися на Поділля, у м. Тульчин.

Маловідомим фактом залишається, що одну з версій «Щедрика» Микола Леонтович написав саме в Покровську. Дата написання музики та його перебування в місті збігаються, що дає нам право говорити, що одна з версій «Щедрика» написана саме тут. Також про це нагадує те, що в Покровську збережена будівля залізничного училища, де сьогодні знаходиться музей. У місті встановлено меморіальні дошки, скульптурні композиції присвячені Леонтовичу. У 2018 році навіть був проведений всеукраїнський фестиваль «Щедрик Fest». А найцікавіше, що на гербі Покровська зображена ластівка, яка згадується в «Щедрику».

Отже, культурна місія Леонтовича полягала в розвитку музичного мистецтва міста Покровськ. Зокрема, вперше було створено робітничий хор. Перебування композитора там, мальовничі простори Донеччини надихнули його на написання однієї з версій «Щедрика». У Покровську, чи не кожен куточок міста нагадує про це. Але важливо, щоб про це дізналися всі українці, а не тільки мешканці Покровська.

***Образ Донбасу в фотографії 1990–2000-х років:
порівняльний аналіз двох луганських фотографів***

Модронюк Єгор

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
egormodronuk@gmail.com*

Питання досліджень сучасної української фотографії є доволі актуальним для історичної науки. Фотографія є не тільки лише візуальним джерелом, що може дати інформацію про минуле в контексті новітньої історії вона також є медіа, що створює візуальний образ того чи іншого об'єкту, події, регіону. Тим

не менш, питання репрезентації, створення візуального образу, в дослідженнях української фотографії зазвичай залишається поза увагою дослідників. Переважна більшість матеріалів на тему присвячена питанню «як» той чи інший фотограф робив свої світлини, ніж «які». Це не дозволяє дослідити, як виникли чи поширювались візуальні образи українських регіонів, таких як Донбас. Проблемою, що викликала це дослідження, є питання формування візуальних образів в світлинах українських фотографів.

Актуальність цього дослідження пов'язана з декількома факторами, першим із них є відсутність досліджень на схожу тематику. Більшість наявних матеріалів присвячені іншим медіа, або ж політичним кампаніям, що мали на меті створити образ Донбасу. Другою причиною актуальності цього дослідження є потреба прослідкувати окремі періоди творчості двох луганських фотографів — Юрія Нестерова та Олександра Чекменьова, що почали свою кар'єру приблизно в однаковий час, і зосереджували в своїх світлинах увагу на схожих темах.

В силу новизни теми, історіографії з питання не існує, що не дозволяє нам звернутися до неї. В якості джерельної бази ми послуговувалися фотографічними серіями авторів, їх інтерв'ю, матеріалами, присвяченими їх життю та творчості. Під час дослідження нами були використані методи контент-аналізу, формально-стилістичного аналізу, іконографічного аналізу. Також були використані загальнонаукові методи дедукції та індукції.

В ході дослідження нами були проаналізовані творчі доробки Юрія Нестерова та Олександра Чекменьова з метою виявити основні мотиви їх творчості, спільні та відмінні риси.

З робіт Олександра Чекменьова були проаналізовані наступні фотографічні серії: «Паспорт», «Донбас».

Зроблена в 1995, фотосерія «Паспорт» показувала побут та життя літніх людей, що ще нещодавно були громадянами СРСР, а тепер стали громадянами України. На зображених світлинах представлені літні люди, що живуть в бідних помешканнях, часом маючи помітні проблеми зі здоров'ям. Своєю серією автор хотів

зробити деконструкцію образу мешканців Донбасу, створюваного радянської пропагандою — заможних, маючих гарні умови для життя. Це серія зобразила побут мешканців Донбасу бідним та неохайним, занедбаним.

Фотосерія «Донбас» була зроблена в період з 1994 по 2011 роки і мала на меті показати, яким було життя шахтарів в маленьких містах. На світлинах серії зазвичай зображені бідні шахтарі, що ледь виживають в складних умовах, коли єдиним джерелом роботи є незаконні шахти-копанки.

В Юрія Нестерова була проаналізована серія «Електростанція», знята в 1992 на Штерівський ДРЕС на Луганщині. В цій серії електростанція зображена, як грандіозна споруда, що потроху приходить в запустіння, але її працівники на вигляд є чистими, цілком задоволеними життям людьми.

Результати дослідження показали, що для обох фотографів центровою є тема занепаду регіону, його бідності та зубожіння населення. Для світлин Нестерова більш характерна атмосфера запустіння, що потроху приходить на зміну колишній величі. В свою чергу, серії Чекменьова цілковито присвячені запустінню регіону, смерті шахтарської романтики.

В висновку можемо сказати, що обидва фотографи зображували Донбас, як депресивний регіон, мешканці якого намагаються в умовах економічного занепаду продовжувати своє життя, працюючи на помираючих підприємствах і індустріях, і для яких немає іншої альтернативи, окрім як продовжувати це робити.

Мистецтво як засіб опору жінок-шістдесятниць

Слонська Марія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

mariaslonskaaa@gmail.com

Війна України проти російської агресії загострила актуальність дослідження боротьби українських шістдесятників, що діяли в умовах тоталітарного режиму. Із образом борця частіше асоціюється чоловік,

політик чи громадський діяч, однак чимало було і жінок, котрі боролися, висловлюючи своє ставлення до суспільних проблем через професійну діяльність, зокрема мистецьку.

Діяльності жінок-дисиденток приділено увагу в монографіях А. Русначенка, Г. Касьянова, Б. Захарова, ним присвячено статті Н. Онищенко, Н. Авер'янової, А. Кузьмича та інших.

Метою нашого дослідження є висвітлення професійної діяльності шестидесятниць, передусім, художниць. Завдяки своєму мистецтву їм вдалось привернути увагу до суспільно-національних проблем українців.

Стефанія Шабатура — один із найяскравіших прикладів жінки, мисткині, що не піддалась тоталітарній машині та протягом усього життя відстоювала право українців на власну ідентичність та самовираження. Професійна діяльність Стефанії Михайлівни розпочалась із викладацької діяльності у Львівському художньому училищі, яку вона поєднувала із створенням мистецьких творів.

Під час перебування у в'язниці, мисткиня за рік створила численну кількість малюнків, начерків, котрі вилучили та знищили, адже Шабатура відмовилась визнавати помилковість своєї позиції. Більше сотні малюнків було назавжди знищено «за образу табору». Однак це не зламало жінку, і по поверненню додому вона намагалась відновити свою мистецьку діяльність. Кінець 1980-тих років став для жінки своєрідним поверненням на публічну арену, адже Стефанія Шабатура отримала можливість стати однією із борців за політичну та культурну ідентичність України, а вже 1994 р., була реабілітована й отримала приміщення та можливість відкрити власну майстерню.

Не менш важливим персонажем когорти шестидесятництва була Софія Караффа-Корбут, бачення якої шевченківських творів і досі вражає. Активна мистецька діяльність Софії Петрівни розпочалась із Львова, де жінка, отримавши ґрунтовну освіту, працювала на керамічній фабриці. Софія створила низку керамічних виробів, які набули неабиякого визнання, демонструвалися на виставках. Надалі Софія Петрівна працювала у галузі станкової та книжкової графіки.

На відміну від своїх колег, котрі демонстрували відкритий протест радянській владі, Караффа-Корбут протестувала через мистецтво. За спогадами Л. Семикіної, у Софії була особлива «культура протесту: вона уміла не скорятися — тихо, таємно, однак не відступаючи від своїх переконань. Не кидалася голіруч на систему, а долала її своїм мистецтвом».

Творчість Софії Петрівни прославляла українську книгу на світовому рівні, адже понад два десятиліття мисткиня займалась творчим оздобленням книги, просуваючи українські мотиви за допомогою таланту та художньої майстерності. Однією із найбільш містких та цінних сторінок творчості Караффи-Корбут є Шевченкіана: «Гайдамаки», «Кавказ», «Чернець» та ін. набули нового «звучання» завдяки її ілюстраціям. Ювілейна художня виставка, присвячена 150-річчю від дня народження Т. Шевченка була переповнена художніми доробками, однак лише частина із них була позбавлена партійної ідеології, серед таких була і графіка Софії Караффи-Корбут.

Алла Горська — одна із центральних постатей українського шістдесятництва, монументальні твори якої досі могли прикрашати споруди вільної України, насамперед на території Донеччини. Після заборони вільно творити у столиці Алла Горська працювала в Донбасі, де залишила по собі надзвичайно цінні твори мистецтва. Ціла плеяда мозаїк в Донецьку та Маріуполі стала відбитком творчого потенціалу Горської, демонструючи гармонійне поєднання української споконвічної символіки та сучасних тенденцій європейського художнього мистецтва.

Підсумовуючи, варто сказати, що мистецтво — одне із найбільш промовистих та важливих надбань української культури періоду шістдесятництва, адже воно втілювало не лише українську історію минулих століть, а й боротьбу української інтелігенції проти радянської ідеології.

**Історія японської культури 19-того століття
через призму антропології моди**

Тихонова Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

olena.tykhonova@student.karazin.ua

Постановка наукової проблеми: Взаємодія з європейською модою стала ключовим аспектом для формування унікальної культури Японії 19 століття.

Аналізуючи елементи одягу та стильові впливи можна зрозуміти, як європейські модні тенденції проникли в японське суспільство, а також визначити, як ця взаємодія сприяла формуванню унікального синтезу культур, в якому традиційні японські елементи із задоволенням співіснували із західними стилістичними впливами.

Новизна та актуальність:

Новизна дослідження полягає у визначенні того, як саме одяг та стиль відображали культурну ідентичність японського суспільства під впливом західних тенденцій, тобто воно фокусується на антропологічних аспектах моди в Японії та розкриває взаємодію між японським та західним світом.

Актуальність теми базується на тому, що культура Японії періоду Мейдзі стала невичерпним дослідницьким матеріалом. Цей період демонструє, як костюми, зачіски та тканини можуть бути яскравими свідками соціокультурних трансформацій.

При вивченні теми були використані праці про історію костюма епохи Мейдзі. Серед них роботи авторів Є. І. Огаркової, І. Н. Гуціна, О. Л. Скворцової. Увагу також приділено працям про історію японської гравюри 19-го століття, де важливу роль відіграють статті дослідниці Є. О. Тугянової. Також в ході дослідження була використана праця «Мода як феномен культури» М. І. Галітбарової, яка розкриває загальні аспекти антропології моди.

Здебільшого були використані зображальні джерела (гравюри, фото одягу та прикрас). Застосовано загальнонаукові методи дослідження — аналізу та синтезу та спеціальні — історико-порівняльний, історико-генетичний, іконографічний та ін., які дозволили

провести аналіз літературних джерел та публікацій, аналіз фото- та відеоматеріалів, інтерв'ю.

Епоха Мейдзі, визначалася великими змінами в культурній сфері Японії, зокрема у сфері моди. Вплив заходу проявився не тільки у повсякденному одязі, а й змінив підхід до вибору костюмів на важливі життєві події, насамперед весільні обряди та траурні ритуали.

Водночас в епоху Мейдзі стало відзначатися зростання національної самосвідомості у японців, що виявилось у визнанні унікальності кімоно як важливого елементу їхньої культури. Можна сказати, що цей період свідчить про важливість кімоно як національного символу Японії.

Взаємодія з європейською модою стала ключовим фактором у формуванні унікальної культури Японії 19-го століття, де традиційні елементи гармонійно поєднувалися з західними стилістичними впливами, що призвело до розквіту та розвитку модної ідентичності.

Таким чином, на прикладі взаємодії японців з європейською модою в епоху Мейдзі, можна побачити, як політичний синтез різних країн знаходить своє відображення у моді та культурі в цілому.

***Стіни, що говорять: муралі закордонних митців
як голос підтримки України***

Франкова Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

frankova.v@donnu.edu.ua

Муралізм є надзвичайно популярним видом монументального мистецтва у XXI столітті. Мурал являє собою масштабну композицію, що створена на стінах будівлі, несе в собі певну ідею або показує історію, обрану художником. Попри критиків, які вважають вуличний живопис ознакою занепаду мистецтва, художники-муралісти стверджують, що це демократичний вид мистецтва, який дає можливість привернути увагу суспільства до важливих подій сьогодення. Завдяки розташуванню муралів на стінах будинків

та розмірам малюнка, велика кількість людей щодня проходить повз та споживає подане в зображальному вигляді послання. Творці все частіше звертаються до глибоких тем, пов'язаних з мотивами війни, миру, мультикультуралізму, поєднують майбутнє з минулим.

З початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України митці з різних куточків світу створили мурали на підтримку України. Впроваджуючи в міське середовище соціально значущі образи та сюжети, вони виражали власне ставлення до війни, привертаючи увагу світової спільноти до подій в Україні. Вже 27 лютого у Парижі на вулиці Бюо з'явився мурал «L'Ukraine en marche» авторства Сета Глоупейнтера. Митець зобразив маленьку дівчинку з прапором в руках, що крокує по танках. Вона виступає символом мужності й рішучості українського народу перед російською навалюю.

Зображення дітей, які постраждали від війни є одним з найбільш поширених сюжетів серед стінописів іноземців. Художник Chemis намалював дівчинку, яка намагається захистити українським прапором себе і відомих казкових персонажів: Мікі Мауса, Болека й Лелека, Обелікса, чеського Крота, бджілку Маю пса Бітцера, та Мумітроля. У Парижі Крістіан Гемі, під псевдонімом C215, створив стінопис в синьо-жовтих кольорах з українською дівчиною. Також у Лос-Анджелесі художник Ніжаск намалював мурал з промовистою назвою «Дитина війни». З іграшковим ведмедиком в руках хлопчик малює знак миру поверх куль.

Традиційний образ голуба миру представлений у роботах Юстуса Бекера у Франкфурті, Якуба Собчака в Гданську. Глибокий символізм пронизує стінопис з Ліону, Франція — художник Віг Вен зобразив президента РФ, що відгриз голову голуба.

Стінописи, які були створені після повномасштабного вторгнення, закликають до підтримки української нації, її територіальної цілісності та загальнолюдських прав. У двох містах Франції — Ліллі й Парижі — з'явився мурал, де зображено чоловіка із зав'язаними очима та заклик боротьби за свої права. Woskerski намалював у Лондоні мурал з дівчиною в шапці кольорів українського прапора.

У період збройної агресії РФ проти України відбулася певна зміна ціннісних орієнтацій міжнародної спільноти, яку можна простежити й у стінописах. Саме тому муралі є важливим елементом суспільного діалогу. Корі Метті у співпраці з художником Джуліано Тріндаде створила мурал «To Ukraine with love». Назва муралу є алюзією до назви другого фільму про Джеймса Бонда «From Russia with love» 1963 року. Сам стінопис зображує голубів, що несуть голову президента Путіна.

Муралі мають глибоке сенсове навантаження, як, наприклад робота MyDogSigh, яка показує вибухи в місті Київ у сльозливих очах людини. У Берліні митці присвятили мурал «Відсутній» українцям, які втратили своїх близьких на війні. Змістовне наповнення муралів з різних країн світу демонструє наростає кількість українських національних мотивів і сюжетів про війну Російської Федерації проти України.

Монументальні стінописи, присвячені Україні та подіям російсько-української війни набули нової хвилі поширення після повномасштабного вторгнення Росії. Завдяки своєму змістовному наповненню муралі можуть слугувати інструментом невербальної пропаганди. Мурал спонукає глядача до діалогу, в який митець вкладає важливі для суспільства тези. Яскраві масштабні муралі по всьому світу сприяють моральному піднесенню населення та свідчать про підтримку України.

РОЗДІЛ IV
ЕТНОКОНФЕСІЙНІ
ПРОЦЕСИ В ЄВРОПІ
XIX–XX СТ.

Візит папського нунція монсенйора Кассуло до Трансністрії**Біліченко Лідія***Чорноморський національний університет ім. Петра Могили**bilichenko@chmnu.edu.ua*

Ще донедавна багато аспектів діяльності окупаційних органів управління в Україні часів Другої світової війни залишалася поза увагою дослідників, але в останній час ця тенденція змінилася: в українській історіографії все більше з'являється наукових праць, які стосуються періоду німецької та румунської окупації українських земель у роки Другої світової війни. Сталося це через те, що у радянський період ця тема довгий час замовчувалася, науковці не мали доступу до архівних фондів (у тому числі і засекреченої окупаційної преси) і не могли об'єктивно розглянути дані питання.

На сучасному етапі значний внесок у дослідження даної тематики вніс одеський дослідник М. І. Михайлуца, який у своїх багаточисленних працях розглянув різні аспекти діяльності румунського режиму на Півдні України: від релігійної до пропагандистської політики. Однак, і до сьогодні залишається невивченою тема взаємин Ватикану з представниками румунської та німецької адміністрації.

З 1943 р. Рим був окупований військами Третього Рейху, і з того часу вплив нацистів на політику Ватикану значно посилювався. До цього періоду відноситься і візит Папського Нунція Кассуло до генерал-губернаторства Трансністрія (яке підпорядковувалася союзникам Німеччини — румунам).

За повідомленням газети «Молва», монсенйор Кассуло 2-3 травня 1943 р. в супроводі підполковника Яманди, підполковника Марина і священника Луї Бареля відвідав Тирасполь і Одесу. Папського Нунція з його свитою зустріли на пероні вокзалу в Тирасполі: генеральний секретар губернаторства Е. Черкавський, інспектор жандармерії полковник Ілієску, повітовий префект полковник Помніліужеску, міський голова м. Тирасполя майор Окрібан, професор А. Смокін, полковник Іонеску, майор Якобеску, директор пропаганди Октавіан Джуржа і представник преси — Горацій Іошеску. У Тирасполі Папський Нунцій відвідав табір військовополонених, шпиталь

для туберкульозних хворих і військовий госпіталь Червоного Хреста. Після обіду високий гість відвідав село Суклен. Оновлене духовне життя цього села, а також діяльність, виявлена в тому числі священиками-місіонерами, справили приємне враження на Папського Нунція. При відвідуванні сільської церкви Папський Нунцій розмовляв з місцевим священиком Михайлом Міхай. Увечері монсеньйор Кассуло відвідав Тягин, після чого о 23 годині Кассуло виїхав міністерським потягом до Одеси. На пероні Одеського вокзалу, Папського Нунція вітав від імені Румунського уряду професор Г. Алексяну — губернатор Трансністрії. При цьому були присутні генерал Георгіу — командир Одеського укріпленого району, Генеральний Секретар Губернаторства Е. Черкаський, Міський Голова м. Одеси Герман Пинтя, генеральний інспектор жандармерії полковник Ілієску, повітовий префект полковник Волческу, генеральний консул Німеччини Стефані, представник німецької армії полковник Мейзінг. В Одесі високий гість зустрівся з досягненнями румунської адміністрації як в соціально-економічній, так і в культурній сферах. Вранці монсеньйор Кассуло і професор Г. Алексяну відвідали фабрики, табори полонених, православні та католицькі церкви. Увечері високий гість відвідав порт міста Одеси, після чого відбулася морська прогулянка на човнах. Залишившись цілком задоволеним організаторськими здібностями, виявленими румунами у всіх областях, Нунцій монсеньйор Кассуло від імені Папи Пія ХІІ нагородив губернатору Алексяну почесною медаллю. З цієї нагоди монсеньйор виголосив наступне: «Папа відправив мене в Трансністрію для того, щоб я познайомився тут з досягненнями румунської адміністрації, головним чином духовного порядку. Я прибув від Його імені, щоб побачити плоди Ваших праць і християнську любов, яку ви приносите на вівтар церкви, за допомогою якої Ви зробили справу реального духовного значення для цього народу, який переніс важкі випробування в минулому. Церква — (ця загальна духовна мати) має тільки одну мету: бачити, що володарі світу працюють на користь духовного розвитку, наділені довірою їх Батьківщини». Монсеньйор Кассуло

закінчив свою промову такими словами: «На мою долю випало щастя, Губернатор, просити Вас від імені Папи прийняти почесну медаль, яку Папа щорічно призначав для тих, хто віддає душу свою на служіння церкви і людству!». Увечері того ж дня Кассуло покинув Трансністрію.

Таким чином, Ватикан в роки Другої світової війни проводив подвійну політику: з одного боку наголошував на своєму нейтралітеті — а з іншого боку загравав з Німеччиною та її союзниками, про що свідчив і візит Папського Нунція Кассуло до Трансністрії в 1943 р. Загалом, монсеньор Кассуло заявив про своє задоволення візитом, зокрема, про приємне враження від діяльності християнських місіонерів та відбудови храмів.

Чисельність та статеві-вікові характеристики єврейського населення Остзейських губерній у XIX ст.

Лаврик Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dimal777.dd@gmail.com

Сьогодні в межах єврейських студій проблема статистичного обліку євреїв в Російській імперії отримує багато уваги, що відображається у появі історичних праць відповідної тематики. Останнім часом було запропоновано низку новаторських підходів до її дослідження. Попри це демографічні характеристики єврейського населення Балтійського регіону Російської імперії залишаються майже невивченою темою, що зумовлює наукову новизну даної проблематики. Варто зазначити, що статеві-вікові характеристики є важливим показником, який дає змогу краще зрозуміти специфіку досліджуваного соціуму, рівень його модернізованості тощо.

Мета дослідження — прослідкувати динаміку чисельності та статеві-вікових характеристик єврейського населення Остзейських губерній, визначити специфіку досліджуваних показників у порівнянні з неєврейським населенням регіону.

Історіографічна база роботи представлена працями, що висвітлюють питання становище євреїв на території Російської імперії (А. В. Харченко, Й. Петровський-Штерн, Ш. Штамффер), розвитку статистики Російської імперії протягом XIX ст. (В. М. Кабузана, Д. Дарроу, В. Ю. Гессен).

В ході роботи було проаналізовано кількісні та статево-вікові характеристики єврейського населення Остзейських губерній протягом 1834–1897 рр., відображені в наступних працях: «Етнографічний атлас Європейської Росії», «Военно-статистичний огляд Російської імперії», «Статистичні таблиці Російської імперії», а також матеріалах Першого загального перепису населення 1897 р. Актові джерела XVIII–XIX ст. дали змогу виявити вплив юридичного статусу остзейських євреїв на зміни їхньої чисельності та динаміку статево-вікових характеристик.

Методологічна база роботи ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, статистичні та історико-демографічні) методах. З галузі історичної демографії було запозичено методи побудови статево-вікових пірамід, що дозволяють встановити типи та режими відтворення населення, актуальні для демографічних ситуацій минулого.

До 1858 р. в Курляндській та Ліфляндській губерніях прослідковується стабільний приріст кількості євреїв, який відповідає загальним темпам зростання населення. В абсолютному вираженні кількість євреїв збільшувалася, але їх частка майже не змінилася. На відрізку ж 1858–1897 рр. євреї цих губерній демонструють вражаючий приріст як абсолютної, так і відносної чисельності, значно випереджаючи темпи зростання чисельності інших народів цих губерній. Саме в Ліфляндії протягом 1858–1897 р. цей процес проходив найстрімкіше за рахунок механічного руху. Це стало можливим виключно завдяки низці законодавчих реформ 1850–1860-х рр., що дозволили багатьом категоріям євреїв проживання поза смугою осілості.

В Естляндській губернії протягом всього розглядуваного періоду частка євреїв в загальному населенні залишалася мізерною, що було спричинено заборонами на їх постійне проживання.

У статевій структурі єврейського населення Остзейських губерній ситуація різнилася. В Курляндській губернії існував тренд на незначне переважання жіночої статі, актуальний для всього населення в цілому. В Естляндії та меншою мірою у Лівонії серед юдеїв кількісно домінували саме представники чоловічої статі. Витоки цього явища лежать в тих самих юридичних обмеженнях: аналіз статево-вікових пірамід та професійного складу населення станом на 1897 р. допоміг з'ясувати, що ця диспропорція у співвідношенні статей серед естляндських євреїв була зумовлена тим, що значну їх частину складали не представники місцевої крихтної спільноти, а велика група військових, які перебували там тимчасово і, природно, були саме чоловічої статі.

Аналіз статево-вікових пірамід дозволив зробити висновок про вплив міграційних процесів на зміну чисельності та статево-вікових характеристик єврейського населення Остзейських губерній.

***Особливості жіночого юродства у Східній Європі
на прикладі Єфросинії Колюпановської***

Малік Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

malikliza28@gmail.com

Юродство можна назвати однією з найбільш неординарних релігійних практик у християнстві. Більшість матеріалу на тему юродства базується на аналізі прикладів юродивих-чоловіків. Проте жіноче юродство має ряд особливостей. Ми намагалися розглянути феномен жіночого юродства на прикладі блаженної стариці Єфросинії Колюпановської. Вибір її особистості обумовлений тим, що Єфросинія Колюпановська була однією з перших жінок-юродивих в Російській імперії, однак через те, що вона діяла приблизно в один і той самий час з відомою юродивою Ксенією Петербурзькою, її постать маловідома.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що вперше в історіографії за даними житій було детально проаналізовано життя

блаженної юродивої Єфросинії Колюпановської та порівняно елементи її релігійних практик з подвигами інших жінок-юродивих. Також на прикладі біографії Єфросинії було виділено відмінності жіночого юродства від чоловічого.

Джерельна база дослідження представлена житіями блаженної юродивої Єфросинії Колюпановської. Перше житіє було складене священиком Павлом Просперовим, воно базується на його особистому спілкуванні з юродивою. Інше житіє видав І. М. Суриков, в його основі лежать спогади сучасників стариці Єфросинії. Також для порівняння з іншими жінками-юродивими ми використовували збірник житіїв «Безумством уявним безумство світу викрили» невідомого авторства. Жіноче юродства мало розглядається в історіографії, найсуттєвіше його феномен описаний у роботі О. В. Грудевой та статті О. М. Ільїна.

Нами було з'ясовано, що справжнє ім'я юродивої — Євдокія Григорівна Вяземська, вона походить з впливового дворянського роду. Датою її народження, імовірно за все, був 1758 рік. Якщо порівняти походження Єфросинії з походженням інших жінок-юродивих, можемо побачити, що юродиві мали різний соціальний статус, тому виділити якусь спільну особливість для них в цьому плані ми не можемо. Навчання майбутньої юродивої в Смольному інституті шляхетних дівчат стало важливою передумовою формування її релігійних уявлень.

З житій нам відомо, що Євдокія деякий час була фрейліною Катерини ІІ, і це робить її унікальним прикладом у юродстві. В той же час, відомі випадки відходу шести фрейлін у монастир, одна з яких також була фрейліною Катерини. Можна припускати, що причиною цього було життя у палаці, який був місцем постійних інтриг, пліток, а також надто вільних звичаїв придворного побуту. Можливо Євдокії було соромно за таке життя, і вона вирішила спокутувати його перед Богом, вдавшись до найтяжчого з подвигів. Інсценування Євдокією своєї смерті задля втечі з палацу можна розглядати, як своєрідну версію важливого для юродивих мотиву відходу з дому. Єфросинія прагнула досягти духовної зрілості, випробувавши свій характер на міцність, скитаючись і тяжко працюючи при монастирях.

Специфічні практики юродства полягали в тому, що Єфросинія входила в образ чоловіка: голила голову, одягала чоловічий одяг. Варто відзначити, що схожі практики знаходимо в діях Ксенії Петербурзької, а також в жіночому юродстві більш пізнього часу. Порівнявши відомості про зовнішній вигляд юродивих можна зробити висновок, що усі вони мали на меті знищити красу тілесну та принести собі якомога більше дискомфорту. Проте для чоловічого юродства була притаманною більша екстравагантність. Серед жінок-юродивих не зустрічаємо оголеності, яка часто була частиною образу юродивого-чоловіка.

Після більше десяти років мандрівок по монастирях Єфросинія почала вести осіле життя. Тут також можна виділити відмінність у порівнянні з чоловічим юродством, адже найчастіше чоловіки не осідали в одному місці, а мандрували і не мали постійного житла. За допомогою жорстких аскетичних практик Єфросинія припинувала власну значущість, відкидала гординю, яку юродиві вважали найстрашнішим з гріхів. До того ж, за допомогою аскези юродиві уподібнювалися мученикам і прагнули відчувати те, що відчував Христос.

Важливим завданням у нашому дослідженні був аналіз чудес, які приписували юродивій. Сучасники стверджували, що вона мала дар пророцтва і зцілення. Загалом, всі юродиві відповідно до їхніх життів були нагороджені Господом за свій подвиг даром пророцтва, яке проявлялося завжди за життя юродивого, та зцілення, яке проявлялося як за життя, так і після смерті святого. Це ми бачимо і у випадку Єфросинії.

Єфросинія Колюпановська померла 3 липня 1855 року. Тобто, юродива прожила 97 років. Варто зазначити, що всі відомі юродиві були довгожителами. Серед жінок немає жодної, яка прожила б менше 70 років, навіть серед юродивих-калік.

Отже, на основі нашого дослідження життя Єфросинії Колюпановської можна зробити висновки про певні особливості жіночого юродства. Жінка-юродива найчастіше — це дивна та тиха по своїй поведінці жінка, яка проводить своє життя в постійній аскезі. Чоловіче юродство носить більш яскравий та ексцентричний

характер. Часто чоловіки-юродиви буйствували, поводитися зухвало, провокували оточуючих на свій осуд. Їх головна мета — викривати людські гріхи. Очевидно, практики жіночого юродства відрізняються меншою скандальністю у зв'язку з тим, що ті гендерні стереотипи, які існували в суспільстві, впливали навіть на характер юродства, зумовлюючи специфіку його жіночого втілення. В цьому плані Єфросинія Колюпановська була досить типовою у порівнянні з іншими жінками-юродивими.

РОЗДІЛ V
ІСТОРІЯ
СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Проблема датування святкувань Антіоха IV у Дафні**Богунков Ігор***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ajiarix@gmail.com*

Одним із славетних заходів, організованих царем Селевкідської держави Антіохом IV Епіфаном, був фестиваль у Дафні. За традиційною для історіографії версією, він відбувся влітку 166 р. до н. е. Однак з'явилися альтернативні інтерпретації та гіпотези, які відкидають таке бачення і пропонують іншу дату (J. G. Bunge, В. Var-Kochva, М. J. Geller, G. M. Cohen і P. Iossif). Часто ці гіпотези приймаються на віру і, своєю чергою, впливають на легітимність різних тлумачень діяльності царя.

Наукова новизна роботи полягає в спробі проаналізувати всі актуальні дослідження, що накопичились, розв'язати хибні гіпотези і визначити дату святкування. Відповідні дослідження в українській історіографії відсутні, а в іноземній залишають поза увагою деякі відомості. Наукова актуальність же зумовлена тим, що, крім самоцінності встановлення точної дати святкування, воно може мати значні перспективи для розуміння інших аспектів цих років, таких як часові рамки експедиції до Вірменії, існування заочного суперництва з Римською республікою, подання населенню успішності Єгипетської кампанії. У ході роботи використано низку як загальнонаукових (метод опису, аналізу, синтезу, індукції та дедукції), так і спеціально-історичних методів (історико-системний, історико-біографічний, порівняльно-історичний).

Основні джерела, що стосуються досліджуваного питання — це опис святкувань у наративних працях Полібія, Афінея, Діодора та Тіта Лівія, а також монети, грецькі та клинописні епіграфічні написи. Щодо історіографії, крім робіт раніше згаданих вчених, вона представлена працями О. Mørkholm, F. W. Walbank, R. Strootman, D. Gera й W. Horowitz, P. F. Mittag, R. J. van der Spek та ін.

Питання щодо датування починаються вже з наших джерел. Відповідно до записів у хрестоматії X ст. *De legationibus gentium ad Romanus*, Афіней відносить цитований уривок Полібія до XXXI книги його праці, що відповідає за 166/165 р. до н. е. Це викликає протиріччя,

тому історики зазвичай ставлять повідомлення про фестиваль у кінець XXX книги, яка відповідає за попередній рік.

Далі регулярно приймається як факт, що відоме нам свято було частиною щорічного фестивалю на честь Аполлона, що проходив влітку в місті Дафні. У відповідь одні вчені аргументують, що Антіох міг обрати інший місяць з особливої нагоди, інші заперечують тезу, що фестиваль проходив щороку, а не рідше. Треті розміщують свято у вересні/жовтні 166 р. до н. е. і пов'язують його з дев'ятиліттям правління Епіфана.

Потребують докладного аналізу грецький напис 166 р. до н. е., ймовірно з Вавилону (OGIS 253), а також вавилонський астрономічний запис 169 р. до н. е. Оскільки в обох написах існують втрачені фрагменти, деякі відновлення їхнього змісту дозволили пов'язати їх із дафнейськими святами.

Проти 166 року до н. е. наводиться вагомий доказ, що Антіошу було надто затратно влаштовувати святкування цього року, враховуючи вартість, в яку обійшлося б утримання тисяч зібраних для участі найманців аж до їхнього відправлення до східних провінцій у 165 р. до н. е. До того ж, чому тоді вільні війська не були задіяні для гасіння повстання в сусідній Юдеї? Але ми спробуємо довести, що утримання найманих загонів у мирний час було звичним для Селевкідів, а Юдею розраховували замирити обмеженими силами.

Крім того, в нашому дослідженні відкинута гіпотезу М. J. Geller, який датує фестиваль 169 р. до н. е. По-перше, це суперечить послідовності подій у античних авторів. Хоча твердження, що Антіох влаштував святкування, щоб перевершити ігри Емілія Павла в Амфіполі в 167 р. до н. е., бачиться перебільшенням, порядок цих подій видається достовірним. По-друге, це залишає мало часу на підготовку дійства та відправлення до грецьких міст посольств.

В кінцевому підсумку, проведене дослідження дозволяє скоротити перелік гіпотез щодо датування. Щонайменше, пропонується датувати фестиваль літніми місяцями 166 або 165 р. до н. е. Це надає змогу визнати деякі погляди на діяльність Антіоха IV у другій половині його царювання непридатними.

Форали Порту: порівняльний аналіз міських хартій 1123 та 1517 рр.**Бугрій (Польшакова) Анастасія***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**polshakova2022@gmail.com*

Серед істориків існує багато різних думок щодо міських хартій (або форалів) Порту. Деякі вчені розглядають хартію єпископа Уго від 1123 р. як документ ліберального та інноваційного характеру, в якому визнається автономія Порту та навіть гарантується недоторканність житла. В інших дослідженнях мова йде про боротьбу між Церквою і владою за панування над містом. Зокрема, досі піддається сумнівам достовірність дарчої грамоти Терези Леонської 1120 року єпископу Уго, за якою він отримує у володіння місто Порту. Ще в 1832 р. Жуан Педро Рібейро написав «Історико-юридичну дисертацію, в якій досліджується, чи володіє собор Порту і його околиці будь-якими землями, до яких можна застосувати букву або дух статей 3 і 5 Декрету від 13 серпня 1832 року», де намагався відстояти достовірність грамоти. І до, і після нього інші історики (Антоніу Брандау, Енріке Флорес, Александр Еркулано) також підіймали тему автентичності документу. В нашому дослідженні думка щодо дійсності дарчої грамоти орієнтована на аргументи Руя де Азеведо та ґрунтовну статтю Мігеля де Олівейра.

Джерельну базу склали дарчі грамоти щодо Порту, надруковані разом з форалом 1123 р. та деякими іншими документами у 1822 році, а також форал від 20 червня 1517 р. короля Мануела, надрукований у 1788 році.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали принципи історизму та багатофакторності дослідження, загальнонаукові, конкретно-історичні та міждисциплінарні методологічні підходи, що допомогли дати оцінку розвитку міста Порту у Середні віки.

Отже, зазначаючи усе вищесказане, мета роботи — комплексний аналіз міських хартій Порту у Середньовіччі.

У ході дослідження виявлено, що хоча форал єпископа Уго від 1123 року вважається першим, але ще 755 року під час панування маврів у місті Порту, Абделасін Абхрем Магомет підписав грамоту для місцевого монастиря (перекладена каноніком цього монастиря у 1229 р.).

Не існує чіткої думки з приводу дійсності дарчих грамот Терези Леонської та Аффонсу I. Враховуючи факт, який підтверджений історичними документами, що Уго в той день, коли нібито отримував грамоту від Терези, був відсутнім в Португалії, а також, що в його форалі потім взагалі не згадується дарування йому Порту, ми не можемо на даний момент вважати ці грамоти дійсними.

Між тим, сама хартія єпископа Уго залишається незаперечною, як і хартія Мануела у 1517 році. Варто зауважити, що у форалі від 1517 року неодноразово посилаються на форал Уго, а також підкреслюють, що Порту раніше належало Церкві, тому в неї залишаються певні привілеї. Так, наприклад, церковні особи звільнені від сплати всіх згаданих у цьому форалі податків. Також Церква брала особливий податок, навіть з товарів, які не оподатковувалися містом.

Потрібно зазначити, що порушення і невиконання форалу в 1123 році передбачало лише духовне покарання: «Той, хто після трьох попереджень відмовиться виконувати цю хартію, насамперед накличе на себе гнів Божий і буде зарахований до Юди-зрадника». Тому складно заявляти про те, що цей форал був інноваційним. Він був створений єпископом, саме тому і виглядає місцями просто як церковний статут. Тоді як у 1517 році за порушення форалу описано міри покарань для чиновників і суддів за перевищення повноважень і стягнення більших сум, ніж ті, що оголошені в цьому форалі. Їм передбачається розжалування з посади та штраф.

Загалом, підбиваючи підсумки проведеного аналізу міських хартій Порту у зазначений період, варто сказати, що Церква, як установа, весь цей час мала великий вплив на місто. І навіть королівський форал 1517 року не виглядає як позбавлення Церкви панування над містом або вияв напруженої боротьби за владу. Можна стверджувати, що відбувся поділ сфер впливу, і Мануел I віддав належне минулому керівництву Церкви.

**Особливості формування класового скандинавського
суспільства у добу раннього Середньовіччя**

Данилова Олександра

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

danilovaaleksandra5@gmail.com

Протягом раннього Середньовіччя народи Північної Європи проходили важливий етап суспільно-політичного розвитку. Цей період був часом значних територіальних та суспільно-політичних змін, які відбувалися на території сучасних Норвегії, Швеції та Данії. До цих змін належить і поступове формування класового скандинавського суспільства, проте серед дослідників немає єдиної точки зору щодо характеру цього процесу, його особливостей та впливу на становлення феодального суспільства у зазначеному регіоні, через що ця проблема потребує подальшого розгляду.

Новизна теми обґрунтована необхідністю більш детального вивчення процесу формування і становлення класових структур у скандинавському суспільстві, що дає змогу прослідкувати подальший розвиток феодалізму на теренах Скандинавії. Мета дослідження — визначити ключові особливості, притаманні процесу класоутворення в цьому регіоні протягом раннього Середньовіччя та окреслити вплив географічних, економічних, соціокультурних та політичних чинників на формування класів.

Історіографію дослідження складають праці радянських істориків С. Д. Ковалевського, А. Я. Гуревича, Г. С. Лебедева та ін. З німецьких та англійських дослідників, які займалися вивченням цього питання, найбільший внесок внесли Ф. Енгельс, Г. Джонс, Ж. Сімпсон. Джерельну базу роботи становлять писемні джерела, з-поміж яких важливе місце посідають праця Тацита «Германія», свідчення північнонімецького хроніста Адама Бременського, джерела законодавчого характеру (збірки скандинавських законів Гуталаг та Вестгеталаг), а також літературна пам'ятка доби — «Пісня про Ригу», що є складовою Старшої Едди.

У ході роботи, використовуючи як загальнонаукові (аналіз, синтез), так і загальноісторичні (історико-порівняльний, історико-типологічний,

історико-системний) методи, встановлено, що Скандинавія є досить специфічним регіоном з огляду на її відносну географічну ізоляцію й віддаленість від історичних процесів, що відбувались в Європі у V – середині XI ст. У той час, як у європейських народів відбувалось утвердження феодалізму, скандинавські племена довше зберігали свій общинно-родовий лад.

Епоха вікінгської експансії дала потужний поштовх до активізації процесів класоутворення і становлення феодального суспільства на Півночі. Майнова нерівність, що зародилась ще до «епохи вікінгів», поглиблюється у міру розкладання родових відносин, паралельно із посиленням соціальної стратифікації. Поступово зміцнюється влада військових вождів, а родоплемінна знать все більш різко виділяється з маси вільних общинників. У суспільстві окреслюються три категорії суспільства: знать, вільні (бонди) і невільні люди (раби). При цьому, основу суспільства, як і раніше, складали вільні домогосподарі. Контраст між соціальними верствами був в цей час ще не дуже помітний, що зумовлювало, поперше, значну диференціацію всередині класів на менші підгрупи, а, по-друге, наявність так зв. «соціальних ліфтів». В цей же час починають виникати союзи племен на чолі з королями (конунгами) й зароджувалися перші, ще дуже неміцні, політичні об'єднання — попередники ранньофеодальних скандинавських держав.

Отже, формування класового суспільства у народів Скандинавії було складним та довгим процесом, який почав розвиватися у період раннього Середньовіччя в той час, як у інших європейських спільнот вже тривало активне становлення феодальних порядків. Важливою причиною повільності розпаду первісного ладу у народів Півночі постає віддаленість від материкової Європи, а відповідно і від здобутків античної цивілізації. Це визначило становлення особливих рис історичного розвитку північних народів, до яких належать помірність й поступовість, переважання у структурі суспільства вільних людей, наявність значної соціальної мобільності всередині класів, що формуються.

**Війна франків та аварів 591–595 рр.
дійсність чи вигадка хроніста?**

Лагодич Володимир

Львівський національний університет імені Івана Франка

lagodicvolodimir@gmail.com

Проблематика співіснування політичних утворень Центрально-Східної Європи кінця VI ст. залишається нерозкритою донині. Етнічна, соціальна та політична неоднорідність регіону сприяла перетворенню окреслених терен у фронтир, розташований поміж представниками «цивілізації» — Римської Імперії, Держави Меровінгів, герцогствами лангобардів, та «периферії», представлені етнічними конгломератами слов'ян та номадів. Примат над останньою групою політій належав додержавному об'єднанню азійських номадів, Аварському каганату.

Специфіка зовнішньополітичних контактів поміж Королівством франків та Каганатом у ранньому Середньовіччі стала темою напрацювань В. Поля, Ф. Курти, Г. Лабуди та С. Лебека. На особливості взаємовідносин франків та аварів на початку 90-х років VI ст. проливають світло повідомлення IV книги «Історії лангобардів» Павла Диякона. Матеріал діяча Каролінзького відродження доповнює інформація IV книги «Історії франків» Григорія Турського та III книги «Історії» Феофілакта Сімокатти.

Початки дипломатії кочовиків щодо франків стосуються періоду 60-х років VI ст. Після серії набігів, у 567 аварський каган Баян I (562–602) уклав із монархом франкського королівства Австразія Сигібертом I (561–575) союз, відповідно якому, кочовикам передбачались субсидії з боку франків. Ця домовленість сприяла генезі сировинної бази аварів задля майбутньої війни з Імперією.

Інформація про номадів зникає у франкських та лангобардських хроністів до початку 90-х років VI ст. Винятком є повідомлення Павла Диякона, датовані проміжком 591–593 рр. До цього часу, кочовики стали домінуючою силою на західному березі Дунаю, інкорпорувавши до своєї політії близько 578 р. склавинів. Головним супротивником Баяна у цей період залишалась Римська імперія. У 589 р., у ході виправи корпусу під очоленням *magister militum* Пріска, аварам та склавинам було завдано низки поразок на території діоцезу Фракія.

Водночас, загроза для аварів постає на заході. Близько 591 р. король Австразії Хільдеберт II (570–596) надає титул герцога Баварії представнику династії Агілुльфінгів Тассілону I (591–610). За повідомленням Павла, Тассілон «...одразу ж ринувся зі своїм військом у провінцію склавинів, і, здобувши перемогу, повернувся...». Ідеї походу сприяв затяжний конфлікт номадів з Імперією та можливе бажання Тассілона виступити перед патроном.

Дії герцога аварські нобілі розцінили як початок війни. Перехід ініціативи у війні до кочовиків намітився у ході другого походу баварців на склавинів. У ході нападу, контратаки баварцям завдали номади, що в зрештою призвело до винищення нападників. За 593 р. Павло інформує щодо походу кочовиків «...з Паннонії до Тюрингії», де авари «запекло воювали [з франками]». Не раніше 595 р. номади здійснюють набіг до Австразії та Бургундії.

Похід 595 р. став заключним у контексті франко-аварського протистояння. Із пропозицією миру до кагана звернулась королева Брунгільда, яка протягом 595–599 рр. була регентом при малолітніх королях Теодоберті II (595–612) та Теодеріку II (595–613). Мир 595 р. між франками та аварами Павло характеризує як «взяття гуннами грошей із франків», не уточнюючи конкретні постулати домовленості між сторонами.

Таким чином, з огляду на відсутність свідчень щодо бойових дій між франками та аварами у 90-і роки VI ст. у інших латиномовних хроністів, повідомлення Павла Диякона мають особливе значення у контексті історії нестабільних взаємовідносин Держави франків та Каганату. Незважаючи на вторинний характер «Історії лангобардів» щодо описуваних подій, на автентичність повідомлень IV книги «Історії...» вказує цитування у тексті листа Григорія Турського до короля лангобардів Агілульфа (590–616). Поза тим, факт війни аварів із франками впродовж 591–595 рр., співпадаючи у часі (не без обумовлень) із бойовими діями номадів із Константинополем на Балканах, пояснює успіхи римлян у війні з кочовиками.

**Релігійно-політичні погляди Еразма Роттердамського
та Ульріха фон Гуттена: спільне та відмінне**

Новіков Влад

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vlad.novikov@student.karazin.ua

Актуальність роботи визначається тим, що в епоху Відродження важливою складовою суспільно-політичного руху стали твори північних гуманістів (зокрема, німецьких), які активно виражали свої думки з приводу християнства. Маючи спочатку переважно загальнокультурне забарвлення, згодом вони переросли в активну полеміку щодо гострих суспільних проблем. Тож варто, спираючись на джерела, представити головний зміст цієї полеміки і її вплив на громадський рух в Європі на початку XVI ст.

Об'єктом дослідження є релігійно-політичні погляди Еразма Роттердамського та Ульріха фон Гуттена. Увагу звернуто на розгляд ними питань миру і війни, з якими було пов'язане принципове ставлення гуманістів до католицької церкви. Еразм висловив головні думки щодо тогочасного стану християнства у творі «Похвала Глупоті» та у «Розмовах за просто». Гуттен, переважно виражав свої ідеї в діалогах, які за стилем нагадують твори Платона («Лихоманка I та II», «Вадиск, або Римська трійця», «Спостерігачі», «Булла, або Крушибулл», «Розбійники»), а також у листах, публіцистиці.

Серед літератури варто назвати такі дослідження: «Історія німецького гуманізму» Л. Гейгера, збірка «Еразм Роттердамський та його час» (зокрема, стаття В. М. Володарського), стаття М. М. Сміріна «Німеччина у першій десятиліття XVI ст. та Ульріх фон Гуттен» і його монографія «Німеччина епохи Реформації та Великої селянської війни», книги В. О. Дятлова «В ім'я Бога і загального добра», «Реформи і Реформація у Німеччині (XV–XVI століття)».

Еразм Роттердамський, на час знайомства з Ульріхом фон Гуттеном у 1514 р., мав величезну популярність у Західній Європі. Гуттен після знайомства підтримав Еразма, вставав на його захист у дискусіях. Еразм також хвалив Гуттена, порівнюючи його з Томасом Мором. У певному сенсі, Еразм виховав Гуттена

як гуманіста, вплинувши на нього своїми ідеями. Водночас не варто забувати і про навчання останнього разом з деякими гуманістами з Ерфуртського університету, впливу яких Гуттен також зазнав.

Позиції Еразма та Ульріха були дуже близькими в оцінці науки і розуму, гідності людини, щодо критики схоластики, кліру, чернецтва, церковних обрядів, індульгенцій. Однак існували і суперечності, що згодом переросли у «словесну війну». Ульріх фон Гуттен у своїх листах і діалогах до 1520 р. звертався до всього суспільства. Він намагався підняти з колін Священну Римську імперію, так як вплив римського папства та духовенства посилював важке становище німецького народу в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, культурній сферах. При цьому Гуттен був німецьким патріотом, лицарем, поважав імператора Карла V, сподіваючись на те, що останній очолить народний рух проти Риму.

Розбіжності між Еразмом і Гуттеном досягли апогею після видання Мартіном Лютером «95 тез» проти індульгенцій у 1517 р. Еразм, незважаючи на ідейний радикалізм, залишався вірним католицизму, тому за короткий час виступив проти Лютера. Гуттен примкнув до Лютера, який в ході розгортання Реформації звернувся до всього німецького народу, до 1521 р. дійшовши висновку, що розрив з католицькою церквою неминучий. Гуттен у листі до папи Лева X засудив буллу, видану проти Лютера, що можна позначити як розрив з поглядами Еразма.

З початком лицарського повстання Франца фон Зіккінгена, якого підтримав Гуттен, у 1522–1523 рр., розбіжності між Еразмом і Гуттеном досягли апогею. Еразм не хотів, щоб словесна полеміка щодо християнства перейшла до війни, яку він засудив у «Похвалі Глупоті» та «Розмовах запросто». Він був проти нових догм християнства, які почали складатися в часи Реформації, тому стежив за ходом подій, не втручаючись у них. Гуттен же критикував Еразма за те, що той не хоче втілити свої ідеї на практиці. Отримавши відмову щодо надання притулку в будинку Еразма після поразки повстання, хворий Гуттен переїхав до Швейцарії, де і помер.

Отже, між поглядами гуманістів Еразмом Роттердамським і Ульріхом фон Гуттенем були як і спільні, так і відмінні ідеї, що зумовило появу полеміки між ними. З розгортанням Реформації в гуманістичному таборі завершується розкол, який прискорив поступове згортання цього руху: частина гуманістів залишилася на позиціях католицизму, частина перейшла до реформаційного табору.

Коли було введено єгипетський цивільний календар?

Пучков Олександр

Дніпровський національний університет імені О. Гончара

alexandr.puchkov@gmail.com

Обчислення точних дат введення цивільного календаря має значення для зміцнення сотічної хронології на якій базується конвенціональна хронологія Стародавнього Єгипту, тому ця проблема незмінно розглядалася в роботах єгиптологів протягом останніх двох століть (K. Lepsius, E. Meyer, J. Breasted, R. Parker, J. von Beckerath, R. Krauss, A. Spalinger). Останні дані вказують, що найімовірніше нову річну структуру було запроваджено єгиптянами протягом ХХІХ ст. до н. е. Цей короткий огляд підсумовує відомі дані та існуючі гіпотези з цього питання.

Відомо, що єгипетський цивільний рік поділявся на три сезони: (1) Axt : повінь (назва сезону містить ієрогліф M8 — водойма/канал з плаваючими лотосами; перелік ієрогліфів див. в А. Gardiner «Egyptian Grammar», с. 438-548); (2) prt : поява [затоплених земель]; (3) Smw : ймовірно, [w]S[f] mw — дефіцит води (назва сезону містить ієрогліф N37 — порожня водойма/канал). Кожен із цих сезонів у свою чергу складався з чотирьох однакових 30-денних місяців, що нумерувалися від I до IIII. До цієї рівномірної структури додавалися Hrjw rnpt — 5 «поза річних» інтеркалярних діб, які пізніше отримали назву епагоменальних (див. J. Allen «Middle Egyptian», с. 107). Таким чином, цивільний рік включав $3 * 4 * 30 + 5 = 365$ діб, що трохи менше актуальної тривалості сонячного року (365.242 діб).

Відомі нам стародавні астрономічні таблиці та святкові календарі свідчать, що першим сезоном вважався Axt, тобто початок року зазвичай збігався з розливом Нілу, який зумовлював повторення сільськогосподарського циклу. У Текстах пірамід (PT 477, §965a-b) «відновлення» року також пов'язувалося з появою Сопдет (prt Spdt) — геліакічним сходом Сіріуса, який вважався провісником повені і протягом єгипетської історії відбувався в другій половині червня – першій половині липня.

Через те, що між щорічними появами Сопдет в епоху фараонівського Єгипту проходило приблизно 365.25 діб, цивільний 365-денний рік виявлявся коротшим за Сіріус-базованого на чверть доби, таким чином, акумулюючи нестачу цілої доби кожні чотири роки. З цієї причини геліакічний схід переміщався вперед цивільними датами з часом, проходячи по всіх датах року і завершуючи повний цикл приблизно за $365 : 0.25 = 1460$ юліанських років. Цей довгий цикл називається сотічним, а єгипетський цивільний рік, що зміщується щодо реальних сезонів — змінним або блукаючим. Завдяки свідоцтву римського письменника Цензоріна (Censorinus «De die natali»), який жив у III ст. н. е., стали відомі дати, коли геліакічний схід припадав на I Axt 1, даючи початок новому сотічному циклу. Цикл, згадуваний Цензоріном, стартував в 139 р. н. е. (ibidem, с. 18) і його можна позначити цифрою 0, тоді попередній цикл з номером -1, почався на 1460 раніше в ≈ 1322 р. до н. е. (нульовий рік між ерами відсутній); цикл з номером -2 розпочався в ≈ 2782 р. до н. е.; цикл з номером -3 – в ≈ 4242 р. до н. е. і т. д. (наведені цифри є приблизними, так як тривалість сотічного циклу змінювалась з часом; для точних оцінок див. R. Gautschy «Der Stern Sirius im Alten Ägypten»).

Враховуючи те, що календарна реформа могла бути проведена тільки, коли назви сезонів відповідали природним сезонам (наприклад, геліакічний схід, пов'язаний з повинню, повинен відбуватися близько до початку сезону Axt), залишаються лише діапазони дат в безпосередній близькості від початку сотічних циклів

(умова 1: шукана дата приблизно дорівнює початку якогось сотічного циклу). Оскільки найраніше атестоване застосування цивільних дат мало місце за часів засновника 4-ї династії — царя Снеферу, якому єгипетська хронологія відводить від 24 до 48 років правління в XXVII–XXVI ст. до н. е., нововведення не могло бути впроваджене пізніше за його правління, яке потрапляє всередину циклу з номером -2 і задає *terminus ante quem* введення нової річної структури (умова 2: шукана дата є більш ранньою або рівною правлінню Снеферу). І наприкінці, сучасні єгиптологи, всупереч поглядам кінця XIX ст., відкидають можливість впровадження такої складної системи обчислення часу у третій чверті V-го тис. до н. е. (початок циклу -3) або раніше, оскільки розвиток та потреби єгипетського суспільства в ті часи вважаються недостатніми для цього (умова 3: шукана дата є пізнішою за початок циклу -3). Підсумовуючи три наведені умови, ми доходимо висновку, що нововведення мало місце приблизно біля початку сотічного циклу -2, який почався в ≈ 2782 р. до н. е.

Щоб отримати більш точні оцінки, потрібно проаналізувати еквівалентності, які могли мати місце при проведенні календарної реформи. Більшість сучасних єгиптологів вважає, що при введенні цивільного року геліакічний схід припадав на перший його день — I Axt 1 (опція 1: $\text{prt Spdt} = \text{I Axt } 1$), але й досі не визначено точно чи починався рік з I Axt 1 або з першого з п'яти епагоменальних днів (опція 2: $\text{prt Spdt} = 1 \text{ Eragomenal}$), оскільки деякі календарі Давнього царства наводять їх перед першим місяцем сезону Axt. Також існує припущення про те, що в момент введення I Axt 1 відповідав першому дню за календарем, пов'язаним з фазами Місяця — tpj rnpt (опція 3: $\text{tpj rnpt} = \text{I Axt } 1$). Незважаючи на те, що опція 1 зараз є фаворитом, інші не можуть бути відкинуті. Таким чином, для трьох наданих опцій датою введення нової річної структури буде: (1) 2782 р. до н. е.; (2) $2782 + 5 * 4 = 2802$ р. до н. е.; (3) від 2782 до $2782 + 30 * 4 = 2902$ р. до н. е. (схема інтеркаляції

Паркера не враховується). Підсумування цих діапазонів призводить до висновку, що єгипетський цивільний календар було введено в період 2782–2902 рр. до н. е. Подальше звуження результуючого діапазону потребує переконливих аргументів на користь однієї з трьох розглянутих опцій.

**Категорії захисту та допомоги нужденним
у європейському канонічному праві XII–XIII ст.**

Стасюк Ольга

Центральноєвропейський університет, Відень

stasiuk_olha@phd.ceu.edu

Захист вдів, сиріт та бідних є важливою частиною християнства, а тому не дивно, що він з'являється в джерелах європейського канонічного права XII–XIII ст. Щоправда, на відміну від інших питань на кшталт ересей чи шлюбу, він не оформлювався в окремі розділи. Розпорошеність норм захисту по тексту, їх часта присутність «поміж іншим», а також пізні звернення до маргіналізованих груп в історіографії (лише з другої половини XX ст.) спричинили слабку дослідженість теми. Більшість істориків, якщо й писали про захист, то лише певних груп у певних обставинах: Джеймс Брандейдж вивчав судовий захист вдів та бідних, Річард Гельмгольц загалом описував категорію нужденних (*miserabiles*), Джессіка Голдберг досліджувала правову особу дітей та сиріт зокрема, а Бріан Терні — допомогу бідним. При тому, за словами Терні, допомога нужденним мало видима в джерелах попри постійну практику в Церкві; про поширені практики пишуть менше, бо вони надто очевидні. Тим важливіше дослідити, як саме Церква здійснювала допомогу нужденним та які групи трактувались як ті, що потребують захисту.

Джерелами є «Декрет Граціана» (бл. 1139) та «Декреталії Григорія IX» (1234), перші дві частини середньовічного Корпусу канонічного права. «Декрет» є найвідомішою компіляцією уривків канонічного права та підручником для університетів; «Декреталії» — офіційною вибіркою папських листів із законодавчою силою. Ці збірки

мають великий корпус коментарів, написаних Йоганом Тевтонцем, Руфіном, Стефаном з Турне, Інокентієм IV та ін. Робота з джерелами потребує міждисциплінарного підходу: поруч із контент-аналізом застосовуються правничий аналіз, підходи з антропології, соціології та богослів'я.

Засадничим для дослідження є широке розуміння захисту та допомоги, які не зводиться до класичного формулювання про захист вдів, сиріт та бідних. Якщо це формулювання і з'являється в джерелах (часто разом із нечітким *miserabiles*), то без конкретики, наприклад, як обов'язок кліру. Крім того, Церква оголошувалася захисницею всіх нужденних, а ще ширше — усіх християн (важлива риторика в тогочасній боротьбі із світською владою). Натомість, інші уривки показують конкретні форми захисту та групи, якими опікувалася Церква. Вона володіє беззаперечною юрисдикцією над усіма духовними особами, особливо захищаючи бідних кліриків, богопосвячених вдів та дів-монахинь. Поміж вірян, Церква особливо опікувалася вдовами та сиротами, вступаючись за них у разі несправедливості світських суддів. Вони разом із бідняками, неповносправними та людьми похилого віку могли також розраховувати на милостиню. У дорозі церковним правом захищалися паломники, особливо до Риму (*Romepetae*) та (рідко) купці, а також хрестоносці; доки ті виконували місію, під захистом залишалися їх сім'ї та майно. Нечітко мовиться про гостинність до чужинців, зате досить конкретно — про звільнених рабів, які завжди були під опікою Церкви.

Щодо форм допомоги, то головною була милостиня, яку віряни зобов'язані були давати, а Церква — розподіляти. Церква також мала допомагати бідним із власного майна; звідси ж бралися кошти на визволення полонених. Гостинність не є повністю відділеним концептом від милостині в джерелах, та й обов'язкова вона для священників та монахів, але не вірян. На праві імунітету сакрального простору ґрунтувалося право прихистку, коли переслідувані можуть втекти до Церкви. Решту форм захисту можна поділити на захист від насильства, примусу та утиску. Від насильства

мала захищати заборона нападів на подорожніх, зобов'язання, накладені Церквою на світських правителів, та концепт справедливої війни. Захист від примусу з'явився у шлюбному праві і був пов'язаний із створеною в 12 ст. консенсусною теорією шлюбу, однак він все ще балансував на межі із впливом батьків; про примусові чернечі чи інші обітничі майже не говориться. Нарешті, захист від утиску стосувався судового захисту вдів, сиріт та пригноблених, а також захисту паломників від несправедливого ставлення.

Наявні джерела рідко демонструють практичне застосування норм. Все ж, дослідження доводить велику різноманітність груп, що юридично підпадали під церковну опіку та широкий спектр форм допомоги, прописаних у канонічному праві. Всі ці уривки також зв'язуються коментаторами через внутрішні посилання, утворюючи канонічно-правову мережу церковної опіки над нужденними. У подальших дослідженнях важливо зважати на цю мережу церковного захисту та загалом широке розуміння захисту нужденних у середньовічній Церкві.

***Уявлення про померлих царів майя як вічних владарів на прикладі
панелі 3 із П'єдрас-Неграса (VIII ст. н.е.)***

Стюфляєв Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

stuflyaev@gmail.com

Як у давнину, так і пізніше важливою складовою релігійних вірувань майя був та залишався культ померлих предків. За класичної доби (III–X ст. н. е.) він буквально пронизував усе суспільство згори донизу — від царського сімейства до родини землероба. Способи вшанування небіжчика залежали від суспільного становища і можливостей його родичів. Найкраще ми обізнані із поклонінням царським предкам.

Зображення на монументах свідчать, що воскресіння душі померлого владаря уподібнювалося двом важливим природним циклам: щоденній появі світил і сезонному проростанню кукурудзи. Ці асоціації яскраво поєднано на різьбленому віку саркофага

правителя Паленке К'ініч-Ханааб-Пакаля (615–683). У центрі складної композиції бачимо царя, який зовнішністю подібний на молодого бога ма'су і підіймається із землі наче сонце, що сходить на світанку. На стелі 31 з Тікаля та інших раннях монументах царські предки пливають по небу і споглядають звідти за своїм нащадком — владарем, який створив пам'ятку. У Йашчілані покійний батько царя зображувався всередині сонячного диску, а мати — всередині півмісяця. Отже, вони ототожнювалися, відповідно, із сонячним богом К'ініч-Ахавом та місячною богинею Іш-Ух.

Відповідно до світогляду стародавніх майя, після смерті їхні правителі підносилися на небо, де продовжували своє панування, не підлягаючи впливові земного часу. Такі уявлення чітко віддзеркалено в ієрогліфічному тексті, вирізьбленому на західній панелі з «Храму написів» Паленке — усипальниці згаданого вище К'ініч-Ханааб-Пакаля. Це дуже відомий монумент, який давно привернув увагу епіграфістів і зокрема ґрунтовно вивчався українськими дослідниками Юрієм Полуховичем та Віктором Талахом. В його тексті сказано, що К'ініч-Ханааб-Пакаль став владарем через понад мільйон років після воцаріння божества. Також висловлено впевненість, що померлий правитель задовольнить своє серце під час майбутніх календарних церемоній, які відбудуться у 692, 830 та 4772 роках. Очевидно, автори напису прагнули поєднати віддалені одна від одної часові епохи зі священною особою царя, перетворивши останнього на вічну постать.

На наш погляд, існування в суспільстві стародавніх майя культу царських предків дозволяє по-новому проаналізувати деякі написи, тлумачення яких залишається предметом дискусії серед вчених. Зокрема у цій доповіді ми зосередимо увагу на панелі 3 із П'едрас-Неграса. Названий монумент за загальним визнанням належить до шедеврів елітного мистецтва майя. В його тексті ретельно описуються багатоденні урочистості, влаштовані у серпні 749 року з нагоди двадцятилітнього ювілею від дати коронації правителя П'едрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахка III. Особливо підкреслюється, що свято

відвідала представницька делегація із сусіднього міста Йашчілан. Очолив її невідомий з інших джерел *па'чанський* владар (правитель Йашчілана) Йопаат-Бахлам II. Упродовж майже всієї класичної доби царства Йашчілан та П'едрас-Неграс постійно ворогували між собою. Їхнє суперництво стало чи не головною причиною стрімкого занепаду обох держав у першій третині IX століття. Проте, як свідчить панель 3 із П'едрас-Неграса, в окремі періоди ворожнеча змінювалася ситуативним союзом.

Вітаючи високих гостей у своїй столиці, Іцам-К'ан-Ахк III вписав їхній візит у широкий історичний контекст. Він нагадав, що дід чи предок Йопаат-Бахлама II Йашуун-Бахлам був коронований у день 2 Кавак 2 Муваан за наказом якогось більш раннього царя П'едрас-Неграса, котрого теж звали Іцам-К'ан-Ахком. Отже, один із попередніх *па'чанських* владарів раніше уже визнавав політичну зверхність сусідньої держави, і його приклад використовувався нащадками як авторитетний історичний прецедент. Правитель Йашчілана, зі свого боку, звертаючись до господаря свята, прямо назвав останнього «нашим опікуном упродовж сімнадцяти двадцятитиль». Ця фраза підтверджує висновок, що станом на 749 рік Йашчілан тимчасово опинився в сфері впливу П'едрас-Неграса.

Але хто був той загадковий попередник Йопаат-Бахлама II, про чю коронацію так добре пам'ятали у П'едрас-Неграсі, і коли він правив? На жаль, відповісти на це питання непросто. В самому Йашчілані будь-які натяки на перебування під чужою опікою відсутні — коли у місті повернулися до влади вороги П'едрас-Неграса, вони, напевно, доклали неабияких зусиль до того, щоб «забути» ганебні епізоди власного минулого. Текст панелі 3 із П'едрас-Неграса також не дозволяє надійно визначити час владарювання Йашуун-Бахлама. Вжите у ньому слово *тат* (**МAM**) має в мовах майя одразу кілька взаємопов'язаних значень. Воно могло позначати онука або діда (зазвичай по материнській лінії), а в ширшому сенсі взагалі предка. Таким чином, ми не знаємо достеменно, ким саме приходився Йашуун-Бахлам Йопаат-Бахламу II: дідом чи більш віддаленим пращуром? Царські імена Йашуун-Бахлам та Іцам-К'ан-Ахк були дуже популярні

відповідно у Йашчілані і П'єдрас-Неграсі та постійно повторювалися. Дату коронації Йашуун-Бахлама на панелі 3, на жаль, наведено тільки за циклічним Календарним колом, позиції якого так само повторювалися раз на кожні 52 роки.

Дослідниками пропонувалися різні інтерпретації проблемного джерела. Найбільш обґрунтованим нам видається пояснення, яке у своїй останній книзі підтримав Саймон Мартін. На його думку, Календарне коло 2 Кавак 2 Муваан має відповідати 8 грудня 653 року, а згадані в написі Йашуун-Бахлам та Іцам-К'ан-Ахк — це відповідно правитель Йашчілана Йашуун-Бахлам III (629 – після 669) і цар П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахк II (639–686). Якщо так, то на панелі 3 із П'єдрас-Неграса ретроспективно описувалися події середини VII століття. Головна вада цієї гіпотези полягає в тому, що Йашуун-Бахлам III сів на трон Йашчілана ще 19 вересня 629 року, тобто задовго перед 653 роком. Проте ми точно знаємо, що в тих випадках, коли цар майя отримував або змінював сюзерена, церемонію його коронації виконували повторно. Подібні випадки зафіксовані в текстах із Мораль-Реформи та Караколя. Логічно, отже, припустити, що Йашуун-Бахлам III починав правити як незалежний владар, але 653 року визнав зверхність П'єдрас-Неграса і мусив коронуватися вдруге за життя.

Автори альтернативних версій пропонують натомість перенести згадані Іцам-К'ан-Ахком III події у значно більш далекі часи. Так, російські дослідники Дмитро Беляєв і Олександр Сафронов наводять 653 рік як один з можливих варіантів датування, але більше схильються до припущення, що на монументі з П'єдрас-Неграса йдеться про епізод ранньої історії обох царств, пов'язаний із коронацією Йашуун-Бахлама I, яка за їхньою реконструкцією відбулася у 394 році. Беляєв та Сафронов вважають, що згадані Йопaat-Бахламом II сімнадцять двадцятиліть (340 років) позначали загальну тривалість панування П'єдрас-Неграса над Йашчіланом, тобто початок залежних відносин мав припадати приблизно на рубіж IV–V століть.

Даючи оцінку цим гіпотезам, ми поділяємо думку тих дослідників, які ототожнюють загадкового Йашуун-Бахлама із Йашуун-Бахламом III, а описану коронацію вважають його повторним воцарінням у середині VII століття. На користь такого вибору свідчить принаймні один вагомий аргумент: ми точно знаємо, що станом на 653 рік у Йашчілани та П'єдрас-Неграсі дійсно правили царі з такими самими іменами, які згадані в тексті панелі 3. До того ж визнання Йашуун-Бахламом III політичної зверхності сусіда добре узгоджується із загальним контекстом тогочасних подій. Що ж до репліки «ти наш опікун упродовж сімнадцяти двадцятиліть», то вона була звернена Йопаат-Бахламом II персонально до Цам-К'ан-Ахка III і, на нашу думку, не стосується тривалості відносин Йашчілана з П'єдрас-Неграсом. Мова тут йшла про те, що, як сюзерен, Цам-К'ан-Ахк III панував і пануватиме над своїми підданими завжди, його влада вічна. Слід мати на увазі, що панель 3 із П'єдрас-Неграса — це ретроспективна пам'ятка кінця VIII століття, на момент створення якої усі головні учасники урочистого дійства вже померли. Тому в її тексті Цам-К'ан-Ахк III, подібно до К'ініч-Ханааб-Пакаля з Паленке, представлений як владар, який не залежить від дії земного часу. Навіть після фізичної смерті він залишився опікуном своїх підданих із Йашчілана.

РОЗДІЛ VI

**НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Якобітське повстання 1745 року як прояв шотландського національного руху**Гребінник Андрій***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**hrebinnik2021is15@student.karazin.ua*

Після втрати Шотландією незалежності в 1707 році частина населення бажала відновити суверенітет країни. Один зі шляхів утілення цього задуму полягав у підтримці якобітських повстань проти Ганноверської династії, що прийшла до влади в 1714 році. Тому розгляд зв'язку між якобітським повстанням та шотландським національним рухом є цікавою науковою проблемою та є актуальним з огляду на незалежницькі прагнення частини шотландців у XXI столітті.

Новизна дослідження полягає у спробі проаналізувати національний рух шотландців у середині XVIII століття, тема якого нині є недостатньо дослідженою. Серед дослідників, які зверталися до заданої теми, варто відзначити П. Лангфорда, А. Макіннеса, Дж. Стівена тощо. Внесок кожного з них визначається оглядом мотивів, які спонукали шотландців по підтримки заколоту, а також їх впливом на соціум.

Джерельна база роботи представлена листами ключових діячів якобітизму і звітами англійської розвідки того часу. Також важливим джерелом є документи парламенту Великої Британії 1741–1746 років.

Шотландський національний рух перед повстанням 1745 року умовно поділявся на кілька складових. Сюди входили політичні еліти колишньої шотландської держави, які мали представництво в британському парламенті. Окрему роль відігравали гірські клани, наприклад, Макдональди, котрі ще наприкінці XVII століття проявили себе послідовниками якобітизму. Не варто забувати і про просте населення Шотландії, зокрема селян, частина яких була небайдужою до якобітизму.

Участь шотландців у повстанні якобітів зумовлена низкою причин. По-перше, династія Стюартів, кандидатів на британський престол, була шотландською. Тому вважалося, що рідна династія для політичних еліт краще асоціювалася з ідеями про незалежність. По-друге,

мешканцям Шотландії якобітизм виглядав привабливим, оскільки в ньому вбачали надію на збереження пресвітеріанської церкви та відсутність єпископату — і це питання однаково торкалося як еліт, так і простолюду. По-третє, діяли і економічні чинники: зокрема населення було обурене фінансовою політикою Лондона, де іноді в парламенті могли просувати закони, що обмежували обіг шотландських товарів навіть на спільному британському ринку й ставали причиною збитків для підприємців та селян. Відтак покладалися надії, що прихід до влади Чарльза Едварда Стюарта буде сприяти усуненню цих проблем.

Шотландія була залучена до якобітського повстання 1745 року з перших його днів, адже саме тут сталася висадка претендента на владу. Йому надали підтримку як частина еліти, як гірські клани, так і підприємці та селяни. Аристократія та клани ставали джерелом поповнення війська повстанців, а селяни й буржуазія забезпечували його провіантом. Це допомогло бунтівникам зайняти значну частину Шотландії та навіть деякі ключові міста, поки до заколоту не доєдналися якобіти Англії. Але значна частина вищезгаданих верств все ж зберігала вірність офіційній владі.

Радники Чарльза Едварда Стюарта теж були шотландцями, що додатково свідчить на користь тези про повстання як національний рух. Вони допомагали йому в плануванні наступальних операцій з метою дістатися Лондона. Також саме вони намагалися переконати претендента рухатися з містечка Дербі в напрямку столиці, а відмова принца робити це сприяла усвідомленню бунтівниками ймовірної поразки.

Нарешті, наприкінці повстання шотландці останніми склали зброю попри те, що сам претендент раніше втік із території країни. Найдовше не здавалися гірські клани, частина яких після повстання зазнала винищення. Тому відомою є приказка про те, що в той час, як ірландці мріяли про якобітизм, а англійці пили за нього, то шотландці за нього померли.

Отже, доходимо висновку, що повстання якобітів 1745 року можна частково вважати проявом шотландського національного руху.

На це вплинуло те, що через прагнення Шотландією незалежності ідея бунту взагалі стала можливою. Також фактом на користь цієї тези є те, що від початку бунту саме шотландці підтримували претендента на британський трон. Утім потрібно зважати і на властиву цьому руху незрілість, причиною чому була незавершеність формування національної свідомості шотландців і через що заколот не досяг усіх своїх цілей.

**Польсько-литовська криза 1938 року
у європейській системі міжнародних відносин**

Дідух Андрій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

andrey.didukh@gmail.com

Актуальність теми обумовлена необхідністю розуміння польсько-литовської кризи 1938 як такої, що має вагоме значення для розуміння ширшого геополітичного ландшафту Східної Європи того часу та звернути увагу на ці події як на один з передвісників Другої світової війни.

Джерелами дослідження є спогадами учасників тих подій, зовнішньополітичні документи тогочасної Литви, Польщі та міжнародні угоди. Проблема польсько-литовських взаємин у міжвоєнний період займає вагоме місце у литовській історіографії й меншою мірою у польській. Праці литовських істориків Ейдінтаса, Заліса та американського історика Альфреда Еріха Сенна є орієнтирами для литовської історіографії.

Після польсько-литовської війни 1919–1920 рр. та анексії Середньої Литви із містом Вільнюсом польською державою, новий спалах польсько-литовської кризи відбувся у 1938 році, спровокований так званим Траснінкайським інцедентом — локальною сутичкою на фактичному польсько-литовському прикордонні, що супроводжували жертвами з польського боку.

Польща висунула Литві ультиматум, вимагаючи відновити дипломатичні взаємини, надати більшу автономію польській меншині

в Литві та визнати контроль Польщі над Вільнюсом. Ультиматум був висунутий 17 березня 1938 року і давав Литві лише 48 годин на відповідь.

Спочатку Литва відмовилася виконувати польські вимоги і мобілізувала свою армію у відповідь на ультиматум. Однак незабаром стало зрозуміло, що Литва опинилася в дипломатичній і військовій ізоляції, оскільки мала напружені відносини з іншими сусідами, в тому числі з Радянським Союзом і Латвією. Крім того, нацистська Німеччина, яка ставала дедалі активнішою у Східній Європі, фактично висловила підтримку вимогам Польщі і погрожувала Литві окупацією Клайпеди, якщо та не підкориться.

Під цим тиском Литва неохоче погодилася на польський ультиматум 22 березня 1938 року. Польські військові увійшли до Вільнюса 26 березня, а 8 квітня місто було офіційно включено до складу Польщі.

Криза мала значні геополітичні наслідки, оскільки вона ще більше дестабілізувала регіон і сприяла зростанню напруженості в Європі. Вона також мала внутрішньополітичні наслідки як у Польщі, так і в Литві, оскільки розпалила націоналістичні настрої і посилила напруженість у відносинах між двома країнами.

Криза була складовою того напруженого і жахливого періоду, одним із перших актів драми, що згодом стала відомою як Друга світова війна. Після кризи з'явилося багато різноманітних аналізів. Міністр закордонних справ Литви у 1934–1938 рр. Лозорайтіс стверджував, що Польща мала можливості для мирного врегулювання суперечки або через Лігу Націй, або через третю сторону. Лозорайтіс також зазначає, що жодна держава не має юридичного зобов'язання вступати у відносини з іншою, сусідньою чи ні, особливо під загрозою застосування сили. Він пише, що відсутність зв'язків з Литвою не загрожувала безпеці або життєво важливим інтересам Польщі, беручи до уваги непропорційність населення, військового потенціалу та території.

Литовський генерал Раштікіс пізніше скаржитиметься, що політики не приділяли достатньо уваги потребам армії, не витрачали необхідних ресурсів на її утримання як ефективного стримуючого фактору.

Відхилення ультиматуму означало б втрату Литвою незалежності від рук Польщі та Німеччини. Литва не отримала б жодної допомоги, оскільки світ був надто заклопотаний відносно важливішими поворотами в австро-німецьких відносинах.

Баварські військовополонені у 1813–1814 роках

Долинський Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

illia.dolynskyi@student.karazin.ua

Наукова проблема даного питання полягає в тому, що в сучасній історіографії ми не володіємо достатньою кількістю досліджень щодо цього питання. Сам баварський внесок у Наполеонівську війну вже достатньо проаналізовано різноманітними історичними дослідженнями, проте з погляду військової історіографії мало хто приділяв уваги проблемі баварських військовополонених. Тому дана тема є актуальною і має наукову значущість.

Свого часу внесок в історіографію цього питання зробив німецький історик Пауль Хольцхаузен у своїй праці «Німці в Росії 1812 р.» . До цієї проблеми Пауль Хольцхаузен звернувся 1912 року, коли був столітній ювілей кампанії. Його робота є однією з найдостовірніших, оскільки в ній історик використовував різноманітні мемуари, щоденники, листи та записки баварських учасників цієї війни. Також ґрунтовну роботу провів Дмитро Буланін у своїй книжці «Саксонський кирасир, вестфальський гусар, баварський шеволежер: спогади німецьких кавалеристів про війну 1812 року та полон у Росії». Автор також зібрав достатню кількість особистих листувань і мемуарів баварських солдатів.

Основними джерелами для вивчення цього питання мають бути мемуари баварських військовополонених, їхні записки, щоденники, листи тощо. Великі за обсягом мемуари були написані Августом Ф. В. фон Лейссером, який в 1811 році отримав чин підполковника, а перед 1812 роком був призначений командиром полку. Був взятий в полон у Бородінській битві і повернувся додому 1814 року. Слід

згадати також мемуари С. Е. Рюппеля, який так само потрапив в полон 1812 року і був звільнений 1814 року., спогади капрала 5-ого шеволежерського полку Ляйнінгена, капрала Бюттенера.

Метою наукової розвідки є з'ясування об'єктивного ставлення до баварців у російському полоні. Дослідження визначає причини участі баварців в кампанії 1812 року та їхню приблизну кількість. Ще король Максимілан I Баварський говорив, що Баварія багато чим зобов'язана великодушності Франції і Наполеону, з чим складно не погодитись. Під час наступу Наполеона на Російську імперію 24 червня 1812 року, в складі Великої армії, за різними оцінками, було близько 30 000 баварських солдатів, які були спочатку оптимістично налаштовані. Але вже до 3 серпня баварський корпус втратив близько третини свого складу через хвороби і дезертирство. Баварці мали забезпечувати ліве крило Наполеона під Полоцьком, де розташовувався 16 і 18-ий полк. Під час відбиття російської атаки союзні війська втратили близько 3000 осіб, серед яких був баварський головнокомандувач генерал Деруа. Німецький історик М. Юнкельман оцінює втрати Баварії таким чином: із приблизно 30 000 солдатів тільки близько 5000 змогли пережити похід. Кількість полонених історик оцінює в кілька тисяч, з яких додому повернулося тільки 890 осіб. Ставлення до полонених баварців спочатку було поганим. Усіх баварських військовополонених вивозили в саму глибину Російської імперії. Уряд і солдати російської армії не були зацікавлені в тому, щоб надати пільги нефранцузьким військовополоненим. Для багатьох ув'язнених похід у глиб країни супроводжувався важкими умовами. Колони військовополонених отримували мізерні пайки, іноді колони отримували хліб взагалі раз на п'ять днів. Утім, страждали від нестачі пайків не тільки німці, а й самі росіяни. За словами баварського офіцера Vgl. Furtenbach, який перебував у полоні, самі російські солдати страждали від мізерних пайків. Наглядачі за баварцями були жорстокі до них і до багатьох застосовувалося насильство, яке могло призвести до смерті. Наприклад, у своїх записках, лейтенант Пепплер згадував, що три його товариші загинули від батога російського штаб-офіцера. Але згодом умови для полонених помітно покращилися. Згідно зі звітом баварського

першого лейтенанта В. Фуртенбаха, у січні 1813 року за наказом імператора полоненим видали зимовий одяг із захоплених французьких складів. Ситуація з пайками також нормалізувалася — з одного боку, через віддаленість транспортів від спустошених районів зони бойових дій, з іншого — завдяки зарплаті, що належала полоненим, яку також виплачували. На жаль, у сучасній вітчизняній та європейській історіографії мало хто віддає уваги цій проблемі. Сьогодні важко сказати про кількість вбитих під час кампанії баварців, про кількість полонених баварців, про кількість баварців, які загинули в полоні. Деякі питання, наприклад, як питання про долю безвісти зниклих солдатів, досі ніким не розглядалося і потребують подальшого уточнення.

***Питання щодо визнання США російського уряду О. Колчака
на Паризькій мирній конференції (1919 р.)***

Зацепіло Валентин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

fejenoordrotterdam@knu.ua

Громадянська війна на території колишньої Російської імперії та існування більшовицького і небільшовицьких урядів Росії ускладнювали повоєнне врегулювання у світі. З огляду на це, позиція держав Антанти та США щодо визнання уряду О. Колчака як загальноросійського мала вирішальне значення для подальшого розвитку російської державності. В умовах російсько-української війни, яка триває з 2014 р., та повномасштабного російського вторгнення наукову актуальність має дослідження втручання США у внутрішні конфлікти на території інших держав, а також російського напряму американської зовнішньої політики.

Історіографія проблем зовнішньої політики США доби В. Вільсона, зокрема щодо Росії, характеризується методологічною та концептуальною різноманітністю. У 1920–1930-х рр. панівними були офіційний та ревізіоністський напрями, з кін. 1940-х — школи політичного реалізму та ідеалізму, у 1970-х — ліберальна та радикальна течії, що вплинули на формування джерельного корпусу.

Протягом роботи нами використовуються як загальнонаукові методи, серед яких аналіз та синтез, так й історичні наукові методи, що дозволяють вирішувати сформульовані завдання. Зокрема, це історико-системний, порівняльно-історичний (компаративний), історико-генетичний, що уможливають з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності у розгляді США питання щодо визнання російського Омського уряду.

Навесні 1919 р., через військові успіхи військ О. Колчака, для держав-інтервентів до Росії стає актуальним визначення стану відносин з Омським урядом. 30 квітня 1919 р. голова міжсоюзницької залізничної комісії Дж. Стівенс вказував на залежність у своїй діяльності від уряду О. Колчака, оскільки, на функціонування залізниць на Далекому Сході впливали позиції козацьких отаманів Г. Семенова та І. Калмикова, які перебували під впливом Японії. На початку травня 1919 р. командувач американськими військами В. Гревс повідомляв військовому міністру Н. Бейкеру про ймовірність втягнення до бойових дій з Японією через протиріччя із козаками. Це повідомлення було оголошене В. Вільсоном 9 травня 1919 р. на Паризькій мирній конференції як попередження. Президент Сполучених Штатів стверджував, що відсутність врегулювання питання з приводу зіткнень між військами США та козаками, може призвести до виводу американських військ з Росії. На засіданні 14 травня 1919 р. В. Вільсоном були відкинуті звинувачення в провіні генерала В. Гревса у цих подіях, проте стверджувалася відповідальність Верховного правителя.

Продовження допомоги О. Колчаку ставилося в залежність від проведення реформ. Зокрема, Сполучені Штати не підтримували б жодного уряду, якщо владу він не отримав владу від народу, як про це висловився В. Вільсон 7 травня 1919 р. Президент США доручив 15 травня дістатися послу Р. Моррісу до Омська й упевнитися стосовно «майбутнього політичного режиму та методів, якими збирається Колчак його встановлювати». Крім того, Р. Морріс мав дізнатися позицію О. Колчака стосовно земельної реформи, а також виборів до Конституційних зборів. 23 травня 1919 р. на засіданні

Ради Чотирьох був представлений проект звернення до Колчака, підготовлений Ф. Керром, а 24 травня В. Вільсоном було уточнено, що це умови надання допомоги, а не визнання.

26 травня 1919 р. була опублікована нота союзників, в якій йшлося про визнання уряду О. Колчака як уряду де-факто на контрольованій території. Саме це звернення часто розглядалося радянською історіографією за офіційне визнання О. Колчака. Проте, у ньому не йдеться про Омський уряд як про загальноросійський, але як про один з небільшовицьких. Серед союзницьких вимог було скликання Установчих зборів та забезпечення вільних виборів до органів місцевого самоврядування, зокрема до земств. Крім того, Колчак мав запевнити, що не будуть відновлені дворянські привілеї, а національні території Росії мали визнаватися як автономії, доля яких буде вирішуватись за посередництва Ліги Націй.

Особливо слід відзначити формулювання у ноті щодо російської політики союзників, яка, начебто, завжди базувалася на невтручання у внутрішні справи Росії, яке було додане за наполяганням Р. Лансінга та В. Вільсона. 12 червня 1919 р., у відповідь на часткове погодження О. Колчака на умови союзників, Радою п'ятьох було прийнято рішення про допомогу омському урядові. Проте початок відступу білих армій О. Колчака від Поволжя робить неактуальним для США та союзників дипломатичне визнання омського уряду як загальноросійського.

Таким чином, розгляд питання щодо визнання Омського уряду був пов'язаний для США із втіленням загальних поглядів адміністрації В. Вільсона на повоєнне врегулювання, що зумовило появу вимог щодо демократизації та збереження територіальної цілісності Росії. Проте, Сполучені Штати мали за необхідність захищати власні інтереси, зокрема у суперництві із Японією на території Росії, що знайшло свій вияв під час обговорень на Паризькій мирній конференції. Загалом, у першій половині 1919 р. були здійснені найактивніші спроби США вирішити «російське питання» шляхом взаємодії із небільшовицьким урядом О. Колчака, однак вони зазнали невдачі через суперечності вищезазначених цілей.

**Мілован Джилас на шпальтах
емігрантського журналу «Сучасність»**

Максимов Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dmytro.maksymov@student.karazin.ua

Українські біженці, що заповнили Європу після 24 лютого 2022 року, повернули інтерес до попередніх емігрантських хвиль, зокрема до преси в екзилі як альтернативного погляду на події «короткого ХХ століття» і постатей, котрі наклали відбиток на ту епоху.

Особливий інтерес у цьому контексті викликає «перший дисидент Східної Європи» Мілован Джилас (1911–1995). Його книгу «Новий клас» газета «Нью-Йорк Таймс» включила до першої сотні найвидатніших творів минулого століття. Еволюція світогляду М. Джиласа знайшла відображення в позапартійному журналі «Сучасність», заснованому 1961 р. українською еміграцією і присвяченому літературі, мистецтву й суспільному життю. Цей часопис випускався спочатку в Німеччині, а з листопада 1990 р. — в США (в Києві — з січня 1992 р.). Наша доповідь дозволить зрозуміти ставлення української громадськості за кордоном до цього політика і публіциста чорногорського походження.

Об'єктом дослідження є дисидентська діяльність М. Джиласа; предметом — висвітлення її на шпальтах «Сучасності». Джерельна база доповіді включає випуски журналу за 1962–1987 роки (№№ 20-314) й твори самого М. Джиласа, а саме: «Новий клас» (1957), «Розмови зі Сталінім» (1961), «Недосконале суспільство» (1969). З біографічної літератури використані праці Алекси Джиласа «Хронологія життя та творчості Мілована Джиласа», німкені Марі-Яніної Каліч «Тіто, вічний партизан», докторська дисертація англійського історика Бенджаміна Вайнса «Мілован Джілас і Владімір Дедієр: Влада та інакомислення в комуністичній Югославії» тощо.

М. Джилас, член комуністичного керівництва та уряду, один із віце-президентів та голова Скупщини Федеративної Народної Республіки Югославії, вперше висловлює критику партійної бюрократії в статтях для газет «Борба» і «Нова Місао» у жовтні 1953 – січні 1954 р. Він стверджував, що існуюча в країні Комуністична партія (з 1952 р. —

Союз комуністів Югославії) застаріла і повільно вмирає. Він закликав до демократизації суспільного життя, особливо в питаннях управління та прийняття політичних рішень. В інтерв'ю «Нью-Йорк Таймс» Джилас вимагає створення у ФНРЮ ще як мінімум однієї, Соціалістичної партії. Після жорсткої критики з боку Тіто та партійних функціонерів і виходу із СКЮ 1956 р. його обуло ув'язнено за політичні погляди, що не співпадали з «генеральною лінією» (до 1966 р. Джилас відбував ув'язнення тричі). Опинившись на волі, він розвиває свої ідеї в названих вище книгах, констатує появу «нового класу» партноменклатури та піднімаючи питання: «А чи були необхідні комуністичні революції у Східній Європі?». Негативна та обґрунтована відповідь зчинила багато галасу як в тітовській Югославії, так і за її межами.

Розглянемо рефлексію на праці Мілована Джиласа у журналі «Сучасність». Згадки про нього можна умовно розділити на дві групи. Перша — це посилання на його твори в соціологічних і політологічних публікаціях, зокрема з критики теорії та практики соціалізму, використання його думок при аналізі політичних подій того часу. Наприклад, у серії статей «Югославія: ера Тіто наближається до кінця» Слободана Станковича (1976), де автор звертається до інтерв'ю Мілована Джиласа та його книг.

Друга низка публікацій стосується інтелектуальної спадщини югославського дисидента, зокрема праці «Розмови зі Сталінім». Цитування її найчастіше зустрічаються в історичних та навколоісторичних статтях і есеях, таких як «Сторінки з історії Комуністичної партії України» Івана Майстренка (1973), де наводяться витяги із спогадів М. Джиласа та його коротка біографія в контексті історичних подій, в яких він брав участь.

У «Сучасності» М. Джилас згадується понад 25 разів, але публіцисти, як правило, не намагаються сперечатися з оцінками колишнього соратника Тіто, а навпаки, використовують їх для підтвердження своєї думки. Наприклад, в схвальній рецензії на книгу «Недосконале суспільство» Роман Борковський вказує на не надто велику оригінальність ідей, включаючи ті, що викладені в «Новому класі», але не висловлює закидів авторові, зазначаючи: інші, що писали

на схожу проблематику, не були відомими широкому загалу та не розкрили тему партноменклатури в соціалістичних суспільствах так переконливо й у повному обсязі.

Себто М. Джилас постає безсумнівним авторитетом, з думкою якого не сперечаються, а користуються як аргументом; людиною, чия попередня комуністична діяльність не лише не заплямувала його дисидентську «кар'єру», а й допомогла її розвинути, справляючи певний вплив на умонастрої в українському емігрантському середовищі.

***Національне питання в діяльності
Вірменської Гельсінської групи (1977–1978)***

Нечесний Назар

Львівський національний університет імені Івана Франка

nechesny@gmail.com

Правозахисний рух — один із напрямів дисидентської активності в Радянському Союзі. Його учасники намагалися змусити радянську владу дотримуватися як законів власної країни, так і міжнародних договорів, де гарантувалися права людини. Активність дисидентів-правозахисників привернула увагу міжнародної спільноти до порушення людських свобод в країнах РЕВ і Варшавського договору. В історіографії проблема співвідношення національного та космополітичного в діяльності радянських дисидентів-правозахисників залишається малодослідженою. З огляду на це, актуальним є вивчення історії Вірменської Гельсінської групи, тим паче, що дослідники дисидентського руху в СРСР (Л. Алексеева, С. Снайдер, Д. Томас) лише побіжно торкалися її практики. З огляду на незначну вивченість теми, особливого значення набувають джерела. Для доповіді використано матеріали «самвидаву», «тамвидаву», а також західних урядових структур, які містять інформацію про групу, або тексти видані від її імені.

Вірменську Гельсінську групу створили 1 квітня 1977 р. У «Декларації», що вийшла в день створення групи, її керівником зазначено Е. Артутюняна. Іншими двома членами були Р. Назарян

та С. Осян. Також у «Декларації» подано основні завдання, які перед собою ставила група. Більшість пунктів мали питома правозахисний характер. Однак пункти 6-8 відрізнялися. Так, пункт 6 твердить, що група буде різними способами сприяти «концентрації вірмен у межах Вірменської республіки». Далі пункт 7 закликав до прийняття Вірменської РСР до складу ООН, щоб вирішувати «загальнонаціональні проблеми розсіяного по всьому світу вірменського народу». Як доказ, у пункті 8 наголошувалося, що буде порушене питання про передачу до складу Вірменії територій Нагірного Карабаху та Нахічеванської АРСР. Окрім того, автори згадували також про потребу вільного функціонування вірменської мови у республіці. Окрім «Декларації», національного питання стосувалися й інші документи. Так, у зверненні до країн-учасниць Белградської конференції НБСЄ (1977–1978) значна увага приділена русифікації, знову згадується Нагірний Карабах, де, за твердженням авторів, 80 % населення — вірмени, які стоять «перед небезпекою втрати свого національного вигляду та асиміляції».

Перелік текстів групи загалом невеликий. Та в усіх них тема національного займає провідне місце. Так, у зверненні Р. Назаряна з проханням прийняти вірменську групу до Міжнародної асоціації сприяння виконанню Гельсінських угод згадано випадки порушення «Заключного акту» (документ підписаний в серпні 1975 р. в Гельсінські, що вперше права людини потрактував як запоруку міжнародної безпеки) наведено приклади переслідування членів групи з боку влади. Прикметно, що в тексті «порушення прав нації» і «порушення національних прав вірмен» йде перед порушенням «прав людини». Окрім того, на заклик до національних почуттів повністю побудований останній документ групи, який був зверненням до вірмен закордоном у зв'язку з репресіями проти вірменських правозахисників в СРСР.

Загалом, група проіснувала неповний рік, припинивши існування на початку 1978 р. після арешту її членів. Вся її діяльність переважно обмежувалася написанням звернень до міжнародних організацій та урядів окремих країн. Проаналізувавши тексти, які виходили від імені групи, можна стверджувати, що національне питання було основним для її членів. Його розв'язання вони бачили в об'єднанні

всіх вірмен в межах етнічних територій. Таким чином, на їх думку, можна було б забезпечити дотримання і національних прав (зокрема, збереження мови та письма), і прав людини загалом.

***Зовнішньополітичні амбіції рф у Африці
та на Близькому Сході на початку XXI ст.***

Пархоменко Владислав

*Запорізька гімназія № 6 Запорізької міської ради Запорізької області
valentina.pochtar1@gmail.com*

Події російсько-української війни актуалізували дослідження проблем зовнішньої політики росії, зокрема її бажання нав'язати країнам Близького Сходу та Африки власний наратив причин теперішньої війни. Зважаючи на це, актуальність роботи полягає у приверненні уваги до геополітичних цілей росії в Африці та на Близькому Сході та у контролі нею африканських ресурсів, що підриває можливість європейських держав імпортувати ці ресурси з регіону. Також дослідження надає можливість привернення уваги до мільярдних надходжень з африканського континенту та на систематичне порушення прав людини бійцями ПВК «Вагнер» і російською армією.

Новизна роботи полягає у тому, що в науковій літературі запропонована тема не має належного висвітлення. Тому автор зробив спробу дослідити загально політичні амбіції росії, в тому числі й задля привернення уваги до систематичного порушення нею прав людини.

Досліджуючи визначену проблему були використанні публікації в пресі стосовно цієї теми. При розгляді питання про контроль росіянами деяких африканських та близько східних держав автор спирався на роботи таких авторів як: Джессіка Берлін, Девід Клемент, Ланре, Пітер Елуфісан, Золтан Кеш, Елізабет Хікс, Юрія Кобзаря та Ерін Банко з таких видань як Bloomberg, Politico та УНІАН. Роботи Дебора Патта, Сари Картер, Мелахі Браун, Крістіана Тріберта, Евана Хіллі та Дмитра Хавіна допомогли у проведенні аналізу щодо воєнних злочинів росіян.

Поставивши за мету схарактеризувати геополітичні цілі рф у Африці та на Близькому Сході, автор опрацював джерельну базу, а саме матеріали ЗМІ видань The New York Times, Forbes, Mediapart, Reuters, Skynews, The Washington Post, The Telegraph, BBC тощо та аналітичними даними Міністерства оборони Великобританії. Було застосовано формально-логічним метод дослідження та методи аналізу та синтезу.

Отже, принципи здійснення росією геополітичного впливу на інші державі суттєво відрізняються від інших країн. Наприклад, США та Китай, у більшості випадків, покладаються на економічну експансію. В той же час росія використовує військову силу. Особливо це можна відстежити у Африці та на Близькому Сході, де рф займається підтримкою диктаторських режимів.

Проблематика полягає у тому, що росія за цю підтримку отримує великі грошові надходження як прямі, так і не прямі. Ці надходження отримуються завдяки контролю корисних копалин. Так росія лише з Судану отримала 1.9 мільярдів доларів за 2021 і це не одиничний приклад. З ЦАР росія отримала 1 мільярд доларів, а є ще Сирія, Малі та інші країни, з яких активно викачуються корисні копалини.

З приходим росіян у ці країни також збільшується кількість вбитих цивільних осіб. Наприклад, після прибуття російських частин у Малі кількість вбитих цивільних людей зросла в чотири рази. Одне з звірств відбулось у 2022 році в селі Моура, де було страчено сотні людей. А влада Малі просто закриває на це очі, тому що росія допомагає втримати владу у руках діючого режима в Малі. Також воєнні злочини вчинялись і в Сирії, і в ЦАР. Таким прикладом є події 16 серпня 2019 року, коли російськими військами було завдано удар по житловій споруді. Цей удар було завдано навмисно, бо було відомо про відсутність повстанців у місті. Це підтверджували записи російського пілота про цілеспрямований авіаудар. Внаслідок цього загинуло 19 цивільних осіб. У ЦАР російські найманці у липні 2021 вбили 13 цивільних, у яких не було зброї. Людей зупинили, після чого їх побили, а згодом і вбили (вісім тіл були скинуті у яму біля дороги).

Проаналізувавши питання зовнішньо політичні амбіцій рф у Африці та на Близькому Сході на початку XXI століття, автор дійшов наступних висновків:

- цілі рф побудовані на можливості послабити потік ресурсів з Африки до Європи, щоб послабити енергетичну незалежність Європи;
- економічні здобутки пов'язані з тим, що росія вивозить мільярди доларів з бідних африканських та близькосхідних країн, що ставить ці країни у фактично колоніальну залежність від росій;
- активність росіян у Сирії направлена на збереження однією з єдиних військових баз за межами пострадянського простору порту для Чорноморського флоту в Тартусі та не допуску зменшення цін на нафту;
- військові злочини, які були вчинені росіянами, а саме масові вбивства та авіабомбардування, що відбулися у країнах Африки та Близького сходу, є воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Під час цих злочинних актів загинула не одна тисяча цивільних осіб, але точна цифра невідома із-за неможливості проведення розслідувань на тих територіях.

Таким чином, завдяки даному дослідженню, можна зрозуміти за рахунок чого надходить додаткове фінансування російсько-української війни і шляхи обходу економічних санкцій росією.

***Ідейні основи доктрини бонапартизму
у філософсько-політичній спадщині Карла Маркса***

Сивук Софія

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

sofiasyvuk@gmail.com

Бонапартизм — це форма політичної влади, яка вперше виникає у французькому суспільстві 1799–1814/15 р. та в своєму автентичному вигляді напряму корелюється з політичною діяльністю представників сім'ї Бонапартів. У цьому дослідженні ми спробували виділити

образ бонапартизму, як політичного режиму у доробку одного із центральних ідеологів ХХ ст. — Карла Маркса. Тому метою нашого дослідження є з'ясування основних доктрин бонапартизму під призою філософсько-політичної спадщини останнього.

Джерельна база базується на філософсько-публіцистичній спадщині К. Маркса та насамперед на його спеціалізованій праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» 1852 р.

Основу джерельної бази становить філософсько-публіцистична спадщина К. Маркса та насамперед його праця «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852 р.).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що тут вперше в українській історіографії з'ясовується внесок К. Маркса у концептуальне обґрунтування доктрини бонапартизму.

За результатами дослідження ми з'ясували, що вперше термін «бонапартизм», для визначення французького політичного режиму було вжито К. Марксом у праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» 1852 р. Даний доробок в основі своїй є реакцією автора на переворот у Франції 2 грудня 1851 р. Сам феномен виникнення на політичній арені постаті Наполеона III трактується як результат запиту суспільства на необхідність повернення до попереднього, героїчного минулого Французької Імперії: «Французи, навіть під час революції не могли забути наполеонівських спогадів, як це довели вибори 10 грудня. Від небезпек революції вони поривалися утекти назад — до єгипетських горщиків з м'ясом, — і 2 грудня 1851 року було відповіддю на це. Вони відобули собі не тільки карикатуру старого Наполеона, але придбали самого старого Наполеона, окарикатуреного так, якби він мусив виглядати всередині дев'ятнадцятого сторіччя». Період 1848–1851 р. охарактеризований ним у вислові: «примари старої революції», де в ролі останніх постають події 1789–1799 р. (у більш вузькому значенні 1789–1795 р.).

На противагу карикатурному образу Шарля Луї Наполеона перед нами постає героїчна постать Наполеона I: «/.../в римському вбранні і з римськими фразами...». В своїй праці Карл Маркс звертається до неоціненого значення здійснених Бонапартом реформ

в соціальній сфері. Значна увага приділяється питанню закріплення досягнень французької революції 1789–1799 р., себто кінцевій фазі — утвердженню законодавчо руйнації феодалізму, створенню приватної власності та вільної конкуренції. Варто зауважити, що бачення цього процесу класиком марксизму не є однозначним. У цих, на перший погляд позитивних елементах, автор вбачає і згубну дію. В праці присутня значна критика питанню приватної власності, що обумовлена не здатністю, селянина розпоряджатись своєю парцелією. Як наслідок селянство потрапляє у залежність від взаємодії з буржуазією, що повертає їх до феодального минулого.

Найбільш цікавою у даній праці на нашу думку є оцінка автором співвідношення політичних портретів Наполеонів I та III, а також їх співставлення, що зображуються у сатиричній формі: «Геґель зауважив десь, що всі великі всесвітньо-історичні події й особи з'являються, так-би мовити, двічі. Він забув додати до цього: перший раз — як траґедія, другий раз — як фарс. Коссідієр замість Дантона, Луї Блан замість Робесп'єра, Гора 1848–51 р. замість Гори 1793–95 р., небіж замість дядька». Саме таким нарративом пронизаний доробок. Автор відкрито кепкує на протязі всієї праці зі спроб Шарля Луї Наполеона створити примарну ілюзію минулої епохи та уподібнитись героїчному образу свого дядька, Наполеона I Бонапарта.

Отже, бонапартизм за К. Марксом — це буржуазний політичний режим, що передбачає одноосібну диктатуру, яка є відображенням суспільного запиту «сильної руки» з яскраво вираженою схильністю до реформ спрямованих на пришвидшення розвитку країни. При цьому осмислення К. М. феномену бонапартизму тісно переплетене із питанням приватної власності.

Емілія Платер — національна героїня Листопадового повстання

Ходацька Вероніка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

veronikahodackaa@gmail.com

Аналіз історії Листопадового повстання в Російській імперії в 1830–1831 рр. безпосередньо включає у себе дослідження ключових

лідерів, які брали участь у ньому. Розглядаючи провідних діячів часів Листопадового повстання, варто відзначити їхній внесок, який вони залишили в свідомості митців регіону. Однак, переважно найбільша увага приділяється чоловікам-командувачам повстанських сил під час військового супротиву, а роль жінок у повстанні, аналогічно до їхнього внеску та спадку в національній свідомості описується значно менше. Саме тому наукова проблема дослідження Емілії Платер, як героїні Листопадового повстання та її постаті у мистецтві та публіцистиці періоду після придушення Листопадового повстання до першої половини ХХ століття є досить вагомою. Про це може засвідчити її маловідомість як керівниці Листопадового повстання широкому загалу, та невеликій кількості її згадок в історіографії.

Аналізуючи джерельну базу та історіографію пов'язану з особистістю Емілії Платер варто відзначити декілька речей. Більшість згадок про неї залишились в мемуарах та листах її сучасників, в тому числі в книзі «Життя графині Емілі Платер» Йозефа Страшевича. Він був особисто знайомий з нею, тому працюючи над книгою про ключових постатей Листопадового повстання вирішив виокремити її біографію в окрему роботу, що доводила її унікальність як керівниці цього повстання. Варто відзначити, що її життя та вплив на історію колишніх земель Речі Посполитої описує сучасний історик Норман Дейвіс, у своїй книзі «Серце Європи. Минуле в польському сьогоденні».

Особистість Емілії Платер, як національної героїні Польщі викарбувалась у мистецькій та публіцистичній справі, що яскраво показують такі твори мистецтва як — поема Адама Міцкевича «Śmierć pułkownika» («Смерть Полковника» в перекладі Івана Франка), вірш Северини Вислоух «Емілія Платер. Полковниця повстанських військ в Литві 1831 рік», а також, вистави у трьох актах Тадеуша Кончиньського, з однойменною назвою «Емілія Платер». Також, в архівах можна знайти багато публіцистичних статей і згадок присвяченій графині, як доказ її внеску у національну історію польського народу.

Історико-аналітичний та історико-порівняльний методи дозволили здійснити комплексний й широкий аналіз джерельної бази. У ході дослідження визначено, що героїчне життя та боротьба молодої шляхтички залишили великий відбиток у національній свідомості польського народу, що яскраво висвічується в багатьох видах мистецтва. Це є показовим випадком, коли молода жінка XIX століття, зламавши гендерні стереотипи, пішла боротися за незалежність своєї землі і вплинула на національну культуру та свідомість.

Хід дослідження проводився в декілька етапів. Спочатку було проаналізовано біографічні роботи, які містили опис життя Емілії Платер, що дало змогу детальніше ознайомитись з її мотивами вступу до повстання, не зважаючи на юний вік і стать, а також зрозуміти причини звертання до її постаті митців-сучасників та їхніх наступників. Наступним етапом став аналіз різноманітних творів, пов'язаних з Емілією Платер.

Таким чином, дослідивши її біографію та участь у Листопадовому повстанні слід відзначити, що вона залишила вагомий внесок у національну свідомість її земляків, що відобразилось у багатьох творах мистецтва. Також, варто відзначити, як цікавість до її постаті збільшувалась з кожним роком окупації земель колишньої Речі Посполитої та як вшанування її постаті збільшувалось з відновленням незалежності. Зазначимо також, що героїчне життя та рання смерть героїні польської історії вилились у ряд героїчних поем, п'єс та картин, що свідчило про піднесення національної свідомості поляків другої половини XIX століття та початку XX століття.

***The Russian Empire and the Crisis
of the Franco-Prussian Alliance 1755–1756***

Potrashkov Dmytro

V. N. Karazin Kharkiv National University

m.protsenko84@gmail.com

In the history of international relations of the 18th century, a special place is occupied by the event called «Diplomatic Revolution» in French

historiography. It is impossible to overestimate the real revolutionary nature of this event, which put an end to the system of alliances formed since the Italian Wars of the 15th–16th centuries. The end of hostility between the two powerful states of the era: the Habsburg monarchy and the Kingdom of France, is, according to some historians, a turning point in the history of the 18th century.

An important role in the development and realization of the diplomatic revolution was played by the crisis in relations between Prussia and France, which had formalized their alliance in a Treaty of alliance in 1741. It was the misunderstanding between the allies, the personal ambitions of the King of Prussia and the interference of third states that led to the final abandonment of the Treaty in 1756 and provoked the collapse of the «old» system of European alliances.

The Russian Empire, which posed an existential threat to Prussia, occupies a special place among the states that influenced the revision of allied relations between France and Prussia. The main rival of the small German kingdom played an important role in determining Prussia's foreign policy vector, which was one of the reasons for the diplomatic revolution.

The novelty of the study lies in the fact that the author considers the factor of the Russian Empire in the context of other reasons that led to the rupture between Prussia and France. Both in modern studies and in classical works on the diplomatic revolution, the factor of the Russian Empire either occupies a key place among the reasons for the termination of Franco-Prussian co-operation, or is not mentioned at all among them. Therefore, a new look at the presented problem is intended to determine the place of the Empire of Elizaveta Petrovna in the crisis of the Franco-Prussian alliance in 1755–1756.

In the course of the study, the author relies on available sources of various kinds, in particular the text of the treaty of alliance between France and Prussia, instructions issued to the French ambassadors in Prussia and Austria, political correspondence of Frederick II, and his memoirs. In addition, literature on the foreign policy of European states on the eve of the Seven Years' War has been used.

The study examined the main stages of the crisis of the Franco-Prussian alliance on the eve of the Seven Years' War, i. e. the first stage between September 1755 and January 1756, and the second stage from January to May 1756, paying special attention to the causes of the crisis and the factor of the diplomacy of the Empire of Elizaveta Petrovna, as well as its place among the other causes of the collapse of this alliance.

In total, we can identify three factors that led to the rupture between Prussia and France, including the personal factor of Frederick II, the factor of the diplomacy of the Russian Empire, and the factor of Habsburg diplomacy.

The personal factor was Frederick the Great's negative attitude to affairs with France. The King of Prussia, an admirer of Louis XIV, believed that France was in decline and that the king was a puppet in the hands of his ministers and mistresses. This vision of his closest ally, led to the fact that the King of Prussia could and did allow himself to disregard the interests of France and behave freely in relations with French enemies.

The factor of the Russian Empire's diplomacy lay, paradoxically, in its passivity. The Empire Elizaveta Petrovna, ratified slowly the subsidy treaty with Britain, directed primarily against Prussia, and that gave time for Frederick to improve his position. The King of Prussia, having seized the initiative, concluded the Convention of Westminster with Britain, which devalued the Anglo-Russian arrangements.

The factor of Habsburg diplomacy played its role only at the final stage of the crisis, after the signing of the Convention of Westminster. It was during this period that negotiations with Vienna had their effect and finally alienated France from the idea of extending the alliance with Prussia.

In contrast to the other factors mentioned above, the factor of the diplomacy of the Russian Empire, on the one hand, only indirectly influenced the deepening of the crisis of the Franco-Prussian alliance, on the other hand, was one of the key factors that led to the conclusion of the Convention of Westminster between Prussia and Britain, which served as a direct cause for the rupture of the alliance with France. Its significance lies directly in the fact that it determined the efficacy of the factor of Habsburg diplomacy, which, without the Convention,

was helpless in its attempts to persuade Versailles in the «meanness» of Potsdam. And also, it was the likelihood of co-operation between St Petersburg and London that pushed Frederick II towards rapprochement with France's traditional enemy, Great Britain.

РОЗДІЛ VII
УКРАЇНА У «ДОВГОМУ
XIX СТОЛІТТІ»

Дозвіллевий вимір українського лубка на поч. ХХ ст.**Бугайов Богдан***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**opasuorpd@gmail.com*

Українська лубочна література є мало дослідженою темою в сучасній вітчизняній історіографії. Через це з поля зору дослідників випадає важливий аспект дозвіллевих практик містян на початку ХХ. Тому, метою цієї роботи є аналіз лубочної літератури в Україні як складової дозвілля міщанства в умовах стрімкої урбанізації країни.

Однак, у зв'язку з тим, що сучасники лубочної літератури маргіналізували, а радянська влада її забороняла, як яскраву прикмету міщанства. Її історіографія, особливо в Україні, неймовірно мала, проте все ж таки, можна виділити кількох дослідників. А саме, у студії ми звертались до робіт з лубочної літератури А. І. Мовчуна та Т. Р. Кароєвої, В. Ю. Панасюк. Джерельну базу представляли лубочні тексти та ілюстрації.

Лубочна книга представляла собою тонке видання із зрозумілими простолюду сюжетами. Література поділялася на ілюстровані та картинко-літературні підвиди, які відрізнялись лише своєю цільовою аудиторією. Лубок мав дві основні теми своєї сюжетної форми: народний та релігійний. Народний вимір, у свою чергу, був розважальним або повчальним. В той час, як релігійний лубок мав в собі лише повчальний зміст, адже саме в лубочних сюжетах передавались життя святих, псалми тощо. Слід також додати, що українські селяни та міська дрібнота надавали перевагу як авторські тексти, що були близькими до їх проблем, як твори Т. Г. Шевченка, М. В. Гоголя тощо, так і перероблений фольклор. Доходило до того, що лубок використовували як інструмент для обходу авторських прав. Авторський текст якогось популярного письменника видозмінювали і друкували вже як свій. Наприклад, подібне робив видавець І. Ситін з творами Гоголя. У зв'язку з близькими темами для своєї аудиторії, він був шалено популярний, можна навіть говорити про перший прояв масової літератури на українських землях. Про поширеність лубка говорить

розміри його тиражу, так протягом 1908–1913 рр. було надруковано більш ніж 800 тис. примірників які складались з 83 назв. Найбільшими видавцями лубка в Україні, та імперії загалом, був вже згаданий І. Ситін, а також Д. Сегон, Є. О. Губанов, С. І. Гомолинський. В Україні ринок лубка орієнтувався на місцевих користувачів, тому тут підприємці випускали українські народні оповідання, пісенники і найбільш вподобані українцями — гуморески, наприклад «Десять заповідей молодим дівчатам». Тексти друкувалися на ярижці. Зауважимо, що столичні видання з Санкт-Петербурга також були популярні у читачів., яка так само заповнювала дозвілля читачів. Поширювався лубок завдяки мандрівним торговцям та ярмаркам, де його можна було відносно задешево придбати, а саме за 10-60 к., так само була поширена практика переходу книги з рук в руки.

Орієнтація на нижчі прошарки суспільства — основа лубочної літератури. Всі її сюжети були тісно пов'язані з внутрішнім містичним світом та поглядом на життя минулих селяни. Саме адаптація, під нові рамки міського життя і є феноменом лубка. Модернізація та урбанізація, як процеси, знищували традиційне уявлення про світ, а демографічний перехід в Російській імперії, змушував селян, різночинців, робочих адаптуватися до нових умова життя, і залучав до модернізації країни, що доволі сильно відбивалось на психологічному стані людини. Це неймовірно складне психологічне завдання, перевантажувало людину, змушуючи її шукати шляхи ескапізму. Яким поряд з алкоголем став лубок. Вчорашній селянин — сьогоднішній робітник відчував брак дозвіллевих практик, а бажання відпочити існувало. Тому лубок заповнював дозвіллевий простір мріями про минуле, містичне, та даючи надії на майбутнє.

Отже, лубочна література стала важливим елементом адаптації міщан початку ХХ ст. під час стрімких змін в навколишньому просторі та всередині людини. Зрозумілі та впізнаванні сюжети лубочної літератури надавали можливість зменшити психологічну напругу в модернізованому місті. Зазначимо, що саме це важливе джерело є перспективним не тільки, для дослідження дозвіллевих практик українського міщанства, а також для різних аспектів історії повсякдення та культури України.

**Організація бельгійського товариства
для скляного виробництва в Україні наприкінці XIX століття
(на прикладі Костянтинівки, Бахмутського повіту)**

Новосельський Андрій

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
hranitel0911@gmail.com*

Наприкінці XIX століття серед найактивніших європейських інвесторів, які вкладали кошти в промисловість України, були бельгійці. Для чого організовувались відповідні акціонерні товариства. Одним з пріоритетних напрямків було скляне виробництво, яке посідало значне місце у промисловості самого Королівства Бельгія.

Проблемі присутності бельгійських товариств в Україні присвячені роботи таких сучасних дослідників як В. Пеетерс, В. Лазебник. Втім акціонерним товариствам для скляного виробництва приділена значно менша увага, ніж для гірничо-металургійного, металообробного, насамперед враховуючи їх співвідношення. Тому питання організації досліджено на прикладі товариства «Донецькі скляні заводи в Сантуринівці», яке місцем виробництва обрало майданчик біля залізничної станції Костянтинівка і села Сантуринівка, що у Бахмутському повіту Катеринославської губернії (сьогодні м. Костянтинівка, Донецької області).

14 серпня 1895 року у Брюсселі засновано акціонерне товариство під назвою «Societe de Verreries du Donetz, a Santourinovka, Societe anapute», що перекладали як «Донецькі скляні заводи в Сантуринівці» (акціонерне товариство). Правління його знаходилося за адресою: Bruxelles, 9 rue de Fericho.

В справі створення та управління цього товариства ключові позиції належали кільком особам. Серед них відомі підприємці Жозеф Сизеле, Луї Ламберт і Поль Нобле. Так, в одному з досліджень згадується, що в організації товариства простежується зв'язок з керівництвом Mariemont Glass та Hamandes Glass — відомими бельгійськими підприємствами. Зі своїми інвестиціями в Україну зайшов знаний у скляній галузі Бельгії підприємець Л. Ламберт — власник або керівник: в одному випадку, заводів «Verreries de Mariemont Societe

des Glaces de Roux» і «Verreries de Hamendes»; в іншому, одного — скляного в Жюме (Шарлеруа), а названий Поль Нобле — це й є директор одно з цих згаданих скляних заводів, а саме в Мар'ємоні (Лув'єр).

В Україні іноземні акціонерні товариства представляли відповідальні агенти. На етапі заснування «Донецькі скляні заводи» представляв М. Циксон. Відповідне доручення від Ради Правління було підписано 25 січня 1896 р. в Брюсселі. Імовірно, його змінив С. Пеняков, бо у звітності товариства він вказувався як перший відповідальний агент. Своєю чергою, його самого змінив бельгієць Фернанд Ламберт, син вже відомого Л. Ламберта, до 1900 р.

14 червня 1896 року Комітет Міністрів дозволив акціонерному товариству «Донецькі скляні заводи» відкрити свої операції. Товариство офіційно розпочало свої дії 25 листопада того ж року.

Ще до того, 11 серпня 1895 р., у харківського нотаріуса було оформлене придбання ділянки поблизу залізничної станції Костянтинівка. Цей документ підписаний бельгійськими підданими Луї Ламбертом, Павлом Нобле, Йосипом Сізеле, з одного боку, та землевласником Дмитром Номікосовим, з іншого.

Для будівництва скляного заводу товариство уклало контракт з інженером Луї де Бером, який вже був знаний на подібному будівництві в Бельгії. Товариство «Донецькі скляні заводи в Сантуринівці» також стало власником ще одного виробництва — пляшкового. Відповідний завод придбаний у товариства «Донецький пляшковий завод в Сантуринівці» (Boutteilleries du Donetz), яке також було засноване у Бельгії.

Загалом на 1900 рік у товариства «Донецькі скляні заводи» існував наступний поділ виробництва: перше відділення — віконне скло, біле та цвітне; друге — хімічні продукти; третє — пляшки різного кольору і фасону.

Отже, за справу організації бельгійського товариства «Донецькі скляні заводи» взяли відразу кілька знаних бельгійських підприємців. Необхідно було пройти такі основні етапи, як залучення акціонерів, а це власне формування основного капіталу, юридичне оформлення в Бельгії, отримання дозволів на діяльність в Україні. Також придбати

земельну ділянку, залучити фахівців для розбудови виробництва. Крім того, товариство додатково розпочало хімічне виробництво, як допоміжне, а також придбало в іншого товариства пляшкове виробництво.

Патріотичне виховання шкільної молоді в національних українських школах Галичини (друга половина XIX ст.)

Семенів Олександра

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
asemenivv@gmail.com*

Тема національних шкіл на західноукраїнських землях та їх патріотичного спрямування досліджена такими істориками як О. Совгар, Б. Ступарик, В. Стинська, Л. Маляр та М. Кухля. В. Стинська у своєму дослідженні вказує на географічні рамки, вплив новоерівців на школи Галичини та посилається на важливість роботи Б. Ступарика. О. Совгар розглядає становище національних шкіл. Л. Маляр та М. Кухля. досліджують зокрема школи на Закарпатті, проте показують їх взаємозв'язок із школами Галичини.

Наприкінці XIX ст. західноукраїнські землі перебували під владою Австро-Угорської імперії. Галичина була частиною Королівства Галиції і Лодомерії з Великим Князівством Краківським. Її землі умовно ділилися на Західну Галичину, що включала землі Польщі з центром у Кракові, та Східну Галичину, яка складалася з сучасних Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. Відомо, що українці на власних землях перетворилися на етнічну меншину. Їх політико-правове становище визначалося австро-угорським законом, згідно з яким гарантувалася рівність усіх громадян незалежно від етносу. Цим же законом декларувалося право на освіту рідною мовою, але в реальному житті ця норма не виконувалася й залишалася формальною. Уряд Австро-Угорщини практично передав контроль над Галичиною полякам, а потреби українського населення при цьому ігнорувалися. Починаючи з 1860-х років було прийнято низку австрійських законів, згідно з якими українці вважалися «неісторичним

народом». Це спричинило поступовий занепад української освіти, яка була приречена до «ганебної залежності», у той час, коли поляки мали найбільш сприятливі умови для свого національно-патріотичного розвитку.

22 червня 1867 р. в Галичині було створено Крайову Школу. Оскільки за положеннями нової конституції австрійської влади питання про мову навчання в народних школах вирішувала місцева громадська рада, то навчання дітей здійснювалося різними мовами. Змінити становище і надати право навчати дітей українською мовою можна було тільки за згодою львівського сейму, де це питання не вирішувалося, а навпаки, ставилися різні перешкоди. У складі Крайової Шкільної Ради Львова більшість членів були поляками за походженням, тому тут домінувала полонізаційна система.

На початку ХХ століття серед галицьких українців зросла боротьба за відокремлення Східної Галичини від Західної. «Нова ера» також вплинула на освітній процес. У 1893 році К. Телішевський висунув перелік вимог, включаючи пропозицію поділу Крайової Шкільної Ради на польську й українську секції. Вимагалось введення української мови як факультативного предмета у всіх галицьких школах та створення українських гімназій у різних містах. Деякі ініціативи представників «нової ери» були успішними, відкрито дві українські гімназії, розпочали діяти підготовчі класи, але багато інших вимог не було схвалено.

Більшість тодішніх сподвижників національних ідей, вважали, що інтелігенція має ключову роль у формуванні сучасної нації. Вони боролися за право молоді отримувати освіту рідною мовою та мати відповідне навчальне середовище. Це було кроком до створення майбутньої української нації. Товариство «Просвіта», засноване в 1868 році, зробило значний внесок у підвищення культурно-освітнього рівня галичан і пробудження їх національної свідомості.

Підсумовуючи, можемо сказати, що Галичина серед усіх країв опинилась у найгіршому становищі щодо національно-патріотичної освіти, оскільки її землі перебували під владою Австро-Угорської імперії, яка надала польській стороні контроль над освітою українців, ігноруючи потреби останніх. Утім, прагнучи змінити цю ситуацію,

українська інтелігенція спромоглася добитися деяких, хоч і не значних, змін. Такі дії допомогли зберегти у молоді патріотичні настрої та боротися надалі за право навчатися українською мовою.

Діячі «Старої Громади» у спогадах Андроника Степовича

Терещенко Тетяна

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

tvtereshchenko.fshn23m@kubg.edu.ua

1920-ті роки стали періодом, коли з'являється досить багато споминів про громадівський рух в Україні. Саме в 20-х рр. ХХ ст. Андроник Степович, філолог-славіст, етнограф, педагог, пише свої мемуари про діяльність київської «Старої Громади» у 1870-ті рр. Саме тоді він потрапив до цього інтелектуального кола. Спадщина А. Степовича, особливо 1920-х рр., незаслужено забута та не є предметом сталого зацікавлення науковців, тому потребує повернення до наукового обговорення. Хоча його постать в останній час привернула увагу дослідників (статті Є. Ковальова, А. Кухто, А. Литвина), але мемуарний доробок вченого ще не вивчений.

Спогади «Из воспоминаний о Старой Громаде», що є предметом дослідження, зберігаються в фондї Степовича в ІР НБУВ (ф. 179, спр. 148). Це джерело дотичне ще двом текстам, створеним автором в 1920-ті рр., — «З студентських настроїв 70-х років (Уривок зі споминів)» (спр. 149), «З перших років Колегії Павла Галагана» (спр. 162), які зберігаються в тому ж фондї. Спогади залишилися в чернетці та планувалися як доповідь — чи то на засіданні Товариства Нестора літописця, чи то перед колишніми учнями Колегії Павла Галагана (останнє вказує на особистісний зміст цих споминів), вони є напрочуд індивідуалізованими та відтворюють враження автора від днів юності — навчання в Колегії Павла Галагана (А. Степович був у першому випуску Колегії, а Григорій Галаган, організатор цього закладу, брав участь в його життєвій долі) та на початку навчання в університеті.

Серед усіх згаданих у спогадах осіб виокремимо декількох. До прикладу, у тексті йдеться про викладачів Колегії Василя Сиповського та Павла Житецького. Важливо наголосити, що саме Житецький вмовив молодого дослідника залишитися у Києві, а не їхати до Петербурга, як пропонував здібному учневі Сиповський. Він вважав, що переїзд до Петербургу притлумить «ті місцеві симпатії і «малоросійські» розвідки, яким я тоді віддавався поряд зі слов'янськими...». Не менш важливою постаттю є педагог Юрій Цвітковський, який забезпечив Степовича дахом над головою та дав роботу, щоб той міг оплатити навчання в університеті. Таким чином, він долучився до роботи над словником української мови, ініційованої членами Громади. Хоча деякі учасники «словникових» засідань лише перелічені, теми зустрічей висвітлено в спогадах детально, тому що сам автор був присутній на них. Тобто Степович згадує часи збирання словникового фонду цього фундаментального проекту Старої Громади, роботу над яким завершив пізніше Борис Грінченко.

Серед інших членів «Старої Громади» у спогадах привертає увагу особа композитора та громадського діяча Миколи Лисенка. Степович згадує, що Лисенко почав влаштовувати студентський український хор, до якого потрапив і він: «Пам'ятаю його тоді живим, русобородим молодим чоловіком, надзвичайно приємним у спілкуванні, який заражав інших своїм захопленням народною музикою...». Лисенко планував почати видання українських пісень та перетворити оперету «Різдвяна ніч» з лібрето Михайла Старицького на основі повісті Миколи Гоголя на повноцінну оперу. Вперше остаточна редакція опери була поставлена у Харкові у 1883 р.

Не менш відомим громадівцем, згадуваним Степовичем, є історик Володимир Антонович. Мемуарист акцентує увагу на спроможності В. Антоновича висловлювати свої розміркування зі складних питань спокійно, без афектації, особливо коли обговорювалося «польське питання». Степович згадує його характеристику державного устрою Польщі, коли на думку історика-народника, величезна маса населення очолювалася «тонким, як вершки на молоці, прошарком шляхти, що користувався майже необмеженими правами».

Отже, автор зображує громадівців через призму власного досвіду — молоді людини, котра тільки-но долучилася до цього світу, його спомини свідчать про те, яку помітну роль відігравали громадівці в діяльності Колегії Павла Ґалаґана, та змальовують активну громадянську позицію цих людей.

РОЗДІЛ VIII
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ

Вшанування в Україні пам'яті про Голодомор 1932–1933 років**Бурян Анна***Донецький Національний Університет імені Василя Стуса**anutkaburan@gmail.com*

Голодомор 1932–1933 рр. — одна з найтрагічніших сторінок в історії українського народу, адже організований радянським режимом штучний голод забрав життя мільйонів людей. Радянська влада методично замовчувала цю трагедію. Лише з досягненням державної Незалежності в Україні стало можливим відкрито говорити про втрати українців внаслідок штучного голоду початку 1930-х рр. Нагромаджений у сучасній Україні досвід вшанування його жертв потребує аналізу, оскільки трансляція прийдешнім поколінням пам'яті про Голодомор важлива з огляду на формування національної ідентичності, встановлення ціннісних орієнтирів як запобіжників геноцидним практикам.

Значущість цієї проблеми підтверджує наявна історіографія — О. Веселова, М. Гон, Г. Денисенко, Г. Касьянов та інші окреслили загальний комеморативний простір в Україні щодо жертв Голодомору. При цьому тема потребує точкової конкретизації. Метою цієї розвідки є визначення ключових форматів вшанування в Україні пам'яті про Голодомор 1932–1933 рр. Інформативну основу її реалізації склали писемні (законодавчі документи, статистичні матеріали), візуальні (фотодокументи, картографічні матеріали), речові (музейні установи, пам'ятники) джерела. Дослідження спирається на загальнонаукові (аналізу, узагальнення) та спеціальні історичні (історико-типологічний, історико-порівняльний) методи.

Закцентуємо увагу на найвиразніших практиках вшанування жертв трагедії — законодавчих ініціативах, музеях, пам'ятниках.

Опрацювання джерел інформації показало, що першим законодавчим актом щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору був указ Президента Л. Кравчука «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні» (1993 р.), яким, зокрема запроваджувалося проведення у вересні 1993 р. «Днів Скорботи і Пам'яті жертв голодомору». Указом Л. Кучми (1998 р.) було

запроваджено День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій з відзначенням його щороку у четверту суботу листопада. Цей день було уточнено Указом В. Ющенка 2007 р. як «День пам'яті жертв голодоморів». У 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», де було визначено тогочасний голод як геноцид українського народу, а публічне заперечення Голодомору в Україні визнано «наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу».

На території України функціонує п'ять музейних установ, що зберігають пам'ять про Голодомор: «Музей пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років» (Меджибіж Хмельницької обл., 2008), «Національний музей Голодомору-геноциду» (Київ, 2009), «Миргородський музей пам'яті жертв Голодомору» (2009), «Музей пам'яті жертв Голодомору в Черкаській Лозовій» (Харківська обл., 2018), «Музей спротиву Голодомору» (Дніпро, 2019).

Пам'ятники, пам'ятні знаки, меморіальні дошки на вшанування жертв Голодомору наявні в усіх областях і в АР Крим. Перший на теренах держави такий об'єкт був зведений у с. Тарган Київської області у 1988 р. за ініціативою місцевих жителів. Нині загальна кількість пам'ятників жертвам Голодомору перевищує 7 тис. Переважна більшість таких монументів була встановлена протягом 2000-х рр., чому посприяла проукраїнська політика пам'яті В. Ющенка. Центральний меморіальний об'єкт — «Меморіальний комплекс пам'яті жертв Голодомору в Україні», розбудований у Києві. Його осередком є монумент «Свіча Пам'яті».

Отже, пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр. — серед ключових наративів історичної політики сучасної України. Наразі йдеться про державну політику пам'яті та її кореляцію із суспільними настроями, адже у листопаді 2023 р. 92 % українців вважали Голодомор геноцидом українського народу. Дослідження, законодавча база, меморіальні установи та об'єкти щодо Голодомору спрямовуються на збереження пам'яті про жертв цієї трагедії та запобігання подібним злочинам проти людства в майбутньому.

**Діяльність першої приватної української школи
у місті Володимир-Волинський в роки Першої світової війни**

Гусак Дарія

Волинський національний університет імені Лесі Українки

daragusak4@gmail.com

Наукова проблема полягає у дослідженні діяльності української чотирикласної школи у м. Володимир-Волинський в період Великої війни як один з аспектів активізації національного питання на теренах Західної Волині. Наукова новизна полягає у спробі проаналізувати чинників, що вплинули на появу школи та особливості її діяльності у місті Володимир-Волинський з огляду на військово-політичні події. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що вона є мало вивченою сторінкою в історії Волинського краю. Історіографія. Період Великої війни на Волині досліджували Б. Бернадський, О. Дем'янюк, В. Денисюк, Б. Заброварний, О. Каліщук, В. Скальський та ін. Саме вивченням діяльності українського шкільництва на Волині в період Великої війни займались Б. Заброварний, Б. Бернадський, О. Каліщук, С. Федосєєва. Джерельна база дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, які зберігаються в Державному архіві Волинської області. Аналіз матеріалу здійснений на основі фондів 429 та 519, де збережені документи, які містять інформативний матеріал про установи освіти та навчальні заклади періоду окупації Волині австро-німецькими військами. В ході дослідження були використані методи загальнонаукового та історичного аналізу.

Завдяки зусиллям УСС на Волині була відкрита низка українських шкіл. У 1916 р. запрацювала школа у м. Володимир-Волинський. Навчання у школі відбувалось українською мовою та з патріотичним спрямуванням. Класи були переповнені, що спонукало до збільшення навчального приміщення. Школа функціонувала завдяки пожертвувань з різних джерел. Галичани сприяли діяльності навчального закладу.

10 грудня 1916 р. відбулось засідання Української Шкільної Окружної Ради у Володимирі-Волинському, де затвердили склад ради (голова — Г. Мартинець, четар УСС М. Раєвич як заступник, Є. Чирановський — голова шкільного комітету, по одному делегату з округів Ковель,

Любомль і Устилуг, по два делегати двох комісаріатів УСС, два делегати учительського збору української гімназії у Володимир-Волинському та ін.). На засіданні були присутні управителька школою С. Сидорович, учителі Д. Лещинська та І. Волянська. На зібранні було визначено Шкільний комітет стрілецький, який керував шкільництвом на Волині.

25 лютого 1916 р. було утворено у м. Володимир-Волинський українську приватну школу. До списку бажаючих відвідувати навчальний заклад було вписано 450 дітей, але через брак місця у приміщенні 380 бажаючим навчатись було відмовлено. З огляду на ситуацію запропонували збільшити кількість місць за рахунок іншої гімназії. Наприкінці 1916 р. в школі налічувалось 212 учнів, серед них — 111 православних, 29 католиків, 72 юдейського віросповідання. З кожним роком учнів в школі ставало більше. Класи були переповнені. У своїх спогадах С. Сидорович пише, що спочатку було 3 класи з 300 учнів, а потім вже працювало п'ять класів. С. Сидорович пропрацювала у місті до жовтня 1918 р. Тоді вже школу перевели у двоповерхове приміщення на вулиці Устилузькій.

20 травня 1916 р. відбулось відкриття української приватної чотирикласної школи у м. Володимир-Волинський. На початку червня 1916 р. учні та працівники школи отримали привітальні листи з нагоди відкриття навчального закладу від галичан, в яких простежується піднесений настрій з приводу можливості навчатися саме в українській школі рідною мовою. З цих листів дізнаємось, що певні кошти були зібрані у різних установах, в тому числі і по школах Галичини та спрямовані на допомогу новоствореним школам. Галицька громада фактично займалась організацією шкільництва на Волині.

В архівних матеріалах зберігаються заяви вчителів щодо працевлаштування в школі. Переважна більшість заяв від педагогів не місцевих. До заяви учителі докладали інформацію про перебіг життя, відпис військового документу, свідоцтво моральності. Для підвищення професійної кваліфікації, учителів відправляли під час літніх канікул на учительські курси. Програма курсів складалась з української мови, історії, географії та математики. По завершенню

навчання учителів видавався відповідний сертифікат. Заробітна платня учителя становила 84 крони та додатково військова доплата у розмірі 34 крони щомісячно. Шкільний рік починався з початком вересня та тривав до 30 червня. Діти працювали за сталим розкладом. Школа мала дві бібліотеки — для учителів и учнів.

1 квітня 1917 р. С. Сидорович запропонувала школу назвати іменем Т. Шевченка. На цьому ж засіданні управителька звертає увагу, що школу хочуть перевести на державне утримання та застерігає, що це може негативно вплинути на діяльність школи. У 1917 р. школу не закривали на літо, а влаштували в ній недільну школу, курси для неграмотних тощо.

В школі був налагоджений навчальний процес, організовувались різноманітні заходи патріотичного спрямування. Так, 12 березня 1918 р. школу відвідав член ЦР України К. Місевич, який написав про свої враження — «Пробуття в Вашій школі збудили найкращі мрії про будучність нашої неньки України. Дай Бог, щоб Наша Україна вкрилась вся такими зразковими школами». Володимир-Волинська школа ім. Т. Шевченка проіснувала аж до окупації Волині Польщею 1920 р.

***Остання путь націонал-комуніста:
нова поховальна обрядовість в УСРР в 1920–1930-ті рр.***

Єременко Юлія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yu.yeremenko@karazin.ua*

У 1920-х рр. зміна традиційної культурної парадигми в УСРР стала основоположним елементом конструювання нової соціальної реальності. Важливим вектором соціальної політики більшовиків стала трансформація та ідеологізація обрядів життєвого циклу. Однією з найбільш показових обрядових трансформацій була зміна похоронного церемоніалу на такий, що підкреслить інакший статус нової радянської людини. Головною його відмінністю, від імперської візії святково-обрядової культури, стала відмова від релігійних обрядів.

Для радянської людини влада створила «правильний» дискурс смерті, який втілювався у вигляді революційного похорону, рисою якого була перформативність дійства. За визначенням М. Рольфа, радянський режим був «диктатурою, що інсценізує».

В історіографії специфіка та значення червоного похорону висвітлена лише побіжно та переважно через оптику трансформації святково-обрядової культури в цілому (А. Киридон, Т. Гаєвська, Ю. Каганов). Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити динаміку формування радянської поховальної обрядовості в УСРР в 1920–1930-ті рр. на прикладі похорону В. Еллана-Блакитного та М. Хвильового. Джерельну базу дослідження складають законодавчі матеріали, періодичний друк та его-документи. Новизна роботи полягає в тому, що в сучасній історіографії похорон українських націонал-комуністів не досліджено як приклад специфічної радянської візії модерності та практики виключення потенційно небезпечної особи з політичного життя навіть після її смерті. Під час дослідження використано підходи історичної антропології. За висновком Ф. Ар'єса, смерть є одним з елементів колективної свідомості, яка в залежності від зміни цієї свідомості, трансформується у справжнє видовище.

У грудні 1925 року на шпальтах харківських газет з'явився некролог В. Еллана-Блакитного. Його похорон є показовим прикладом зміни культурних парадигм в середині українського суспільства, його індоктринації. Дійсно, церемонія проходила відповідно до нового ідеологічного канону: громадська панихида та почесна варта в залі засідань будівлі ВУЦВК, посмертне нагородження «Орденем Червоного прапора», урочиста хода в супроводі оркестру та відмова від релігійних обрядів. Так відбулося канонічне поховання комуніста, яке мало відрізнялося від похорону російських більшовиків, зокрема й В. Леніна. Поховали партійця на міському кладовищі, біля іподрому, серед могил інших революційних борців. У 1927 році на тому місці постав пам'ятник Блакитному.

На відміну від В. Блакитного, в некролозі М. Хвильового, який застрелився в 1933 р., окрім співчуття, лунали звинувачення в буржуазному націоналізмі. Попри революційність, церемонія була

нетривалою. До почесної варті доєдналися лише найближчі товариші письменника, громадська панихида тривала всього декілька годин, під час траурних промов, прибічники режиму, рішуче засуджували смерть М. Хвильового, а сам він піддався критиці за «націоналістичний ухил». Втім, не обійшлося й без маніфестації, шопенівського маршу та сотні людей, які прийшли попрощатися з письменником. Сьогодні відомо, що серед присутніх були й агенти спецслужб.

Можемо констатувати, що «соціалізація» нових обрядів життєвого циклу, зокрема створення революційного похорону, стала інструментом ідеологічної пропаганди більшовиків протягом 1920-х та 1930-х рр. На прикладі похорону В. Еллана-Блакитного бачимо, що в 1920-х рр. похорон націонал-комуністів відбувався згідно з новою обрядовістю, яку на той час активно обговорювали в публіцистиці, а позитивні конотації підкреслювали статусність революціонера нового типу. У зв'язку з «великим переломом» та зміни вектору ідеологічної роботи в КП(б)У інтерес до нової обрядовості зменшився. У 1930-х рр. більшовики почали активно маркувати українських функціонерів як «ворогів народу». Похорон М. Хвильового є прикладом викреслення українських націонал-комуністів з політичного життя та історичної пам'яті.

***Участь академіка П. Г. Костюка у III Міжнародному симпозиумі
з біоелектрохімії (до 100-річчя вченого)***

Коломієць Марина

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

marinakolomecc@gmail.com

У 2024 р. світова наукова спільнота відзначає 100-річчя від дня народження видатного ученого-фізіолога, засновника наукової школи з молекулярної та клітинної фізіології, директора Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, академіка НАН України Платона Григоровича Костюка (1924–2010). Наукові досягнення П. Г. Костюка високо оцінило міжнародне наукове співтовариство, обравши його дійсним членом Німецької академії природознавців «Леопольдіна»,

Європейської академії «Academia Europaea», АН Чехословаччини та Угорської АН та ін.

Висвітленню професійного зросту П. Г. Костюка і його внеску в розвиток світової науки присвячено низку наукових праць О. О. Мойбенка, В. Ф. Сагача й інших. Однак у дослідженнях не достатньо відображено участь вченого у міжнародному науковому житті, зокрема, його участь у III Міжнародному симпозиумі з біоелектрохімії в Німеччині.

В Інституті архівознавства Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається особовий архівний фонд академіка П. Г. Костюка (ф. № 106), у якому відклялися документи про міжнародну діяльність вченого, у тому числі і його участь у III Міжнародному симпозиумі з біоелектрохімії.

У розвідці ставимо за мету дослідити видовий склад і ступінь інформативності документів з участі науковця у цьому заході.

Для написання тез використано методи аналізу, синтезу, історичний, проблемно-хронологічний, архівознавчий та джерелознавчий.

Вперше до наукового обігу впроваджено документні джерела архіву П. Г. Костюка, які відображають його участь у роботі III Міжнародного симпозиуму з біоелектрохімії, котрий відбувся упродовж 27–31 жовтня 1975 р. у Юліху: запрошення, листи, програма з нотатками вченого, доповідь науковця і звіт.

Організаторами III Міжнародного симпозиуму з біоелектрохімії виступили Центр ядерних досліджень в Юліху й Міжнародний союз теоретичної та прикладної хімії (IUPAC).

Метою форуму був міждисциплінарний діалог провідних біологів, електрохіміків, фізіологів Європи та світу щодо стану, досягнень та перспектив розвитку в царині біоелектрохімії.

Запрошення взяти участь у роботі III Міжнародного симпозиуму з біоелектрохімії П. Г. Костюк отримав 17 травня 1975 р. від Х. В. Нюрнберга, секретаря оргкомітету цього наукового форуму, директора Інституту прикладної фізичної хімії, котрий структурно входив до найбільшого дослідницького осередку Німеччини — Центру ядерних досліджень в Юліху.

У своєму листі секретар форуму повідомляв, що тези доповідей опублікує журнал «Біоелектрохімія та біоенергетика», проживання П. Г. Костюка в готелі «Юліх» терміном з 26 жовтня до 1 листопада 1975 р. та його участь в наукових заходах будуть безкоштовними як для дійсного члена Німецької академії природознавців «Леопольдіна» та члена наукового комітету симпозиуму.

На симпозиумі були присутні 243 учасники, які презентували 56 доповідей. Наукова програма охоплювала такі наукові напрями, як: 1) Електрохімія низькомолекулярних речовин, 2) Електрохімія біомолекул і біополімерів, 3) Біоелектрохімічна методологія і прилади, 4) Електрохімічні явища в мембранах, 5) Транспортування іонів через клітинні мембрани, 6) Електрохімічні функції клітинних систем, 7) Електрохімічна стимуляція диференціювання клітин, 8) Біоелектрохімічна енергетика.

30 жовтня 1975 р. під час секційного засідання «Транспортування іонів через клітинні мембрани» український вчений-фізіолог представив доповідь «Канали зовнішнього струму в мембрані нервової клітини», котра висвітлювала дослідження процесів регуляції електричного потенціалу нервової клітини у межах її вивчення як динамічної рівноважної структури.

Згідно нотаток П. Г. Костюка, знаємо, що він виявив зацікавленість доповідями колег: «Екситони та електронні явища на біологічних інтерфейсах: новий підхід до біоелектронних процесів» Б. Карваллі (Угорщина), «Каталітичне виділення водню протеїном, адсорбованим на ртутному електроді в присутності деяких перехідних металів» І. Ікеди (Японія) і «Поверхневий заряд і кінетика двосайтової йонної транслокації» Дж. Борст-Пауелза (Нідерланди) тощо.

Зі звіту вченого відомо, що він налагодив тісні наукові контакти з О. Крішером (Німеччина), який вивчав проблеми внутрішньоклітинного опору електрично вивільнених клітин і М. Дж. Алленом (Велика Британія), котрий досліджував питання біоелектрохімічної енергетики.

Маючи високий професійний статус, П. Г. Костюк отримав від німецьких колег запрошення взяти участь у науковому симпозиумі

«Дискретність і безперервність», який мав відбутися за рік у Кюлі (Німеччина).

Таким чином, документи архіву П. Г. Костюка розкривають активну міжнародну діяльність українського фізіолога, його дієву співпрацю з європейськими вченими, відображають високий статус вітчизняного дослідника серед міжнародного наукового співтовариства.

Німецький розвідувальний орган «Оріон» у Полтаві

Кузьменко Лідія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lidia.kuzmenko@student.karazin.ua

Друга світова війна залишила в історії Полтави глибокий слід, усі аспекти якого і досі не досліджені повною мірою. Місто було окуповане німцями 18 вересня 1941 року. Нацисти вирішили укріпити його та перетворити на міцний опорний пункт, чому сприяло і вигідне географічне положення. Тож з вересня 1941 року тут дислокувалася Абверкоманда-102, що здійснювала розвідку проти радянських військ Південного та Південно-Західного фронтів. Для підготовки агентури та заслання її у радянський тил було створено підрозділ під кодовою назвою «Оріон». Він прибув у Полтаву наприкінці листопада 1941 року під виглядом військової частини.

Актуальним є дослідження діяльності, мережі установ та особового складу «Оріона» за часів його дислокації у Полтаві. Це питання є малодослідженим, оскільки основну увагу дослідників історії міста у Другу світову привертає насамперед тема партизанського руху та підпільних організацій. Що характерно, у таких дослідженнях наведено досить багато імен та біографій, чого не можна побачити у роботах про особливості німецьких окупаційних структур. Це слід пов'язувати із пропагандою СРСР, адже прославлення героїв війни слугувало засобом до підняття населення на подальші подвиги у різних сферах, виховувало незламність та віру в серцях людей. Водночас імена колаборантів приховувалися.

Історіографію цієї наукової проблеми складають праці, присвячені подіям Другої світової війни на території України в цілому та на Полтавщині зокрема. У першу чергу слід згадати роботу «Полтавщина в роки другої світової війни (1939–1945)» В. Я. Ревеуга та численні монографії і статті В. І. Граба, зокрема «Полтавський Хрестовоздвиженський монастир у роки війни». Важливі відомості стосовно німецького поліцейського апарату та його зв'язку з розвідкою містить «Репресивно-каральна система в Україні 1917–1933». У ході досліджень було використано також низку газетних статей, особливо цінними є інтерв'ю з очевидцями подій.

Джерельну базу роботи становлять документи НКВС: довідки про діяльність німецьких розвідувальних органів «Абверкоманда-102» та «Оріон», списки виявлених НКВС офіційних співробітників розвідувального органу «Оріон». У роботах попередніх дослідників матеріали цих джерел не використовувалися, хоча вони містять велику кількість важливих свідчень і дають змогу з'ясувати низку деталей. Для створення образу окупаційної Полтави у ході дослідження було залучено і візуальні джерела, насамперед фотографії.

Під час роботи було використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, а також спеціальні історичні — історико-порівняльний та класифікації. Методологія дослідження характеризується також міждисциплінарним підходом та дотриманням принципів історизму та об'єктивності.

Отже, «Оріон» перебував у Полтаві з кінця листопада 1941 до початку вересня 1942 року. Йому підпорядковувалися 6 шкіл підготовки агентів різних напрямів: диверсантів, розвідників, радистів. Крім того, діяла лабораторія для підробки та створення фіктивних документів, існували переправні бази для шпигунів. З'ясовано особливості наборів курсантів, імена кількох вербувальників та методи їх роботи, систему навчання, викладацький склад та допоміжний персонал. Прослідковано зв'язки розвідувальної системи та поліцейської, яка слугувала прикриттям т. зв. «пунктів попередньої підготовки агентів». Важливим стало дослідження долі

випускників розвідницьких шкіл, зокрема їх часте перевербування та співпраця з радянською контррозвідкою.

Еволюція образу шахтаря в радянському дискурсі в 1930–1980 рр.

Курганова Діана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

diana.kurhanova@student.karazin.ua

Образ шахтаря був одним із ключових в радянському дискурсі. З середини 1930-х рр. шахтар став символом самовідданої та важкої праці на користь державі. Натомість робітничі страйки та протести були символами розпаду СРСР. Виникає питання якою була внутрішня динаміка цього образу, як він еволюціонував чи змінювався протягом радянських часів. Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію образу шахтаря в 1930–1980 рр.

Історіографію можна розділити за хронологічним принципом: радянська та сучасна. Радянська історіографія показувала шахтарів, як борців за соціалістичну економіку. Сучасні дослідники (В. Куліков, І. Склокіна, В. Бонелл), акцентують увагу на проблематику, як влада створювала та контролювала образ робітника, підсилювала патріотичні настрої та виховувала вірність ідеології через плакати з лозунгами та інше.

У період сталінізму пропагандистська спрямованість була сфокусована на державі, а не на працівниках. Образ шахтаря в радянському дискурсі показував його високу працьовитість, силу, відвагу та готовність самопожертви на благо батьківщини. У 1935 р. маємо приклад, як радянська пропаганда представляла вчинок О. Стаханова, коли він реорганізував свою роботу і таким чином збільшив видобуток вугілля до рекордного рівня. Невдовзі було розпочато масштабну кампанію із заохочення працівників до підвищення продуктивності праці та перевищення квот. На той час, ця кампанія сприяла створенню зразкового робітника та «нової радянської людини».

У 1960-ті роки позитивне визначення робітника в СРСР, зокрема шахтаря, як представника робітничої еліти, викликало високий ступінь гордості серед жителів Донбасу. Попри те, що умови праці та життя можливо відрізнялися від офіційно проголошених ідеалів, статус робітника в ієрархії соціалістичних цінностей надавав йому винятковий статус. Очевидно, глибока повага до шахтарської професії стала основою для розвитку самосвідомості та гідності серед працівників галузі на Донбасі в пізньому періоді радянської історії. Це призвело до того, що робітники самі вважали себе героями індустріальної ери, здобуваючи визнання в очах своїх співгромадян.

В 1980-х роках умови життя і праці шахтарів гірників різко погіршилася. Через це у шахтарських регіонах, де був великий дефіцит продовольчих і промислових товарів, що стало причиною масштабних страйків. У ході політичного етапу донецьких страйків виявилася збіжність у прагненнях гірничих колективів та постулатів української національно-демократичної інтелігенції, яка об'єдналася під егідою Народного Руху України за перебудову в кінці 1989 року. Обидва соціальних середовища почали активно працювати на досягнення суверенізації політично-господарського та культурного життя в Україні. Ці події призвели до того, що образ представників еліти еволюціонував в страйкарів протестувальників.

На підставі дослідження теми, можна зробити висновок, що образ шахтаря дійсно змінювався за період з 1930-х по 1980-ті рр. Відзначимо, що створена ідеологічна концепція «героїчної праці» мала прагматичну мету: мобілізацію робочої сили для гірничої галузі та підвищення продуктивності шахтарів. «Культ праці» служив моральним стимулом для трудящих. Пропагандистські зображення наголошували на гордості гірників за свою працю та привертати увагу до їхніх конкретних шахт. Створений радянськими ЗМІ образ «шахтаря-героя» слугував прикладом, за яким робітникам слід було рухатися, і визначав успішність їхньої праці. Відповідати цьому еталону означало отримання «соціального капіталу».

**Радянські журнали для жінок 1950–1980-х років
як інструмент конструювання жіночих образів**

Омелюх Ірина

Львівський національний університет імені Івана Франка

ir98omeliukh@gmail.com

Періодична преса в СРСР завжди відігравала помітну роль в партійній пропаганді. Централізовані й контрольовані владою видання здійснювали основну роботу з поширення в маси державної ідеології, виступали головним транслятором офіційної інформації, а також схвалених партією наративів. Опубліковані в цих виданнях матеріали відбивали офіційний дискурс щодо різних суспільних сфер, диктуючи норми поведінки й мислення, формуючи суспільні ідеали й стереотипи, зокрема й щодо жінок. Як саме на сторінках періодики здійснювалося конструювання жіночих образів, спробуємо розглянути на прикладі радянських журналів для жінок 1950–1980-х років.

Проблема радянської жіночої періодики та поширюваних нею жіночих образів є предметом вивчення переважно мовознавців й дослідників-пресознавців, дещо рідше — істориків. Серед них варто виділити наукові розвідки О. Поди, М. Мамич, В. Романенка, Л. М'якоход, Н. Толстякової та деяких інших дослідників, які висвітлили окремі аспекти жіночих образів й ґендерних стереотипів щодо жінок в журнальній періодиці СРСР.

Жіночі журнали, на аналізі яких будується наше повідомлення, представлені часописами «Работница» та «Советская женщина» — двома схожими за своїм жанровим наповненням щомісячними суспільно-політичними та публіцистично-художніми журналами, які масовим накладом виходили у всіх республіках колишнього СРСР, а також україномовним аналогом останнього — журналом «Радянська жінка», що виходив сучасно в УРСР, починаючи з 1946 року.

Ці журнали, що були чи не єдиними в СРСР виданнями для жінок, швидко здобули успіх читацької аудиторії: відносно різноманітні тем, жанрів, корисні в практичному сенсі матеріали, попри очевидну заідеологізованість публікацій, посприяли перетворенню їх не просто

на доступну цікаву літературу для жінок, а й свого роду канал комунікації між ними, соціалізації й артикуляції своїх інтересів.

З іншого боку, ці видання стали одним із найвпливовіших інструментів конструювання жіночих образів в межах офіційного радянського дискурсу. Десятиліттями вони творили ідеалізовану жіночність, що відображала стереотипні уявлення про жінок й різні очікування щодо їхніх суспільних ролей, поведінки й зовнішнього вигляду. Такий жіночий ідеал творився в контексті двох парадигм — жіночої емансипованості й традиційної жіночності, поєднуючи в собі образ жінки, вільної й рівної в правах із чоловіком, жінки-трудівниці — активної й старанної, котра самовіддано працює у всіх сферах «народного господарства» «на благо рідної держави» й образ матері, на яку покладалася місія виховання майбутніх громадян радянської держави.

Здебільшого жіночий «ідеал» творився як збірний образ. Та все ж у різні періоди спостерігалася пріоритетність у пропагуванні окремих його складових, що, вочевидь, пояснюється потребами часу, особливостями політичного й економічного становища радянської держави. Так, найбільше публікацій, присвячених жіночій зайнятості на виробництві спостерігалася у 1950–1960-ті роки, що, очевидно, було пов'язано з індустріальним будівництвом і потребою мобілізації жінок у виробництво. Тоді як 1970–1980-ті роки, що позначилася стрімким падінням народжуваності та демографічною кризою, характеризувалися зростанням зацікавлення до тем материнства, виховання дітей, «повернення» жінки в сім'ю.

Загалом, ці та інші жіночі образи, культивовані у радянській жіночій пресі, функціонували своєрідними орієнтирами для читачок, спонукаючи їх спрямовувати власні зусилля на розв'язання конкретних соціальних та економічних завдань. Крім того, сконструйовані образи, завжди позитивні й героїзовані, ефективно використовувалися у пропагандистській риторичній демонстрації вигідного іміджу радянської держави.

Голодомор 1932–1933-их років: «іраціональний простір “травми”»**Спасьонова Єлізавета**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yelizaveta.spasonova@student.karazin.ua*

Актуальність полягає у відображенні сутності Голодомору не тільки як явища минулого, що потребує пам'яті та акту скорботи, а як явища, що є транспоколінневим та безпосередньо впливає на людину, і, отже, на суспільство загалом.

Новизна. Питання історичної травми Голодомору в українській історичній науці розглядали В. Огієнко, В. Додонова, П. Горностай, О. Кісь та ін., однак наративи жертв та свідків у концепті «історичної травми» (як явища, що має трансгенераційну природу) розглянуті побічно. Окрім того, первинні образи та наративи жертв є важливими для подальших досліджень у ракурсі студій травми, оскільки дають змогу виявити основні психологічні особливості. У свою чергу, історична травма існує як явище, яке можна розглядати у різних розрізах: студії пам'яті, дотична до них політика мультикультуралізму (або перерозподілу); психоаналітичні студії, які перетинаються із проблемою свідоцтва жертв або тих, хто скоював злочин.

Український історик В. Огієнко пропонує розглядати історичну травму Голодомору з трьох позицій, найважливішою з яких є перші репрезентації події, яка стала травмою для суспільства: наративи жертв та свідків. Саме розуміння цього аспекту дає можливість подальших досліджень у напрямку студій травми. Проте, у рамках цієї наукової роботи висвітлити усі необхідні аспекти задля зображення історичної травми не є можливим, тому пропонуємо зосередитися саме на свідоцтвах жертв та описі відповідних образів, що створюють сенс.

Метою даної роботи є виявлення травматичного дискурсу Голодомору, на основі первинних репрезентацій, що відображені у наративах жертв, свідків та народній творчості, зміст яких полягає у словах, змісті, речах та ритуалах, а розповідь про минуле стає «системою координат» — позиція жертви та свідка; при цьому біографія та ідентичність є нерозривними без історії про травму.

Завдання:

По-перше, висвітлити теоретико-методологічні аспекти дослідження історичної травми та продемонструвати варіативність дефініцій.

По-друге, виявити особливості дослідження історичної травми у контексті студій травми, що залучають психоаналітичний дискурс.

По-третє, проаналізувати свідоцтва жертв Голодомору та їх наративи.

По-четверте, спробувати зробити висновки про те, які елементи «травми» могли стати трансгенераційними.

Історіографію дослідження складають праці різного спрямування: як і тих, хто активно підтримує розуміння «історичної травми» у психоаналітичному дискурсі, так і тих, хто виступає виключно за розуміння пам'яті, як і травми, сконструйованими явищами. Інший блок праць складають соціологічні та психоаналітичні, які прямо чи опосередковано підтверджують наявність трансгенераційних тенденцій. Зокрема, можемо виокремити К. Карут, Ж. Лакан, Д. ЛаКапра, М. Хірш, О. Кісь, В. Огієнко; Дж. Александера, Б. Гізена, В. Додонова; Б. Безо та С. Маггі.

Об'єкт: Травматичний сенс Голодомору (1932–1933-их років)

Предмет: Історична травма Голодомору 1932–1933-их років у наративах та особистих спогадах жертв.

Джерельна база становить щоденники (Дороти Федербуш, вчителя Олексія Наливайка, комсомольця М. К. Синькова) та свідчення очевидців «Свідчення про Голодомор» («Святиня і голодомор»: Свідчення очевидців).

Первинні репрезентації травми Голодомору надають змогу осмислити її у структуалістському, постструктуалістському та фемінологічному підходах. Зокрема, К. Карут, що акцентує увагу на психоаналітичному ядрі, постулює те, що травма — це не тільки витіснення спогадів та аберації пам'яті, а й дисоціації. Адже, «травма — це історія того, хто вижив, який свідчить не тільки про свій досвід, але й про досвід іншого, бо надає йому голос».

Проблемними питаннями є існування «травми», оскільки травма — явище, яке неможливо артикулювати. Тому радше «символічна матриця» Голодомору полягає не в репрезентації травми як такої, оскільки травма полягає у неможливості зрозуміти її; а в скорботі, яка є відповіддю на стан Іншого (дисоціація). А. Ассман, посилаючись на роботи Б. Гізена стверджує, що «провина глядачів, на відміну від виконавців, є вирішальним транспоколенневим, латентним і тому відповідальним за ідентичність елементом». Наприклад, Brent Bezota та Стефанія Маггі, інтерв'ювавши 15 українських родин, зазначають про те, що вивчені паттерни поведінки, зокрема традиція переїдання, є поколінневими.

Іншим важливим моментом є те, що подія, яка травмує перебуває поза межами людського досвіду, тому в людській свідомості повинні існувати два уявлені стани — максимально негативний та позитивний (Ж. Лакан). Так, В. Огієнко зазначає, що селяни у своїй уяві як негатив маркували опір колективізації, як позитив — «відкрити клітку». Також, у вірші вчителя Олексія Наливайка можемо простежити порівняння голоду та батога; батіг виступає уособленням непокорення, таким чином встановлюється взаємозв'язок голод — покарання, а не цілеспрямований злочин. Тим можна пояснити, як люди, які зазнали голодомор мають подвійну або суто радянську ідентичність. Звісно, це не анулює впливу інформаційного поля, тому такі аспекти радше накладаються та закріплюються.

Можемо також відзначити такі важливі елементи, які простежуються у щоденниках жертв — розрив між реальністю та радянськими соціалістичними гаслами; аморальність, загальна апатія, страх.

***Репрезентація образів Польщі та поляків
в шкільних підручниках з історії України***

Токар Владислав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

tokarvlad1008@gmail.com

Дослідження має на меті розглянути й проаналізувати репрезентацію Польщі та поляків в українській шкільній літературі

1990-х рр. – 2020-х рр. Підручники якнайкраще показують зміни та основні тенденції в історичній політиці держави. Шкільна історична освіта формує уявлення про минуле та, як не дивно, майбутнє.

Актуальність полягає в тому, що репрезентація образів сусідніх країн і народів впливає прямо на взаємовідносини через сприйняття один одного. Історія доволі активно інструменталізується політиками й громадянським суспільством у багатьох сферах (політика, суспільні дискусії й обговорення, програми, проекти тощо). Історична сфера має важливе значення як для України, так і для Польщі. Ба більше, історія для України відіграє мобілізаційну функцію в контексті російсько-української війни та загальної «декомунізації / дерусифікації». Вона ж є складовою міждержавних відносин і співпраці з Польщею, яка є важливим партнером, союзником у війні та українським адвокатом.

У ході написання роботи було використано підручники з історії України, затверджені Міністерство освіти і науки України.

Методи дослідження полягали в підрахунку позитивних і негативних згадок ключових слів (Польща, поляк, польський) в шкільних підручниках з історії України. Також було проаналізовано загальне висвітлення тем польсько-української історії.

Значення: Дослідження дає можливість зрозуміти особливості багатьох моментів репрезентації образів Польщі та поляків у шкільних підручниках з історії України.

Аналіз може допомогти з розумінням причин побутування чималої кількості стереотипів щодо західного сусіда в українському суспільстві.

Зміна підходів щодо висвітлення польсько-української історії в українській шкільній історичній освіті тягне за собою перегляд всієї програми, яка наслідує застарілу історіографічну традицію кінця 19 ст. – початку 20 ст.

Аналіз підручників показав еволюцію змін репрезентації образів Польщі, поляків і польськості впродовж трьох десятиліть. Підручники з історії України 1990-х рр. зберігали народницькі та російсько-радянські підходи до висвітлення польсько-української

історії. Можна сказати, що автори підручників формують вкрай негативні образи, які асоціюються з колонізаторством, агресією, пануванням та ворожістю.

Репрезентація Польщі та поляків в українських підручниках 2000-х рр. – 2010-х рр. зберігає попередні тенденції. Історія українсько-польських відносин показується тільки в контексті постійного протистояння. На жаль, автори підручників ніяк не розглядають мирне співіснування та взаємовпливів між представниками українського та польського народів.

Аналіз образів Польщі та поляків в українських шкільних підручниках 2010-х рр. – 2020-х рр. показав, що історія українсько-польського співіснування репрезентується негативно. Хоча й треба зазначити, що в підручниках, виданих в 2010-х рр. – 2020-х рр., російсько-радянські і народницькі наративи, етноцентричні конотації не є настільки помітними.

Позитивна репрезентація образу стосується більше сучасної Польщі. У текстах підручників наголошується, що польська влада першою визнала незалежність України. Автори підкреслюють українсько-польську співпрацю в багатьох сферах.

У 2022 р. було прийнято оновлену навчальну програму для 6-9 та 10-11 класів. На сайті Міністерства освіти і науки Україна зазначено: «Перегляд та оновлення змісту навчальних програм загальної середньої освіти — це відповідь на виклики, які виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України».

Найбільшим нововведенням є частковий відхід від анахронізмів, коли донаціональна історія розглядається через національну модерну призму. Зміни були здійснені з урахування нових історіографічних напрацювань, в які входить репрезентація образів Польщі та поляків, історія українсько-польського співіснування.

Історична політика посідає важливе місце в міждержавних відносинах України та Польщі.

Іще з 1990-х рр. розпочалася співпраця в історичній сфері. Це стосувалося насамперед шкільної освіти. Задля цього була створена українсько-польська комісія з укладання підручників, метою якої стало унеможливити формування ворожого образу одне одного.

За ці десятиліття відбулися певні зсуви в репрезентації образів Польщі та поляків. Очевидно, що на це впливає внесок польської влади в підтримку України та російсько-українська війна, початок якої став поштовхом для декомунізації й дерусифікації.

Середньовічна та ранньомодерна історія вдало інструменталізується українськими агентами та акторами політики пам'яті. Хоча до повномасштабного вторгнення висвітлення цих тем у шкільній освіті зазнало малих змін. Проте в 2022 р. було прийнято оновлену навчальну програму з історії України, в якій сталися значні зміни в репрезентації образів Польщі та поляків.

***Репрезентація військових командирів Другої світової війни
у топоніміці українських міст у 1944–2024 рр.***

Чегринець Святослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

cegrinecs03@gmail.com

Наукова проблема полягає в тому, що ідентичності жителів міст та регіонів можуть бути детерміновані міським простором, однак від того яким буде цей простір (пам'ятники, меморіальні комплекси, пам'ятні дошки, об'єкти топоніміки), яку ідеологію та образи він ретранслює може залежати свідомість та ідентичність його жителів. Новизна та актуальність дослідження полягає в тому, що в даній роботі порівняно військові образи об'єктів топоніміки ключових регіональних міст Заходу з одного боку та Півдня та Сходу України з іншого (Львів, Ужгород, Чернівці, Харків, Донецьк, Дніпро, Запоріжжя та Одеса) які протягом десятиліть репрезентували різні моделі ідентичності. Історіографічна база представлена двома групами робіт. Перша

ретранслює історію цих міст під час Другої світової війни та військових командувачів часів цієї війни, а друга це політика пам'яті у цих містах, в першу чергу праці дослідниць І. Склокіної та С. Набок. Джерела представлені офіційними реєстрами об'єктів топоніміки цих міст та місцевими електронними порталами, з описом вулиць. У дослідженні використано методологію *memory studies*, а також сформовано бази даних по містам та проведено компаративний аналіз пам'ятників та меморіальних місць.

У містах Заходу України (Львові, Ужгороді, Чернівцях), Півдня та Сходу України (Харків, Донецьк, Дніпро, Запоріжжя, Одеса) процес репрезентації пам'яті про Другу світову розпочався вже у 1940-х рр. (основна частина з 1960-х рр.). За радянських часів механізм створення образів війни був однаковий в усіх вищезгаданих регіонах України: топоніміка про Другу світову війну ретранслювала виключно її радянський наратив. Домінуючим військовим образом, який виконував об'єднуючу функцію суспільства була Червона армія та її очільники. Однак, кардинально змінилися тенденції після 1991 р. У період Незалежності, в той час у таких містах як Харків, Донецьк, Дніпро, Запоріжжя та Одеса продовжили тиражувати радянський наратив війни, домінували виразником Червоної армії, то у Львові, Ужгороді та Чернівцях відбувся процес заміщення об'єктів топоніміки: демонтаж образів очільників Червоної армії та встановлення образів головнокомандувачів УПА, «Карпатської січі» та ін.

Результати сформованої бази даних дозволяють встановити, що образи військових командирів Червоної Армії у Харкові складають 21 %, Донецьку — 43 %, Дніпрі — 16 %, Запоріжжі — 24 %, Одесі — 32 %. При цьому треба відзначити, що за часів Незалежності їхня частка практично не змінювалася. В той же час, станом на 1991 р. у Львові частка військового керівництва Червоної армії складала 46 %, в Ужгороді — 35 %, і Чернівцях — 61 %. Однак, майже всі вони були перейменовані у 1990-х рр., (останні у 2010-х рр.). Необхідно відзначити, що командний склад Червоної армії представлено різноманітною кількістю військових звань та рангів: маршали, лейтенанти, генерали,

офіцери, старші сержанти, генерал-лейтинанти, командири, генерал-полковники, адмірали та ін. В той же час, у радянській пропаганді образ військового командира це образ, що підіймає солдат в атаку, а разом з ними і суспільство. Оскільки в СРСР культивувалася саме «Вітчизняна» війна, то образ командира, який закликає вперед, виконує роль наповнення людей ненавистю до ворогів. Фактично військовий командир це мобілізуючий символ у кривавій жорстокій війні. Таким чином, його образ знайшов своє відображення, у тому числі, серед об'єктів топоніміки.

У той же час, у період Незалежності у Львові, Ужгороді та Чернівцях на заміну ліквідованим образам військовокомандувачів Червоної армії були створені об'єкти топоніміки на честь лідерів УПА, організації «Карпатська Січ» та інших українських національно-визвольних рухів. Станом на 2024 р. у Львові серед об'єктів топоніміки на образи очільників українських військових формувань припадає 42 %, в Ужгороді 25 %, а у Чернівцях 37 %. Власне під час формування пантеону «народних героїв» у 2000 та 2010-х рр. там ключові місця зайняли радянські військові генерали Другої світової війни. Однак серед них також серед них були Роман Шухевич та члени УПА. Водночас образ воїна як у офіційному пантеоні, так і в «народному рейтингу» видатних українців не зазнав значних трансформацій за останні роки, хіба що зросла роль ватажків УПА.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що за радянських часів міста Заходу України (Львові, Ужгороді, Чернівцях) та Південного Сходу України (Харків, Донецьк, Дніпро, Запоріжжя, Одеса) ретранслювали лише образи лише радянського військового керівництва серед об'єктів топоніміки. Однак, починаючи з 1990-х рр. вищезгадані міста Західної України почали процес ліквідації назв на честь радянських військових, створюючи замість них об'єкти топоніміки на честь лідерів військових формувань українського визвольного руху. В той час як міста Півдня та Сходу України зберегли радянські образи. Це зробило внесок у «розкол України» на умовно національно-патріотичний Захід та проросійсько-радянський Південь та Схід.

В останньому у 2014 р. проходили проросійські акції «російської весни», а Донецьк (де їх частка була найбільша) підтримав російську окупацію.

РОЗДІЛ ІХ
ІСТОРІЯ
СЛОБОЖАНЩИНИ

**Подвірний перепис населення слобідських полків
майора М. Хрущова 1732 р. як історичне джерело**

Воротинцева Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

helenahr88@gmail.com

Становлення Слобідської України як історико-географічного регіону розпочалося в середині XVII ст. після масових переселень на ці території козаків та селян з Гетьманщини. В результаті проведення військової реформи Олексія Михайловича 1657–58 рр. було сформовано Белгородський розряд, що вплинуло на структуру південних служилих міст і започаткувало утворення слобідських козацьких полків: Харківського, Ізюмського, Сумського, Охтирського, Острогозького (Рибинського), Балаклійського та Зміївського (останні два існували в період між 1660–70 рр.).

Завдяки системі приказного діловодства слобідські полки вже на початку свого існування потрапили під пильний бюрократичний контроль підданих. Перші статистичні дані зафіксовано у книзі Белгородського розряду за 1667 р., де приведено імена полковників та загальну кількість черкас разом із дітьми. Після реформ Петра I з удосконалення системи обліку податних станів населення та введення ревізій в 1719–22 рр. на Слобожанщині проводилися переписи служилих людей, «підданих малоросіян», «підданих» і «монастирських» черкас. З початком будівництва Української лінії уряд зіштовхнувся з проблемою нестачі робочих рук. В 1732 р. імператриця Анна Іоанівна видала указ про «перепис Малоросіян та Слобідських полків у Белгородській губернії». Для проведення перепису було назначено лейб-гвардії Семенівського полку майора Михайла Хрущова.

Історіографія дослідження представлена працями Філарета (Гумілевського), Д. І. Багалія, В. М. Кабузана, А. Г. Слюсарського, Д. В. Журавльова, В. Л. Маслійчука та ін. Однак до цього часу питання щодо особливостей організації проведення та фіксації результатів перепису 1732 р. в наукових студіях спеціально не підіймалося.

Джерельну базу дослідження складають інструкції щодо організації перепису, опубліковані у «Повному зібранні законів Російської імперії»,

та фінальні відомості подвірного перепису чотирьох слобідських полків, що зберігаються в фондах полкових канцелярій Центрального Державного історичного архіву м. Києва. Про місцезнаходження матеріалів перепису Острогозького полку дані відсутні. У фонді 1782 (Комісія про слобідські полки, м. Острогозьк) ЦДІАК знаходяться тільки списки переселенців з інших полків та Гетьманщини до Воронежської губернії в різні роки, а також перепис циган Острогозького полку за 1764 р.

Згідно з царським указом від 20 червня 1732 р., перепис мав розпочатися з обліку українців, які проживали на території Белгородської губернії, та завершитися до вересня того ж року. Перед проведенням перепису відповідальні особи мали оголосити про те, щоб слобожани не боялися і не залишали своїх поселень. Для заспокоєння населення оголошувалось, що податків з них брати не будуть. Уряд мав на меті зібрати відомості про козаків, їх підсусідків і підданих в слобідських полках. Якщо ж серед них траплялися «великоросійські селяни», то переписчикам необхідно було дізнатися, як давно вони переселилися і звідки.

Подвірні переписи Харківського, Сумського, Охтирського та Ізюмського полків починаються з алфавітного покажчика населених пунктів. Формуляр складається з назви населеного пункту, безпосередньо перепису населення, інформації щодо наявності школи, церкви та дати заснування поселення. Облік населення вівся за традиційною ієрархією: спочатку зазначалися відомості про полкову старшину, далі переписувались (подвірно) козаки, козачі підпомічники, їхні родичі, сусіди, підсусідки, робітники, церковнослужителі, школярі. Персональні дані представлені прізвищем, ім'ям, по батькові, віком. В окремих випадках зустрічаються примітки «старий», «німецький», «сліпий» тощо.

В результаті було виявлено, що кількість козаків у полках значно скоротилася (в порівнянні з даними першої ревізії) і значна їх кількість перейшла у стан підданих, тому вже наприкінці грудня 1732 р. було видано маніфест про приведення полків у «найкращий стан». Безпосереднім результатом перепису стала реформа Олексія Шаховського.

Таким чином, матеріали подвірного перепису 1732 р. є цінним джерелом з соціальної історії та демографії Слобідської України першої третини XVIII ст. Залучення матеріалів до наукового обігу дозволить поглибити студювання з генеалогії, антропоніміки та історичного краєзнавства. Вивчення еволюції формуляру та принципів проведення процедури перепису, у порівнянні з іншими масовими джерелами, є перспективним у контексті вивчення історії бюрократії та діловодства.

***Перша столиця соціалістичної України:
економічний та культурний розвиток***

Гіль Марія

Харківський університетський ліцей

maria7777gil@gmail.com

Перша столиця УРСР відіграла значну роль на початку становлення соціалістичної України. Харків став першим містом, яке захопили більшовики в грудні 1917 р. Саме тут 10 березня 1919 р. було проголошено створення Української Соціалістичної Радянської Республіки, і саме це місто стало першою її столицею. І за будь-яких обставин місто залишається одним із центрів української культури.

Період з кінця 1919 р., після призначення столицею Харків та до середини 1934 р. неодмінно відноситься до найбільш важкого, але водночас найбільш насиченого різноманітними подіями часу за всю історію. Місто зазнало значного економічного розвитку та розширення. Обсяг виробництва в Харкові з 1919 по 1934 р. зріс у дванадцять разів. У місті також активно розвивалась торгівля, транспорт, будівництво, освіта, активно створюються заклади мистецтва та культури. Серед основних підприємств, які сприяли розвитку Харкова в цей період, були Харківський тракторний завод, Турбогенераторний завод, Верстатобудівний завод і Електротехнічний завод. У цю ж фазу виробництво промислової продукції зросло в 18,5 рази та робітники становили 52 % населення Харкова. Зазначимо, що населення Харкова, як потужного центру промислового машинобудування,

столиці України, порівняно з іншими містами, зростало інтенсивніше. Цьому сприяли такі фактори, як поліпшення умов проживання, харчування, збільшення бюджету сім'ї, створення соціальної інфраструктури. Це позитивно вплинуло на народжуваність дітей, а також приваблювало працівників підприємств з інших регіонів. В цей час у місті проходить бурхливий процес будівництва.

Харків став центром української освіти, культури та мистецтва. В цей час було відкрито низку вищих навчальних закладів: авіаційний, автошляховий, інженерно-економічний інститути та інші. Також в 1924 р. почала функціонувати перша в Україні радіостанція. У свою чергу також згадаємо що у 1926 р. до Харкова з Києва переїхав Державний український драматичний театр «Березіль» (з 1935 р. — Харківський драматичний театр ім. Т. Шевченка) під керівництвом режисера-реформатора Леся Курбаса. Початок діяльності «Березіль» у Харкові розглядається як новий етап розвитку не лише цього колективу, а й усього українського театру. Разом з тим, Курбас зустрів у Харкові потужних опонентів, які звинуватили його в націоналізмі і сприяли відстороненню від керівництва театром. У цей час у Харкові театрів було чимало. Уже в 1927 р. тут працювали три українські театри: «Веселий пролетар», «Народний» і «Театр для дітей». Крім того виступали й три російські театри (Червонозаводський, ХОРПС, Пролеткульту). У місті також діяли «Єврейський театр» та «Театр опери та балету».

Вкрай вдало вписаний у міський силует авангардний архітектурний стиль перетворює Харків на столицю конструктивізму. У місті живуть і працюють відомі композитори, письменники, режисери. Харків визначався помітною конструктивістською архітектурою, яка втілена не тільки в окремих будівлях, але і в архітектурних комплексах. Однією з найвідоміших будівель у стилі конструктивізму у Харкові є Держпром, який був першим радянським 13-поверховим хмарочосом. У стилі конструктивізму зведено також район Харківського тракторного заводу, Головоштамту, кооперативні будинки, найвідомішим з яких став будинок «Слово». Однак деякі споруди, створені як конструктивістські, внаслідок післявоєнної реконструкції втратили свій первинний вигляд.

Але все змінилось в той час, коли села Слобожанщини потерпали від колективізації та штучно створеного голоду 1932–1933 рр. У Харкові почалася хвиля репресій проти української інтелігенції. Будинок «Слово» став одним із символів знищеної епохи, пізніше відомого як «Розстріляне Відродження». Ця будівля стала притулком, в якому жили Павло Тичина, Остап Вишня, Микола Куліш, Лесь Курбас, Наталя Ужвій та інші. Проте потім перетворилася на справжню пастку для діячів культури. У травні 1933 р. першим з мешканців заарештували поета, письменника і драматурга М. Ялового. Того ж місяця покінчив життя самогубством його сусід і друг, письменник М. Хвильовий, автор цензурного памфлету «Україна чи Малоросія?».

Таким чином, незважаючи на численні складнощі, політичні, організаційні та інші ускладнення, чималих успіхів в освіті, науці, культурі та промисловості місто досягло саме в розглянутий період. Харків зумів продуктивно використати статус столиці, перетворившись на один із найбільших центрів країни. Зрештою історія Харкова являє собою складний ряд подій, які свідчать про його важливе значення в становленні та розвитку не тільки самого міста а також соціалістичної України.

***Розвиток освіти у 20 – 40 рр. СРСР на прикладі
Харківського університету***

Гулай Ярослав

Харківський університетський ліцей

jarrrik777@gmail.com

Розвиток освіти в УРСР: на першому етапі розвитку освіти був пов'язаний з боротьбою з безграмотністю. В становленні освітніх навчальних закладів велику роль грали викладачі та студенти Харківського університету.

Зініціативи Харківського товариства грамотності почали відкриватися перші школи ліквідації неписьменності, у створенні яких важливу роль відігравали викладачі, студенти університету. Держава створювала дитбудинки, трудові комуні та ін. заклади, якими були охоплені

безпритульні. Прикладом вирішення цього питання у Харкові стала колонія ім. Горького та трудова комуна ім. Дзержинського, керівником яких тривалий час був А. С. Макаренка; на 1926–1928 року належить курязький період його діяльності, а на 1927–1935 — харківський на Харківщині працювало 840 лікбезів. Вже до 1934 р. неписьменність майже повністю було ліквідовано. 1930-ті роки характеризуються розвитком системи середніх шкіл. У 1932 році на Харківщині було організовано 22 школи, а вже у 1939/40 навчальному році таких шкіл стало 242. Не зважаючи на негаразди, університетська історія відзначається видатними вихованцями цього періоду та науковими відкриттями світового рівня. Подальші події, які відбулися в країні, змінили життя університету. Цей період характеризується перериванням навчання, зменшенням студентського контингенту, погіршенням матеріального становища університету та умов життя його співробітників, в тому числі їхніми арештами. Частина студентів та професорів підтримували більшовиків. Частина університетської молоді пішли добровольцями до армії генерала Денікіна. Зокрема, представник четвертого покоління астрономічної династії, вихованець фізико-математичного факультету Отто Людвіг Струве. У грудні 1919 р. вчені Харківського університету і інших навчальних закладів Харкова звернулися до вчених Заходу зі своїм зверненням: «Обращение русской профессуры ученым Запада», в якому підкреслювалося негативні наслідки більшовицької політики щодо освіти. В грудні 1919 р. в Харкові остаточно встановилася радянська влада. На базі університету спочатку з'являється Академія теоретичних знань, а згодом Харківський інститут народної освіти. Розпочинається епоха модернізації вищої освіти, втілення в життя якої стали збільшення серед студентів вихідців із селян і робітників. Соціальне походження бажаючих вступити до університету стає найголовнішою підставою.

З метою відновлення фахової освіти та фундаментальних наук у 1933 р. постановою Раднаркому СРСР відновлюються університети. Зокрема, Харківський державний університет відновлено в межах семи факультетів. За дуже короткий час університет став потужним науковим центром. В цьому інституті вперше в Радянському Союзі

була створена криогенна лабораторія під. У 1932 р. А. Вальтер та К. Синельников вперше в Радянському Союзі розщепили ядро атома літію. Основою для створення більшості вузів міста став університет. У 1920 р. на базі Юридичного факультету університету виникає Інститут народного господарства. вони стали основою Харківської медичної академії. Розвиток освіти у Харкові в роки радянської влади, зокрема в Харківському університеті, був відзначений низкою випробувань періоду буремних 20–40-х рр. Університет продовжував виховувати видатних вчених та здійснювати важливі відкриття навіть у найскладніших умовах.

З першого етапу розвитку освіти в УРСР видно, що боротьба з безграмотністю відіграла ключову роль, а Харківський університет ініціював відкриття шкіл ліквідації неписьменності. Розвиток освіти в Харкові під радянською владою переживав випробування та переривання, але не зупинявся, просуваючись вперед через важкі умови. Університет зберігав свою роль у вихованні вчених та здійсненні наукових відкриттів, показуючи стійкість та відданість освітній місії.

Захист нерухомої культурної спадщини Харківщини під час російсько-української війни

Єрмак Єгор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ermakegor22222@gmail.com

Від 2014 р., внаслідок російської військової агресії, культурна спадщина України зазнає значних пошкоджень і руйнувань. На сьогодні МКІП підтвердило, що в Україні 902 об'єкти культурної спадщини було пошкоджено або зруйновано внаслідок війни після 24 лютого 2022 р. (234 в Харківській обл.), Ukrainian Heritage Monitoring Lab — 784 (403), ЮНЕСКО — 341 (56). Слід враховувати, що культурна спадщина України продовжує зазнавати втрат, зокрема Харківщина вважається одним із найбільш постраждалих регіонів.

Мета дослідження — схарактеризувати основні принципи та технології захисту нерухомої культурної спадщини Харківської області під час російсько-української війни.

Джерельна база дослідження включає кілька груп джерел: 1) нормативно-правові документи; 2) повідомлення в ЗМІ та соціальних мережах; 3) дані офіційного та громадського моніторингу культурної спадщини.

Досліджувані питання знайшли певне висвітлення в науковій літературі (М. Міщенко, М. Охріменко, О. Рішняк, Є. Рачков та ін.). Крім того, сьогодні існує низка наукових та громадських ініціатив, присвячених моніторингу пошкоджених або зруйнованими об'єктів культурної спадщини України (наприклад, Ukrainian Heritage Monitoring Lab, Штаб порятунку спадщини, проєкт «МІСТО І ВІЙНА» та ін.).

Від 24 лютого 2022 р. для захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини Харківщини використовуються різноманітні принципи та технології. Наприклад, деякі пам'ятники Харкова огорожено захисними конструкціями з вогнетривких матеріалів, мішків з піском і фанерних щитів (наприклад, пам'ятники Т. Г. Шевченку, засновникам Харкова, Незалежності «Україна, що летить»). Деякі захищені таким чином пам'ятники не мають офіційного статусу об'єктів культурної спадщини, проте є важливими для міської спільноти. Своєю чергою дверні та віконні пройоми історичних будівель, що зазнали пошкоджень, укріплюють фанерними щитами для захисту від можливих повторних уламкових попадань (наприклад, будівля Харківської міської ради, будівлі вишів). Водночас чимало історичних будівель не було жодним чином захищено, деякі з них зазнали серйозних пошкоджень внаслідок російських обстрілів.

Загалом система охорони нерухомої культурної спадщини в Харківській області зіткнулася з численними викликами під час російсько-української війни. Наприклад, у березні 2022 р. російськими військовими було знищено будівлю Ізюмського ліцею № 4, 7 травня 2022 р. — Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка; 20 травня 2022 р. — Палацу Культури у м. Лозова, 25 квітня 2023 р. — Куп'янського краєзнавчого музею тощо.

Корисним для Харківської області може стати досвід захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини та культурної інфраструктури

інших міст і регіонів України. Наприклад, у Львові використовуються різні технології захисту, виходячи з конкретних потреб (OSB-плити або сандвіч-панелі для захисту вітражів, гідробар'єри та вогнетривкі тканини для захисту скульптур), у Києві використовується сучасна модульна система від RE:Україна тощо. Звичайно, ефективність захисту об'єктів культурної спадщини залежить від багатьох чинників, водночас важливо поширювати кращий досвід, вчитися поєднувати різні технології захисту.

Отже, система охорони нерухомої культурної спадщини в Харківській області та Україні загалом зіткнулася з численними викликами під час російсько-української війни. Дослідники відзначають доволі низький рівень готовності державних інституцій в галузі культурної спадщини до дій в надзвичайних ситуаціях. Натомість свою ефективність довели різноманітні громадські ініціативи та волонтерський рух. В умовах війни важливо посилити співпрацю між державними та громадськими інституціями в галузі охорони культурної спадщини. Слід підвищити ефективність та використовувати кращі технології захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини України.

***Сутінки ідолів: декомунізація урбанонімів Харкова
протягом 2015–2016 рр.***

Короткова Єлизавета

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
lizochkakorot@gmail.com*

Наукова проблема роботи визначається питаннями дослідження перетворень публічного простору міста Харкова, внаслідок упровадження політики декомунізації протягом 2015–2016 рр.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі функціонування політики декомунізації в локальному середовищі (на прикладі міста Харкова) у період 2015–2016 рр. та її впливу на культурно-меморіальний простір міста.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в умовах широкомасштабної війни з РФ відчутно пришвидшилася декомунізація

та навіть деколонізація меморіальних просторів міст України, що можна простежити на прикладі міста Харків. Тому важливо звертатися до витоків декомунізаційної політики, досліджуючи процес її функціонування з початку її впровадження 2015 р. Важливо заглиблюватися в питання становлення й перебігу декомунізаційних процесів, подолання і переосмислення радянського минулого, а саме: розглядати проблематику перейменувань вулиць, площ, парків та інших урбанонімів, пов'язаних з комуністичним режимом; ліквідацію маркерів радянщини; висвітлювати дискусійність метаморфоз меморіального простору Харкова. Крім того, сьогодні, як ніколи важливо популяризувати наукові надбання студій пам'яті, що, зокрема, надають значну теоретичну базу для дослідження значення харківських урбанонімів та монументальних пам'яток як «місць пам'яті» на конкретному прикладі. Наразі необхідно ставити руба питання про соціально-політичні наслідки декомунізації в Україні та функціонування такої політики, висвітлюючи суперечність політики пам'яті, переосмислення та перетворення меморіальної культури та історичних наративів на прикладі міста Харків.

Історіографічну базу роботи складають праці дослідники, як-от: Моріс Альббакс, який ввів в науковий обіг поняття «колективна пам'ять»; П'єр Нора, який розглядав проблему взаємодії історії та пам'яті, автор концепції «місце пам'яті»; Алла Киридон, Георгій Касьянов, Лариса Нагорна, Юрій Шаповал, Олександр Гриценко, Г. Денисенко, Т. Журженко та інші, що займалися дослідженням питань студій пам'яті, процесу декомунізації України. Під час написання роботи були використані такі типи джерел: законодавчі акти, діловодна документація, публіцистика, фото- та відеодокументи у поєднанні з історіографічною базою.

Методи дослідження становлять поєднання підходів студій пам'яті та загальноісторичних.

Хід роботи було розпочато з постановки наукової проблеми, пошуку джерел та літератури, що в подальшому були використані у дослідженні. Після цього був проведений аналіз здобутої інформації та підбиті підсумки. Отже, дослідження процесу декомунізації

в Харкові протягом 2015–2016 рр., на прикладі перетворень топоніміки міста, довело, що процес декомунізації у згаданий період можна характеризувати недосконалістю законодавства та недоліками в реалізації політики міським самоврядуванням.

На прикладі декомунізації урбанонімів Харкова 2015–2016 рр. виникають сумніви щодо раціональності різкої заміни понять та символів, і їхнього утвердження в колективній пам'яті харків'ян. У процесі дослідження стало зрозуміло, що декомунізація топоніміки Харкова є вибірковою, деколи умовною, непослідовною, чітко не окреслені критерії перейменування топонімів міста.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
- Донецький національний університет імені Василя Стуса
- Запорізька гімназія № 6
- Інститут архівознавства НБУВ
- Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Красноільський ліцей № 3
- Львівський національний університет імені Івана Франка
- Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
- Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
- Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
- Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
- Центральноєвропейський університет, Відень
- Чорноморський національний університет ім. Петра Могили

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Данильчук Назарій. Типи та форми кухонного посуду раннього періоду трипільської культури та їх деградація протягом середнього періоду (за матеріалами з поселень Верхнього та Середнього Подністров'я) 4

Єфременко Ілля. Сарматські елементи у похованнях ранньої фази культури Черняхів/Синтана-де-Муреш: проява та вагомість 6

Запара Данило. Солярна символіка на давньоруських клеймах з Полтави 7

Корост Ігор. Більський археологічний комплекс: актуальні завдання на сучасному етапі наукових досліджень 10

Якимчук Тарас. Поховання із «бенкетним сервізом» на могильниках вельбарської культури України і Білорусі 11

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Додух Валерій. Образ Г. П. Галаґана у працях А. І. Степовича 15

Доценко Марія. Міжнародні конгреси історичних наук (1900–1913 рр.): особливості організації 17

Євтушенко Дмитро. Громадська діяльність Д. І. Яворницького в історіографії 18

Компанієць Сергій. Дворянство Лівобережної України першої половини XIX ст. в інтерпретаціях сучасних українських істориків 21

- Остапчук Валерія.** Вплив електронних документів на формування фондів особового походження 23
- Поролова Крістіна.** Формулярні списки чиновників провінційних канцелярій та комісарств як джерело до історії бюрократичного апарату Слобідсько-Української губернії (1765–1780) 25
- Собчук Ольга.** Дослідження життя та діяльності В. Ястребова: історіографія проблеми 27

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

- Бірюк Наталія.** Виробництво і рецепція твору мистецтва в ранній УСРР 31
- Демченко Дарія.** Іронія Полішинеля 33
- Кізіма Юлія.** Образ німецького солдата у Першій світовій війні (на прикладі збірки проповідей «Ein feste Burg» («Міцна фортеця»)) 35
- Коняєва Карина.** Культурна місія Леонтовича в Покровську 37
- Модронюк Єгор.** Образ Донбасу в фотографії 1990–2000-х років: порівняльний аналіз двох луганських фотографів 38
- Слонська Марія.** Мистецтво як засіб опору жінок-шістдесятниць 40
- Тихонова Олена.** Історія японської культури 19-того століття через призму антропології моди 43
- Франкова Вікторія.** Стіни, що говорять: мурали закордонних митців як голос підтримки України 44

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРОПІ ХІХ–ХХ СТ.

- Біліченко Лідія.** Візит папського нунція монсенйора Кассуло до Трансністрії 48
- Лаврик Дмитро.** Чисельність та статеві-вікові характеристики єврейського населення Остзейських губерній у ХІХ ст. 50
- Малік Єлизавета.** Особливості жіночого юродства у Східній Європі на прикладі Єфросинії Колюпановської 52

ІСТОРИЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

- Богунков Ігор.** Проблема датування святкувань Антіоха IV у Дафні .. 57
- Бугрій (Польшакова) Анастасія.** Форали Порту: порівняльний аналіз міських хартиї 1123 та 1517 рр. 59
- Данилова Олександра.** Особливості формування класового скандинавського суспільства у добу раннього Середньовіччя..... 61
- Лагодич Володимир.** Війна франків та аварів 591–595 рр.: дійсність чи вигадка хроніста? 63
- Новіков Влад.** Релігійно-політичні погляди Еразма Ротердамського та Ульріха фон Гуттена: спільне та відмінне 65
- Пучков Олександр.** Коли було введено єгипетський цивільний календар? 67
- Стасюк Ольга.** Категорії захисту та допомоги нужденним у європейському канонічному праві 12–13 ст. 70

Стюфляєв Максим. Уявлення про померлих царів майя як вічних владарів на прикладі панелі 3 із П'єдрас-Неграса (VIII ст. н.е.) 72

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Гребінник Андрій. Якобінське повстання 1745 року як прояв шотландського національного руху 78

Дідух Андрій. Польсько-литовська криза 1938 року у європейській системі міжнародних відносин 80

Долинський Ілля. Баварські військовополонені у 1813–1814 роках ... 82

Зацепіло Валентин. Питання щодо визнання США російського уряду О. Колчака на Паризькій мирній конференції (1919 р.) 84

Максимов Дмитро. Мілован Джилас на шпальтах емігрантського журналу «Сучасність» 87

Нечесний Назар. Національне питання в діяльності Вірменської Гельсінської групи (1977–1978) 89

Пархоменко Владислав. Зовнішньополітичні амбіції рф у Африці та на Близькому Сході на початку XXI ст. 91

Сивук Софія. Ідейні основи доктрини бонапартизму у філософсько-політичній спадщині Карла Маркса 93

Ходацька Вероніка. Емілія Платер — національна героїня Листопадового повстання 95

Potrashkov Dmytro. The Russian Empire and the Crisis of the Franco-Prussian Alliance 1755–1756	97
---	----

УКРАЇНА У «ДОВГОМУ ХІХ СТОЛІТТІ»

Бугайов Богдан. Дозвіллевий вимір українського лубка на поч. ХХ ст.	102
---	-----

Новосельський Андрій. Організація бельгійського товариства для скляного виробництва в Україні наприкінці ХІХ століття (на прикладі Костянтинівки, Бахмутського повіту)	104
---	-----

Семенів Олександра. Патріотичне виховання шкільної молоді в національних українських школах Галичини (друга половина ХІХ ст.)	106
--	-----

Терещенко Тетяна. Діячі «Старої Громади» у спогадах Андроника Степовича	108
--	-----

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Буран Анна. Вшанування в Україні пам'яті про Голодомор 1932–1933 років	112
---	-----

Гусак Дарія. Діяльність першої приватної української школи у місті Володимир-Волинський в роки Першої світової війни	114
---	-----

Єременко Юлія. Остання путь націонал-комуніста: нова поховальна обрядовість в УСРР в 1920–1930-ті рр.	116
---	-----

Коломісць Марина. Участь академіка П. Г. Костюка у ІІІ Міжнародному симпозиумі з біоелектрохімії (до 100-річчя вченого)	118
--	-----

Кузьменко Лідія. Німецький розвідувальний орган «Оріон» у Полтаві	121
Курганова Діана. Еволюція образу шахтаря в радянському дискурсі в 1930–1980 рр.	123
Омелюх Ірина. Радянські журнали для жінок 1950–1980-х років як інструмент конструювання жіночих образів	125
Спасьонова Єлізавета. Голодомор 1932–1933-их років: «ірраціональний простір “травми”»	127
Токар Владислав. Репрезентація образів Польщі та поляків в шкільних підручниках з історії України	129
Чегринець Святослав. Репрезентація військових командирів Другої світової війни у топоніміці Львова, Ужгорода, Чернівців, Харкова, Донецька, Дніпра, Запоріжжя та Одеси у 1944–2024 рр.	132

ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

Воротинцева Олена. Подвірний перепис населення слобідських полків майора М. Хрущова 1732 р. як історичне джерело	137
Гіль Марія. Перша столиця соціалістичної України: економічний та культурний розвиток	139
Гулай Ярослав. Розвиток освіти у 20–40 рр. СРСР на прикладі Харківського університету	141
Єрмак Єгор. Захист нерухомої культурної спадщини Харківщини під час російсько-української війни	143

Короткова Єлизавета. Сутінки ідолів: декомунізація урбанонімів Харкова протягом 2015–2016 рр.	145
Список установ	148

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, англійською мовами

Редактор: Нижнікова С. В.

Укладач: Турчан В. О.

Комп'ютерне верстання: Янкул О. М.

Оригінал-макет: Янкул О. М.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів,
економіко-статистичних даних та інших відомостей

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна